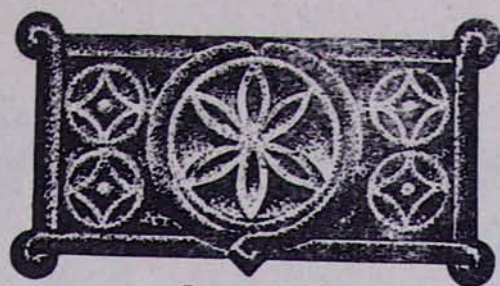

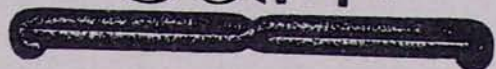
ԶՄԻԱԾԻՆ

ԼԲ

ՏԱՐԻ

ԷԶՄԻԱԾԻՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ
ԱՄՍԱԳԻՐ
ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ
ԱԹՈՌՈՒՅ
Ս. ԷԶՄԻԱԾՆԻ

Կոկպեմբեր

1975

ՀՐԱՄԱՆԱԻ

Տ. Տ. ՎԱԶԳԵՆԻ ԱՌԱՋՆՈՅ

ՎԵՀԱՓԱՌ ԵՒ ՍՐՔԱԶՆԱԳՈՅՆ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ
ԱՄԵՆԱՑՆ ՀԱՅՈՑ

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ՎԵՀԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ ԿՈՆԴԱԿԸ
ԻՐԱՔԻ ՀԱՅՈՑ ԹԵՄԻ ԱՌԱՋՆՈՐԴ Տ. ԱՍՈՂԻԿ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ
ՂԱԶԱՐՅԱՆԻՆ ԱՐՔՈՒԹՅԱՆ ՊԱՏԻՎ ԾՆՈՐՀԵԼՈՒ ԱՌԹԻՎ

ԳԵՐԱԾՆՈՐՀ Տ. ԱՍՈՂԻԿ ՂԱԶԱՐԵԱՆԻՆ, ԲԱՐԵՋԱՆ ԱՌԱՋՆՈՐԴԻՆ
ԹԵՄԻՆ ՀԱՅՈՑ ԻՐԱՔԻ, ՀԱՐԱՋԱՏ ՈՐԴԻՈՑ ՄԱՅՐ ԱԹՈՌՈՑ
ՍՐԲՈՑ ԷՋՄԻԱՇՆԻ, ՈՂԶՈՐՅՆ ՀԱՅՐԱԿԱՆ ԵՒ ՕՐՀՆՈՒԹԻՒՆ
ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ

Փառք կու տանք Աստուծոյ ամենակալին, որ Իր սուրբ հովանիին տակ
ապահով ու պայծառ կը պահպանէ մեր սուրբ եկեղեցին՝ իր նուիրապե-
տական Աթոռներով, իր եկեղեցիներով ու հաւատացեալ ժողովուրդով, ի
Հայաստան և ի սփիւռս աշխարհի:

Այս մխիթարական իրականութիւնը կը պարտինք մահ մեր եկեղեցւոյ
սպասաւորներուն, որոնք կանգնած կը մնան իրենց նուիրական կոչումին
բարձրութեան վրայ՝ իբրև հոգևոր մշակներ և ժողովուրդի առաջնորդներ:

Մեր օրերու այդ նուիրեալներու շարքին՝ մեր աւագ հոգևորականներէն
մին է Ջերդ Սրբազնութիւնը իբրև անձնագոհ ու հաւատարիմ սպասաւոր
եկեղեցւոյ, իբրև արի և հեզահամբոյր հովիւ ժողովրդեան, իբրև անձանձ-
րոյթ աղօթող ու գործող ի շինութիւն Մեր զաւակներու հոգևոր կեանքին:

Յիշատակութեան արժանի կը գտնենք յատկապէս աւելի քան տասը
տարիներու Ջեր խաղաղ ու շինարար գործունէութիւնը ի գլուխ թեմին հայոց
Իրաքի, սիրուած ու գնահատուած թէ՛ եկեղեցական իշխանութեանց, թէ՛
համայն հաւատացեալներու կողմէ:

Իբրև Հայրապետը և հոգևոր եղբայրը Ջեր, սրտանց կ'ողջունենք ու կը
գնահատենք աւելի քան քառասուն տարիներու Ջեր անբասիր ծառայութեան
վաստակը և ընդառաջելով Իրաքի պատուարժան թեմական խորհուրդի
վերջին երկու տարիներու կրկնակի խնդրանքներուն, Ջեզ կը շնորհենք

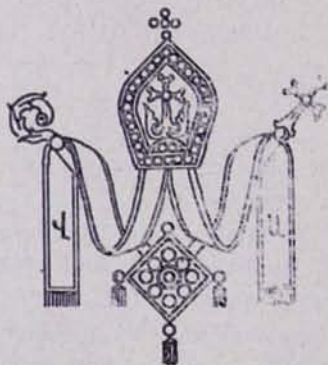
ԱՐՔՈՒԹԵԱՆ պատիւ, աղօթքով ջերմագին որ Տէրը Ձեզի պարգևէ կեանքի ու աշխատանքի երկա՛ր, երկա՛ր տարիներ ևս, որպէսզի Դուք նոր ներշնչումներով ու վերանորոգում առնելով շարունակէք Ձեր առաքելութիւնը, յատաւել շէնութիւն ու պայծառութիւն մեր սուրբ եկեղեցւոյ և ի միութարութիւն Իրաքի մեր հաւատաւոր ժողովուրդին:

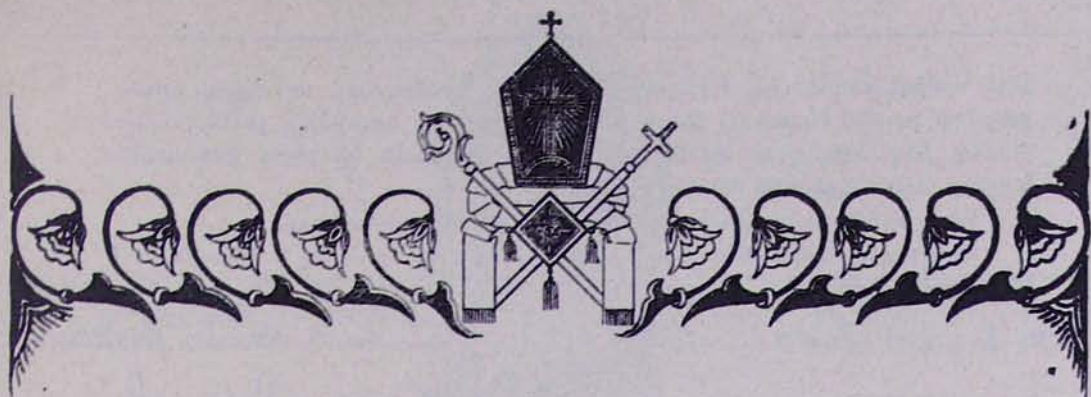
«Եւ դուք իբրև զվէմս կենդանիս շինիք տաճար հոգևոր, յանարատ քահանայութիւն, մատուցանել զհոգևոր պատարագս հաճոյս Աստուծոյ, ի ձեռն Յիսուսի Քրիստոսի» (Ա Պետրոս Բ 5). ամէն:

Մարտին

ԾԱՅՐԱԳՈՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԷ ԵՒ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ
ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՅ

Տուա կոնդակս ի 12-ն հոկտեմբերի
1975 փրկչական ամի,
և ի տունարիս հալոց ՌՆԻԴ,
ի մայրավանս սրբոյ Էջմիածնի
ՀՄՐ. 815

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՅ ՎԵՀԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ ԿՈՆԴԱԿԸ
ԿԱՐԱՊԵՏ ՍՅՈՒԼԱՀՅԱՆԻՆ Ս. ԳՐԻԳՈՐ ԼՈՒՍԱՎՈՐԶԻ
ՇՔԱՆՇԱՆՈՎ ՊԱՐԳԵՎԱՏՐԵԼՈՒ ԱՌԹԻՎ

ՄԵԾԱՅԱՐԳ ՏԻԱՐ ԿԱՐԱՊԵՏ ՍԻԼԱՀԵԱՆԻՆ,
ՀԱՐԱԶԱՏ ՈՐԴԻՈՅ ՄԱՅՐ ԱԹՈՌՈՅ ՍՐԲՈՅ ԷԶՄԻԱՇՆԻ,
ՈՂԶՈՐՅՆ ՀԱՅՐԱԿԱՆ ԵՒ ՕՐՀՆՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ

Աստուծոյ ողորմութեամբ սփիւքի տարածքի վրայ ապրող մեր եկեղեցւոյ զաւակները ամուր կանգնած կը մնան իրենց նախնեաց լոյս հաւատքին և աւանդութեանց վեմին վրայ, վառ պահելով ոգին հայկականութեան:

Մենք խորապէս մխիթարուած ենք այս իրողութեամբ և ջերմապէս կը գնահատենք բոլոր Մեր հաւատացեալ զաւակները, որոնք դրոշակակիրը և առաջնորդները կը հանդիսանան այդ ոգիին:

Մեզի քաջ յայտնի է որ Դուք ևս կը պատկանիք այդ ընտրեալներու հոյլին: Ձեր ամբողջ կեանքը լուսաւոր վկայութիւն մըն է տքնաջան աշխատանքի և անսակարկ ծառայութեանց՝ նուիրուած մեր սուրբ եկեղեցւոյ պայծառութեան, հայ դպրութեան տարածման և ազգային-հայրենասիրական ծրագիրներու կենսագործման:

Երբեք մոռացութեան պիտի չտրուի Ձեր եռանդուն գործունէութիւնը իբրև Այնթապցիներու միութեան նախագահի, որով հնարաւոր դարձաւ մայր երկիրը օժտել արդիական մեծարժէք գործարանով մը՝ Նոր Այնթապի մէջ:

Արդ, ուրախ ենք ընդառաջելու տիրախնամ թեմիդ առաջնորդ տ. Թորգոմ արքեպիսկոպոս Մանուկեանի 20 սեպտեմբեր 1975 թուակիր միջնորդագրին և ի գնահատումն եկեղեցաշէն ու հայրենանուէր Ձեր վաստակին,

Ձեզ պարգևատրելու և Գրիգոր Լուսավորչի շքանշանով, աղօթքով արտաբույս որ բարին Աստուած Ձեզի շնորհէ ևս երկար տարիներ, շարունակելու համար Ձեր օգտաշատ գործունէութիւնը, որ պատիւ կը բերէ Ձեր անձին և բոլոր այնքապցի Ձեր հայրենակիցներուն:

Բիր օրհնութիւն Ձեզի և Ձեր պատուական ընտանիքին:

Ողջ լեռուք զօրացեալ սուրբ Հոգով և յաւետ օրհնեալ ի Տառնէ և ի Մէնջ. ամէն:

Հարպէ Դ.

ԾԱՅՐԱԳՈՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԷ ԵՒ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ
ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

Տուտ կոնդակս ի 6-ն հոկտեմբերի

1975 փրկչական ամի,

և ի տումարիս հայոց ՌԵՆԻՐ,

ի մայրավանս սրբոյ Էջմիածնի

ՀՄՐ. 812

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ՎԵՀԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ ԿՈՆԴԱԿԸ
ԱՆԴՐԱՆԻԿ ԱՆԴՐԵԱՍՅԱՆԻՆ Ս. ԳՐԻԳՈՐ ԼՈՒՍԱՎՈՐԶԻ
ՇՔԱՆՇԱՆՈՎ ՊԱՐԳԵՎԱՏՐԵԼՈՒ ԱՌԹԻՎ

ՄԵԾԱՅԱՐԳ ՏԻԱՐ ԱՆԴՐԱՆԻԿ ԱՆԴՐԵԱՍԵԱՆԻՆ,
ՀԱՐԱՋԱՏ ՈՐԴԻՈՑ ՄԱՅՐ ԱԹՈՌՈՑ ՍՐԲՈՑ ԷԶՄԻԱՇՆԻ,
ՈՂՋՈ՞ՅՆ ՀԱՅՐԱԿԱՆ ԵՒ ՕՐՀՆՈՒԹԻՒՒՆ ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ

Մեզի խոր մխիթարություն կը պատճառէ իրողութիւնը որ հայ սփիւքի տարածքի վրայ ունինք հոյլ մը արժանատի Մեր զաւակներու, որոնք առաջնորդող ոգի կը հանդիսանան Մեր պանդոխտ ժողովուրդին:

Այդ հոյլին առաջին շարքերուն վրայ կը գտնուիք մահ Դուք՝ Ձեր քառասուն և հինգ տարիներու վաստակով, իբրև տաղանդաւոր գրող, քաջակորով հրապարակագիր և ամբասիր հասարակական գործիչ:

Մեզի քաջ ծանօթ է երկար տարիներու Ձեր տքնաջան աշխատանքը, նուիրում՝ մեր ժողովուրդի հոգևոր ու մշակութային ժառանգութեանց արժեւորման ու տարածման, և ազգային-հայրենասիրական ազնիւ գաղափարներու պաշտպանութեան:

Սփիւքի հայ կեանքի հորիզոնի վրայ Դուք այսօր պայծառ անձնատրութիւն մըն էք և բարոյական հեղինակութիւն մը, գնահատուած ու սիրուած բոլորէն:

Ձեր ծննդեան վաթսուամեակի և գրական-հասարակական գործունէութեան 45-ամեակի տօնակատարութեանց երջանիկ առթիւ սիրով է որ կ'ընդառաջենք թեմիդ բարեխնամ առաջնորդ տ. Վաչէ եպիսկոպոս Յովսէփեանի միջնորդութեան և ի գնահատումն Ձեր ազգանուէր վաստակին Ձեզի կը շնորհենք Ա կարգի շքանշանը սուրբ Գրիգոր Լուսաւորչի, մաղթելով որ երկար տարիներ զայն կրէք Ձեր բարի ու արի սրտին վրայ և միշտ

ներշնչում, միշտ ափսոսում ու կորուվում լի՝ շարունակեք Ձեր լուսավոր առաքելությունը հայ ժողովուրդի կեանքին մէջ:

Սուրբ Էջմիածնէն, որուն ամենահարազատ ու սիրեցեալ զաւակն էք, բիրտ օրհնութիւն Ձեր վաստակին ու Ձեր պատուական ընտանիքին:

Ողջ լերուք զօրացեալ սուրբ Հոգով և յաւեր օրհնեալ ի Տեառնէ և ի Մէնջ. ամէն:

Վաչ Դե Ռ

**ԾԱՅՐԱԳՈՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԷ ԵՒ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ
ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ**

Տուա կոնդակս 1-9-ն հոկտեմբերի

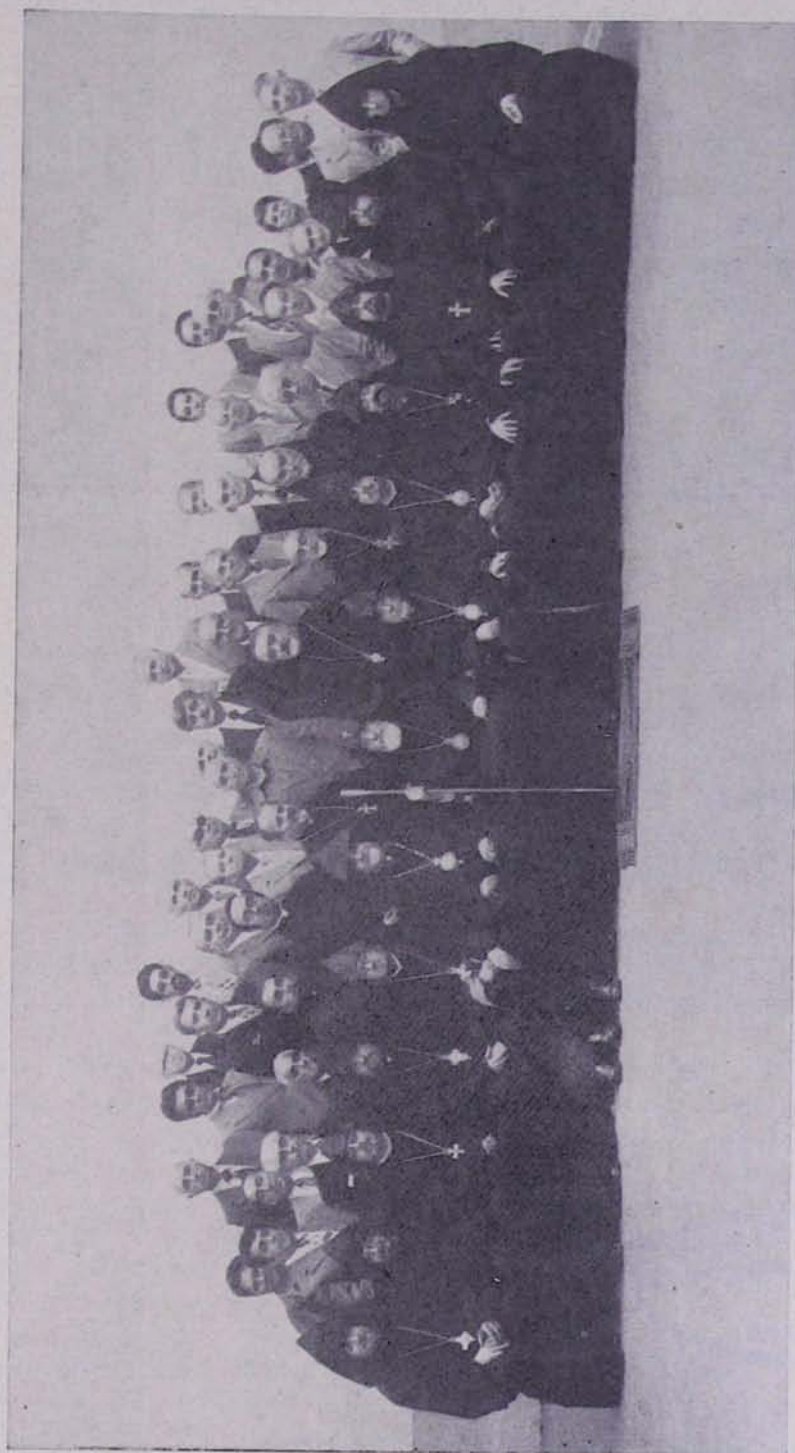
1975 փրկչական ամի,

և ի տումարիս հայոց ՌՆԻԴ,

ի մայրավանս սրբոյ Էջմիածնի

ՀՄՐ. 813

ՀԱՅՈՑ ՀԱՅՐԱՊԵՏԸ ՇԻՋԱՊԱՏԱՎԱԾ ԱՐԵՎԱՐՏԱՆ ԵՎՐՊԱՅԻ ԷՄԻՆԵՆՏԻ ԶՈՐԵՎՈՐՈՒՄԱՆ ԵՎ ԱՇԽԱՐՀԱՄԱՆ
ՆԵՐԱՎԱՅԱՑՈՒՑԻՉՆԵՐԻՎ. ՓԱՐԻԶ, 1975 թ. ՀՈՒՆԻՍԻ 13

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՅ ՎԵՀԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ ԿՈՆԴԱԿԸ
ԵՐՎԱՆԴ ՏԵՄԻՐՃՅԱՆԻՆ Ս. ԳՐԻԳՈՐ ԼՈՒՍԱՎՈՐԶԻ
ԸՔԱՆՇԱՆՈՎ ՊԱՐԳԵՎԱՏՐԵԼՈՒ ԱՌԹՎ

ՄԵԾԱՅԱՐԳ ՏԻԱՐ ԵՐՈՒԱՆԴ ՏԵՄԻՐՃՅԱՆԻՆ,
ՀԱՐԱՋԱՏ ՈՐԴԻՈՅ ՄԱՅՐ ԱԹՈՌՈՅ ՍՐԲՈՅ ԷԶՄԻԱՆԻ,
ՈՂՋՈՅՆ ՀԱՅՐԱԿԱՆ ԵՒ ՕՐՀՆՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ

Յոյժ մխիթարական է Մեզ հաստատել թէ հայ ափիոքի տարածքի վրայ մեր ժողովուրդը վառ կը պահէ իր նախնեաց հաւատքը և հայ դպրութեան ջանք, նոր սերունդներու հոգիներուն բաշխելով լոյսը սուրբ Աւետարանին և հայ մշակոյթին:

Այդ փրկարար առաքելութեան կենսագործումը մեծ չափով կը պարտինք մաս ալն գիտակից ու ազնիւ հայորդիներուն, որոնք անսակարկ կենպով իրենց բարոյական ու նիւթական միջոցներով շէն կը պահեն մեր աղօթքի տունները և կրթական հաստատութիւնները:

Այդ ընտրեալներու հոյլին կը պատկանիք մաս Դուք, յարգելի Տիար, Ձեր երկար տարիներու շինարար ու հոգատար գործունէութեամբ:

Ձեր անուան բարձրացող հայ վարժարանը ի Պէյրութ և Ձեր բազում նուիրաբերումները և հանրօգուտ գործունէութիւնը պատիւ կը բերեն Ձեզի և Ձեր գերդաստանին:

Յիշատակութեան արժանի է մաս Ձեր հոգատարութիւնը ի պայծառութիւն Մայր Աթոռ սուրբ Էջմիածնի:

Իբրև բոլորի կողմէ ճանչցում ու գնահատում ազգային բարերարի, Մենք սոյն կոնդակով Ձեզի կը բերենք Մեր հայրապետական օրհնությունը և կը պարգևատրենք Ձեզ ս. Գրիգոր Լուսավորչի շքանշանով, աղօթքով և արտաբուխ որ Տէրը Ձեզի պարգևէ կենաց երկա՛ր տարիներ ևս, ի կատարումն Ձեր բոլոր ազգանուէր իղձերու:

Թող Աստուած մնայ Ձեզի միշտ օգնական և պահէ-պահպանէ Ձեր կեանքը ընտանեկան երջանիկ Ձեր յարկին տակ, շրջապատում գորգու-րանքովը Ձեր հարազատներուն և սիրելիներուն և երախտագիտական զգացումներովը մեր ժողովուրդի:

Ծնորհք և խաղաղութիւն Տեսուն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի եղիցին ընդ Ձեզ, այժմ և յաիտեան. ամէն:

Հայր Դե Ռ

**ԾԱՅՐԱԳՈՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԷ ԵՒ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ
ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ**

Տուա կոնդակս ի 10-ն նոկտեմբերի
1975 փրկչական ամի,
և ի տոմարիս հայոց ՌՆԻԻ,
ի մայրավանս սրբոյ Էջմիածնի
ՀՄՐ. 814

ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԲԵՄ. ԼՈՒՐԵՐ

Հոկտեմբերի 2-ին, հինգշաբթի.—Այսօր ուխտավորաբար Մայր Աթոռ ժամանեցին Հարավային Ամերիկայի հայրապետական պատվիրակ և Արգենտինայի հայոց առաջնորդ տ. Բաբգեն արքեպ. Ապատյանը և Ալեքսանդրիայի ս. Պողոս-Պետրոս եկեղեցու բարոզիչ տ. Զավեն եպս. Զինչյանը:

Հոկտեմբերի 4-ին, շաբաթ.—Այսօր ուխտավորաբար Մայր Աթոռ ժամանեցին Իրաքի հայոց առաջնորդ տ. Ասողիկ եպս. Ղազարյանը և Իրաքի հայ կաթողիկե համայնքի առաջնորդ գերապայծառ տ. Հովհաննես արքեպ. Գաապարյանը:

Հոկտեմբերի 5-ին, կիրակի.—Դ. կիրակի
զկնիս. Խաչի.

Այսօր Մայր տաճարում ս. պատարագ է մատուցում տ. Մովսիկ արք. Սարգսյանը և «Հայր մեր»-ից առաջ քարոզում «Եւ ծաւիցեցն, զի դու եւ Աստուած միայն, որ փառաւորեալս եւ ի վերայ ամենայն Տիեզերաց» բնաբանով:

Ս. պատարագին ներկա է լինում Վեհափառ Հայրապետը:

Հոկտեմբերի 6-ին, երկուշաբթի.—Այսօր ուխտավորաբար Մայր Աթոռ է այցելում Նյու-Յորքի հայոց ա. Գրիգոր Լուսավորիչ եկեղեցու տիկնանց միությունը անդամուհիներից բաղկացած մի խումբ:

Հարգելի տիկնանց բարեհաճում է ընդունել Վեհափառ Հայրապետը և տալ նրանց իր հայրական օրհնությունը:

Նյու-Յորքի ա. Գրիգոր Լուսավորիչ եկեղեցու տիկնանց միության ատենապետուհի տկն. Մարենի Գալպանյանն այս ուրախ առիթով բոլորի անունից արտի ջերմ խոսք է ասում ողղված Վեհապառ Հայրապետին.

«Վեհապառ Տէր,

Մեր խումբը Նյու-Յորքի ս. Գրիգոր Լուսավորիչ եկեղեցվո տիկնանց միության անդամուհիներն են: Մենե ոմանց համար ասիկա մեր առաջին այցելությունն է: Բոլորս ալ տպավորված և հուզված ենք այս պահուն: Տարիներու մեր փափաքը և երազը իրականությունն է դարձած այսօր:

Մեր կենդանի աչքերով կտեսնենք և

կապի ենք այն բոլորը, որոնց մասին լսած էինք ուրիշներու կողմից: Չորեք փորձառություն մըն է ասիկա մեզի համար, որուն բարերար արդյունքները պիտի մնան մեզի հետ, մինչև մեր կյանքի վերջը:

Ներկա Հայաստանը խարխալ է մեր ազգային գոյատևման, իսկ ս. Էջմիածինն ալ անվիճելի հոգևոր կեդրոնը Հայաստան-յալ անվիճելի հոգևոր կեդրոնը: Մեր այցելությունը ավելի լայն եկեղեցվո: Մեր այցելությունը ավելի կգործադրեն մեր հոգիներուն և մտքերուն մեջ այս երկու ճշմարտությունները:

Մեր վերադարձին ոչ միայն պիտի պատմենք մեր բարեկամներուն և զավակներուն մեր տեսածներուն մասին, այլ բաժնեկից պիտի ընենք զանոնք մեր համոզումներուն և հավատքին:

Վեհափառ Տեղ, օրհնեցեք մեզի որպեսզի մենք գործացած, կարենանք շարունակել մնալ մեր հավատքին ու համոզումներուն մեջ և մանավանդ կատարել մեր առաքելությունը ուր որ կարիքը տեսնվի անոր»:

Այնուհետև Վեհափառ Հայրապետը Իր ջերմ գնահատանքն է հայտնում ներկաների եկեղեցասիրության և հայրենասիրության և մանավանդ տիկին Մ. Գալայճյանի արտագին արտահայտությունների համար ու օրհնում նրանց եկեղեցանվեր աշխատանքները:

Վերջում բոլոր ներկաները աջահամբույրով ստանում են Վեհափառ Հայրապետի օրհնությունը և հրաժեշտ տալիս Նորին Սրբությանը:

Նույն օրը Վեհափառ Հայրապետը բարեհաճում է ընդունել նաև Սովետա-արգենտինյան բարեկամության ընկերության քարտուղար Գեոռջիան Խորխեին:

Հոկտեմբերի 7-ին, երեքշաբթի.—Այսօր Վեհափառնում տեղի է ունենում Գերագույն հոգևոր խորհրդի հերթական նիստը՝ նախագահությամբ Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի:

Նիստին հրավիրվում են նաև ուխտավորաբար Մայր Աթոռում գտնվող Հարավային Ամերիկայի հայրապետական պատվիրակ և Արգենտինայի հայոց առաջնորդ տ. Բաբգեն արքեպ. Ապատյանը, Իրաքի հայոց թեմի առաջնորդ տ. Ասողիկ եպս. Ղազարյանը և Ալեքսանդրիայի ս. Պողոս-Պետրոս եկեղեցու քարոզիչ տ. Զավեն եպս. Չինչինյանը:

Վեհափառ Հայրապետը, հանուն Գերա-

գույն հոգևոր խորհրդի, ջերմորեն ողջունում է արքայականների ներկայությունը և բարի գալուստ մաղթում:

Այնուհետև խոսք ստեղծվում տ. Բաբգեն, տ. Ասողիկ, տ. Զավեն արքայականները համառոտակի խոսում են իրենց թեմերի եկեղեցական, մշակութային գործունեության և ապագա հոգևոր-կրթական կյանքի հեռանկարների մասին:

Հոկտեմբերի 8-ին, չորեքշաբթի.—Այսօր Վեհափառնում տեղի է ունենում միաբանական հերթական հավաքույթը, որին ներկա է լինում նաև Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետը:

Հավաքույթի ընթացքում «Թուրքիայի արևելյան շրջանների ներկա կացության մասին» զեկուցումով հանդես է գալիս ուխտավորաբար Մայր Աթոռում գտնվող Դիարբեքիի և ողջ Անատոլիայի հայոց հոգևոր հովիվ տ. Կիրակոս քնն. Թորա-տրյանը:

Հոկտեմբերի 11-ին, շաբաթ.—Սրբոց Թարգմանչաց վարդապետացն մերոց՝ Մեսրոպայ, Եղիշեի, Մովսիսի Բերթողին, Դավթի Անյաղթ փիլիսոփային, Գրիգորի Նարեկացուն և Ներսիսի Կլայեցուն:

Այսօր Օշակյանի ս. Մեսրոպ Մաշտոց եկեղեցում մատուցվում է ս. պատարագ՝ ի հիշատակ Թարգմանչաց վարդապետների: Պատարագում է Աշտարակի ս. Կարմրավոր եկեղեցու հոգևոր հովիվ տ. Կարապետ քնն. Հովհաննյանը:

Հոկտեմբերի 12-ին, կիրակի.—Ե կիրակի զկնի ս. Խաչի.

Այսօր Մայր տաճարում ս. պատարագ է մատուցում տ. Զավեն եպս. Չինչինյանը և «Հայր մեր»-ից առաջ քարոզում «Որ զգիտությունն Բո զերկնային եւ զհոգևոր իմաստությունն արմատապէս ծաւալեցեր զեկեղեցիս Հայաստանեայց ի ձեռս սրբոց Թարգմանչաց» (շարական) բնաբանով:

Ս. պատարագին ներկա է լինում Վեհափառ Հայրապետը:

Նույն օրը, ժամը 14-ին, Վեհափառ Հայրապետը բարեհաճում է ընդունել շուրջ 50 հոգուց բաղկացած ստամբուլահայ ուխտավորների:

Հանուն ուխտավորների Վեհափառ Հայրապետին ուղղված սրտի ջերմ խոսք է ասում տիար Կարպիս Ուղուրյանը.

«Վեհափառ Տեր,

Ամեն ազգ, ամեն հավաքականություն ունի իր սրբությունները, իր նվիրական արժեքները որոնք իր հավատքը, իր տեսականը և հույսը կիրքորոշանշեն, կյանքը կիմաստավորեն, թե ու սլացք կուտան իր հոգիին:

Աշխարհացրիվ հայուն համար ալ հավատքի անառիկ բերդ մը, աստվածային տեսիլքի մը հավերժացումը և իր հույսերուն մշտահոս աղբյուրն է ս. Էջմիածինը:

Ինչ որ ալ ըլլան իր ցավերը կամ նեղությունները, հույսի ճամնան մը միշտ պիտի լուսավորէ իր ներաշխարհը, որքան ատեն որ իր հոգեկան հորիզոնին վրա կանգուն մնա իր այս լուսաբները և գերագույն ապաստանը:

Ու մենք այսօր իբր երկյուղած ու ջերմեռանդ ուխտավորներ եկած ենք հաղորդվելու այս սուրբ կեդրոնին ուր կտրուփե ցեղին սիրտը: Պայծառացած են մեր հոգիները, վերանորոգված են մեր հույսերը, խանդն ու եռանդը. նոր կենսունակությամբ և թանկագին հիշատակներով պիտի վերադառնանք մեր երկիրը:

Ու այս լուսածիր հիշատակներուն ամենն շողշողունը պիտի ըլլա այս անմոռանալի պահը ուր Ձեր վեհ Անձին պատկերը քանդակված պիտի մնա մեր սրտերուն մեջ:

Հայ ազգն ու եկեղեցին բարեբախտ են Ձեր Վեհափառության նման իմաստուն և գերազնիվ հովվապետ մը ունենալուն համար, ու մեր սրտաբուխ և ամենաջերմ մաղթանքն է որ երկար և արփալետ տարիներու ընթացքին հայ ազգիվ հոտը Վեհի շնորհատու մականին ներքև իր պատմական բարեշրջումի գծով առաջնորդվի դեպի հոգեկան մշակույթի բարձունքները:

Որդիական խոր ակնածանք մատչիմքի համբույր ս. Աջոյդ»:

Հանուն ստամբուլահայության այնուհետև հետևյալ խոսքով իր սրտի հույզերն է արտահայտում նաև Արթուր Մյուսայրյոջյանը.

«Վեհափառ Տեր,

Այսօր, սա պահուս, Ձեր դիմաց ունիք սրտեր, որոնք մեկ ուրիշ հուզումով, մեկ ուրիշ երկյուղածությամբ կբաբախին՝ համակարգ ու ներդաշնակ նվագի մը, սրբասացության մը պես:

Անոնք իսթանպուլահայերու, Թուրքիա բնակող Ձեր որդիներուն սրտերն են, աշխարհի չորս ծագերեն հոս հասնող ուխտավորներեն բոլորովին տարբեր, բոլորովին

բոլորին ուրիշ կերպ, նույնիսկ անբացատրելի՝ կարոտով, սիրով և պաշտամունքով լեցուն են՝ հանդեպ ս. Էջմիածնի Մայր տաճարին, հանդեպ Հայրապետական Աթոռին և անոր շնորհագարդ Գահակալին:

Մանավանդ որ, մոտավոր անցյալին մեջ,—թեպետ տխուր պարագայի մը բերմամբ,—Ձերդ Վեհափառության Իսթանպուլ այցելության հիշատակը՝ անմոռանալի փարոսի մը նման միշտ վառ կմնա, ու քանի կհետանա ժամանակի մեջ՝ անոր սիրած լույսը այնքան ավելի քաղցր, այնքան ավելի կարոտակեզ ու ցանկալի կդառնա մեր հոգիներուն:

Իսթանպուլահայ համայնքը, թեպետ զրկված Ձերդ Վեհափառության պարբերական օրհնաբեր այցելություններեն, սակայն միազանգված ու միաբան բոլորված՝ իր հայրախնամ սրբազան պատրիարքին շուրջ, կշարունակէ իր խաղաղ ու քարօր կյանքը. մեկ կողմէ՝ իբր օրհնապահ քաղաքացի՝ շինարար ոգիով և աշխատանքով կծառայէ իր ծննդավայր երկրին, և մյուս կողմէ՝ ոգի ի բոնին կմաքառի և լիառատ նվիրաբերումներով կջանա՝ իր ազգային հաստատությունները, եկեղեցիները, դպրոցները, որքանոցները, մանկանց բույները, աղքատախնամները և մշակութային հիմնարկները կանգուն պահել, շեն պահել ու տնականացնել:

Այս ճիգին մեջ, իր աննկուն կամքին և համառ աշխատասիրության քով, իր մեծագույն ապավենն է՝ նախ՝ քրիստոնեական իր սուրբ հավատքը, ու հետո՝ անսահման փարոսը իր ազգային ավանդներուն, որոնց գերագույն խորհրդանիշն է Ամենայն Հայոց Հայրապետության Միածնաեջ ս. խորանը, ուրկէ Ձերդ Վեհափառության տված պատգամները, ամեն առթիվ կուգան գոտեպնդել, խրախուսել ու ոգևորել բոլորը անխտիր:

Վեհափառ Տեր, այսօր ալ երբ մենք եկած ենք հոս՝ մեր հոգևոր կեդրոնը, ս. Էջմիածնի Մայր տաճարը քիչ մը ևս լուսազարդելու և յուրաքանչյուրիս հոգիեն բխող ուխտի մոմերով, կխնդրենք որ հաճիք ընդունել մեր բոլորին որդիական հավատարմության և սիրո վառ զգացումները, և Ձեր հայրապետական օրհնությունը շնորհեք մեզի ու մեր միջոցալ Ձեր թուրքիաբնակ բոլոր հարազատներուն:

Վեհափառ Տեր, վստահ ենք թե մենք՝ իսթանպուլահայերս, իբրև հարազատ որդիներ Հայաստանյայց ս. եկեղեցվի, մեր հատուկ տեղը ունինք Ձեր հայրագործող աղոթքներուն մեջ. կխնդրենք միայն որ աղոթեք նաև՝ որպեսզի անոնք ամենքն ալ արժանի ըլլան օր մը գալու, համբուրելու

Էջմիածնի ա. խորանը և Ջեր սուրբ Աջը՝ մեզի պես»:

Խորապես հուզված և հոգեպես մխիթարված վերջում Վեհափառ Հայրապետն Իր հայրական գնահատությանն է արժանացնում այս հուզումնալի և գեղեցիկ արտահայտությունները և Իր օրհնությունն է տալիս բոլոր ուխտավորներին:

Հայոց Հայրապետն Իր օրհնություններն ու ողջույններն է ուղարկում և՛ ա. Էջմիածնից, և՛ հայրապետական Իր սրտից նաև Կ. Պոլսի հայոց պատրիարք տ. Շնորհք արքեպ. Գալատյանին և ողջ Թուրքիայի հայությանը:

*
* *

Հոկտեմբերի 18-ին, երկուշաբթի.—Այսօր հյուրաբար Մայր Աթոռ է ժամանում Մոսկվայում նիդեռլանդների թագավորական դեսպան Յա. Լ. Ռ. Հյուդեկուպեր Վան Նիխտելդեխտը՝ իր տիկնոջ հետ:

Հարգելի հյուրին բարեհաճում է ընդունել Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետը:

Հայոց Հայրապետի և արև. դեսպանի միջև տեղի է ունենում գրույց՝ ջերմ մթնոլորտում:

*
* *

Հոկտեմբերի 15-ին, չորեքշաբթի.—Այսօր Վեհաբանում տեղի է ունենում միաբանական հերթական հավաքույթը, որին ներկա է լինում նաև Վեհափառ Հայրապետը:

Հավաքույթի ընթացքում զեկուցում է տ. Տիրան արք. Կյուրեղյանը՝ ներկայացնելով Երեմեկի «Թուրքերի ծագումը» գիրքը:

*
* *

Նույն օրը, հրաժեշտ առնելով Մայր Աթոռից և Վեհափառ Հայրապետից, իրենց պաշտոնատեղին են մեկնում Իրաքի հայոց առաջնորդ տ. Ասողիկ արքեպ. Ղազարյանը և Իրաքի հայ կաթողիկե համայնքի առաջնորդ գերապայծառ տ. Հովհաննես արքեպ. Գաապարյանը:

*
* *

Հոկտեմբերի 16-ին, Հինգշաբթի.—Այսօր, հրաժեշտ առնելով Մայր Աթոռից և Վեհափառ Հայրապետից, իր պաշտոնատեղին՝ Արգենտինա է մեկնում Հարավա-

յին Ամերիկայի հայրապետական պատվիրակ տ. Բարգեն արքեպ. Ապատյանը:

*
* *

Հոկտեմբերի 19-ին, կիրակի.—Ձ կիրակի զկնի ա. Խաչի.

Այսօր Մայր տաճարում ա. պատարագ է մատուցում փոխ-լուսարարապետ տ. Վազգեն վրդ. Թադյանը և «Հայր մեր»-ից առաջ քարոզում «Եւ զգեցեալ զգրահան արդարութեան, ազուցեալ զոտս պատրաստութեամբ անտարանին խաղաղութեան» (Եփես. Զ. 15) բնաբանով:

*
* *

Հոկտեմբերի 24-ին, ուրբաթ.—Այսօր Երևանի հայրապետական վիլլայում գումարվում է Գերագույն հոգևոր խորհրդի հերթական նիստը՝ նախագահությամբ Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի:

Սույն նիստում որոշվում է նոյեմբերի 9-ին, կիրակի օրը, հանդիսավորապես նշել հայ մեծ բանաստեղծ և Գերագույն հոգևոր խորհրդի նախկին անդամ, Մայր Աթոռ ա. Էջմիածնի հարազատ զավակ ու հանգուցյալ Տ. Տ. Գևորգ Զ կաթողիկոսի և ներկա Հայրապետ Տ. Տ. Վազգեն Ա-ի անձնական բարեկամ Ավետիք Իսահակյանի ծննդյան 100-ամյակը:

Որոշվեց նաև դեկտեմբերի երկրորդ կեսին նշել, ըստ Վեհափառ Հայրապետի 1974 թ. մարտ 18 թվակիր սրբատառ կոմիտասի, Ամենայն Հայոց Հայրապետության կիլիկյան շրջանի պատմության փառքի հիշատակը:

Այս առիթվ կազմվեց հոբելյանական հանձնաժողով, որի կազմում ընդգրկվեցին՝ Արարատյան թեմի առաջնորդական փոխանորդ տ. Կոմիտաս արքեպ. Տեր-Ստեփանյանը, Գերագույն հոգևոր խորհրդի անդամ Հովհաննես Թովմազյանը և հոգևոր ճեմարանի դասախոս Սամվել Անթույանը:

*
* *

Հոկտեմբերի 26-ին, կիրակի.—Է կիրակի զկնի ա. Խաչի. Գիտ Խաչի.

Այսօր Մայր տաճարում ա. պատարագ է մատուցում տ. Տիրան արք. Կյուրեղյանը և «Հայր մեր»-ից առաջ քարոզում «Ա. Խաչ օգնական հաւատացելոց» (շարական) բնաբանով:

Ա. պատարագին ներկա է լինում Վեհափառ Հայրապետը:

Նույն օրը, օրվա մեծ տոնի առիթով, Երեւանի և Հովհաննէս Մկրտիչ եկեղեցում և պատարագ է մատուցում Մայր տաճարի փոխ-լուսարարապետ տ. Վազգեն վրդ. Թադոյանը և «Հայր մեր»-ից առաջ քարոզում «Ձի ճառ խաչին կորուսելոցն յիմարութիւն է» (Ա. Կորնթ. Ա. 18) բնաբանով:

Հոկտեմբերի 27-ին, երկուշաբթի.—Այսօր, առավոտյան ժամը 11-ին, Մայր Աթոռ այցելեց շախմատի գծով աշխարհի չեմպիոն Անատոլի Կարպովը:

Հարգելի հյուրին, հանուն Վեհափառ Հայրապետի, Վեհաբանում ընդունեց Մայր Աթոռի դիվանապետ տ. Արսեն եպս. Բերբերյանը և զրույց ունեցավ նրա հետ:

Սովետական տաղանդավոր գրոսմայստերն այցելեց Վեհաբանի պատկերասրահ և հրաժեշտ առավ Մայր Աթոռից լավագույն տպավորություններով:

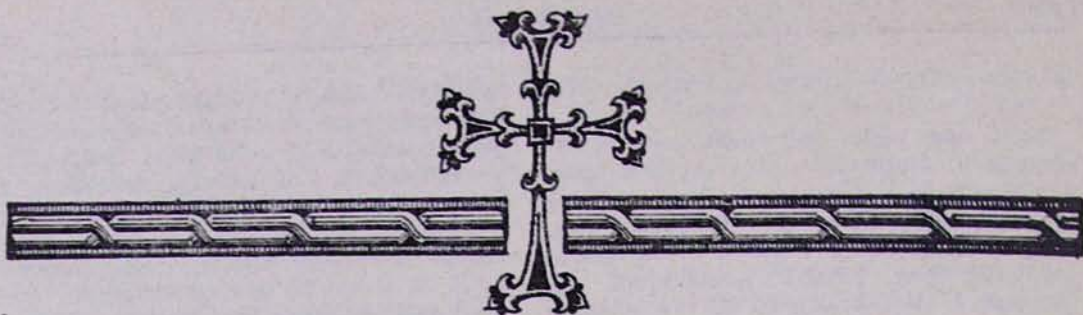
Հոկտեմբերի 28-ին, երեքշաբթի.—Այսօր Մայր Աթոռից և Վեհափառ Հայրապետից

հրաժեշտ առնելով Բուխարեստ մեկնեց Ալեքսանդրիայի և Պողոս-Պետրոս եկեղեցու քարոզիչ տ. Զավեն եպս. Չինչինյանը՝ Ռումինիայի և Բուլղարիայի առաջնորդ տ. Տիրայր եպս. Մարտիրոսյանի հետ, հանուն Վեհափառ Հայրապետի, ներկա լինելու ռումին օրթոդոքս եկեղեցու ավտոկեֆալության 90-ամյակի պատրիարքության հաստատման 50-ամյակներին նվիրված հանդիսություններին:

Հոկտեմբերի 30-ին, հինգշաբթի.—Այսօր, ժամը 18-ին, Երևանի Ալ. Սպենդիարյանի անվան օպերայի և բալետի պետական ակադեմիական թատրոնում Վեհափառ Հայրապետը ներկա եղավ մեծանուն բանաստեղծ Ավետիք Իսահակյանի ծրնրնդյան 100-ամյակին նվիրված հանդիսավոր նիստին:

Հայոց Հայրապետին ընկերակցում էին Արարատյան թեմի առաջնորդական փոխանորդ տ. Կոմիտաս արքեպ. Տեր-Ստեփանյանը, Մայր տաճարի լուսարարապետ տ. Հուսիկ եպս. Սանթրոյանը և փոխ-լուսարարապետ տ. Վազգեն վրդ. Թադոյանը:

ՏԻՐԱՄԱՅՐ ՍԻՐԱՆՈՒՅԸ ՊԱԼՃՅԱՆԻ ՄԱՀՎԱՆ ՏԱՐԵԼԻՅԸ

Հոկտեմբերի 4-ին, շաբաթ օրը, լրացավ Տիրամայր Սիրանույշ Պալճյանի մահվան տարելիցը:

Ժամը 16-ին ս. Գալանե վանքի միաբանական գերեզմանատանը, ուր ամփոփված է հանգուցյալ Տիրամոր աճյունը, նրա գերեզմանի վրա կատարվեց հանգստյան կարգ:

Հանգուցյալ Տիրամոր գերեզմանի վրա դրված է օկիքս մարմարից պատրաստված գեղեցիկ տապանաքար՝ հետևյալ արձանագրությամբ.

Աստ. հանգչի
Սիրանույշ
Պալճեան
1884—1974

Մայր
Տ. Տ. Վազգէն Ա.
կաթողիկոսի

Վեհափառ Հայրապետի գլխավորությամբ հանգուցյալ Տիրամոր գերեզմանը շրջապատել են Մայր Աթոռի միաբանության անդամները:

Հոգեհանգստյան արարողությանը ներկա են հասն ուխտավորաբար Մայր Աթոռում գտնվող Հարավային Ամերիկայի հայրապետական պատվիրակ և Արգենտինայի հայոց առաջնորդ տ. Բաբգեն արքեպ. Ապատյանը, Իրաքի հայոց առաջնորդ տ. Ասողիկ եպս. Ղազարյանը, Իրաքի կաթողիկե հայոց առաջնորդ գերապայծառ տ. Հովհաննես արքեպ. Գասպարյանը և ուրիշներ:

Արարողությանը նախագահում է տ. Բաբգեն արքեպ. Ապատյանը:

Խորին լուռության մեջ կատարվում է հոգեհանգստյան կարգը, որի ավարտին

«Էջմիածին» ամսագրի խմբագիր և հոգեվոր ճեմարանի ալիագ դասախոս Արթուր Հատիտյանը հետևյալ արտառույ խոսքով ոգեկոչում է պայծառ ու անմոռաց հիշատակը հանգուցյալ Տիրամոր.

«Ի՛նչ շուտ անցավ տարին:

Կարծես երեկ լիներ, երբ Վեհաբանը, ողջ մայրավանքը և մեր բոլորի սրտերն ու հոգիները լցված, ողողված էին սիրելի և անմոռաց Տիրամոր ներշնչող ու կենդանի ներկայությամբ, նրա բարության և ազնվության պայծառ լույսով, նրա մայրական հոգատարությամբ ու ջերմությամբ:

Մի տարի է, որ նա չկա. «Հանգեալ ի Տէր», դարձավ սրբություն, հուշ ու հավերժություն:

Եթե մարդկային ամեն ծնունդ պատահականություն է, ապա, ուրեմն, մահը բնության օրինաչափությունն է: Այդ օրինաչափությունը մարդկային կյանքի որ հասկում էլ պատահի, մեծ վիշտ է պատճառում ու հանդիսանում է ծանր կորուստ՝ հարազատների ու բարեկամների համար:

Մի տարի առաջ ծանր կորուստ կրեց Հայոց Հայրապետը:

Նա կորցրեց աշխարհում ամենաթանկագին էակին՝ Իր անուշ ու անգին մորը:

Մահվան օրինաչափության առաջ մարդը տարվում է մտածել, որ Աստված միայն մեծ է և հավիտենական: Աստված ամեն տեղ չի լինում և դրա համար Նա երկրի վրա ստեղծել է մայրերին, որոնք Աստծու ներկայությունն են ապրեցնում ընտանեկան հարկերի տակ:

Մարդը կյանքում ինչ պաշտոնի և ընկերային ինչ դիրքի վրա էլ գտնվի և քանի տարեկան էլ լինի, միշտ կարիքն ունի մայրական գորգորանքի, սիրտ ու պաշտպանության:

Աստվածորդին՝ Հիսուսը, ևս իր երկրավոր ողջ կյանքի ընթացքում միշտ զգաց իր Մոր՝ և Աստվածածնի ներկայությունն ու պաշտպանությունը իր կողքին:

Գողգոթայի բարձունքին, խաչի վրա, երբ Նա իր արյունն էր թափում մարդկության փրկության և նոր ու արդար մի աշխարհի ստեղծման համար, այդ ծանր ու տագնապալի պահին էլ Նա մտածում էր և հոգում դարձյալ խաչի ստորոտում կանգնած ու իր վշտի մեջ իր սրտից յոթն անգամ խոցված իր Մոր մասին. և Նրան հանձնում էր իր սիրելի աշակերտի խնամքին. «Կին դու, ահա որդի քո», իսկ առաքյալին պատվիրում էր. «Ահա մայր քո»:

Մարդկության պատմության մեջ, այսպես կոչված, «աստղային ժամեր» ստեղծող բոլոր մեծ հոգիներն ու իմացականությունները կրել են միշտ իրենց մայրերի հոգևոր, բարոյական ազդեցությունն ու ներգործությունը:

Այդ բացառիկ, ինքնատիպ մայրերից մեկն է եղել նաև մեր հանգուցյալ Տիրամայրը, մեկը՝ մեր օրերում Հայոց աշխարհի փափկասուն տիկիներեցի, որն իր միամոր զավակի օրորոցի վրա հակված, մայրական իր անխառնա կաթի հետ Նրան ջանքեց հավատքի, ազնվության, հայրենասիրության ոգին ու շունչը և մի օր էլ Նրա ձեռքից բռնած իր ամուսնու՝ Աբրահամ Պալմյանի հետ, հայր Աբրահամի հավատքով ու օրինակով, Նրան առաջնորդեց Հայոց Աստծու և խորան՝ պատարագվելու եկեղեցու, ժողովրդի ու հայրենիքի համար:

Տիրամայրը եղավ նաև քախտավոր ու երջանիկ մայր՝ «Մայր որդւով բերկրեալ»:

Նա շուրջ 20 տարի, և. էջմիածնում մահավանդ, տեսավ իր Վեհափառ Որդու փառքը, ուրախացավ Նրա հայրապետական հաջողություններով և կիսեց նաև, որպես մայր, Նրա դժվարությունները:

Հանգուցյալը հաճախ, ակնարկելով սիրտքի մեր ազգային-եկեղեցական կյանքում պատահած որոշ դժվարությունները, ասում էր. «Այս բոլորը Վեհափառի օրո՞վ պիտի պատահեր»:

Ոչ ևս է ամենայն հայոց Տիրամայրը, տիպար դաստիարակչուհին, ջերմ ու համարձակ հայրենասերը, գիտակից և կյանքի հարուստ փորձ ունեցող մեծ Տիկինը հայոց, որը ամեն տեղ էր հալ կնոջ իր բարի սրտով, պաշտոն խորհուրդներով ու լավատեսությամբ:

Ամենքը սիրում և հարգում էին նրան և՛ կյանքում, և՛ այժմ էլ՝ մահից հետո:

Այո՛, ոչ ևս է մեր սիրելի Տիրամայրը, բայց նրա քաղցր անունն ու բարի հիշատակը միշտ վառ են այստեղ, և. էջմիածնում, իր Վեհափառ Որդու սրտում և բոլոր նրանց մեջ, որոնք ճանաչեցին նրան ու սիրեցին:

Ու ամեն անգամ, երբ մտնում ենք Վեհափառի գլխավոր դարբասից ներս, Վեհափառի այգում Տիրամոր ծաղիկները հիշեցնում են նրան, սիրելի Տիրամորը, ու նրա քաղցր ներկայությունը ապրեցնում մեր երախտագետ սրտում: Թող Տերը լուսավորի նրա բարի ու արդար հոգին և արժանացնի անթառամ իր փառքին, երկրների արքայության մեջ:

Թող Տերը երկնային մխիթարությանը սիրտին Հայոց Հայրապետի սիրտը, որի մեջ հանգուցյալ Տիրամոր սրտի հետ բաբախում է նաև ողջ հայության երախտագետ սիրտը»:

Ժամը 17-ին Տիրամոր մահվան տարելիցի առթիվ Ղազարապատի վանական սեղանատանը հոգեճաշ է տրվում շուրջ 100 հոգու:

Մայր տաճարի լուսարարապետ տ. Հուսիկ եպս. Սանթրոյանը մի անգամ ևս ջերմ խոսքերով ոգեկոչում է անմոռաց հիշատակը Տիրամոր:

Բոլոր ներկաները հոտնկայա մի թույլ լույսով հարգում են հիշատակը հանգուցյալ Տիրամոր:

Վեհափառ Հայրապետը «Հոգոց» է արտասանում:

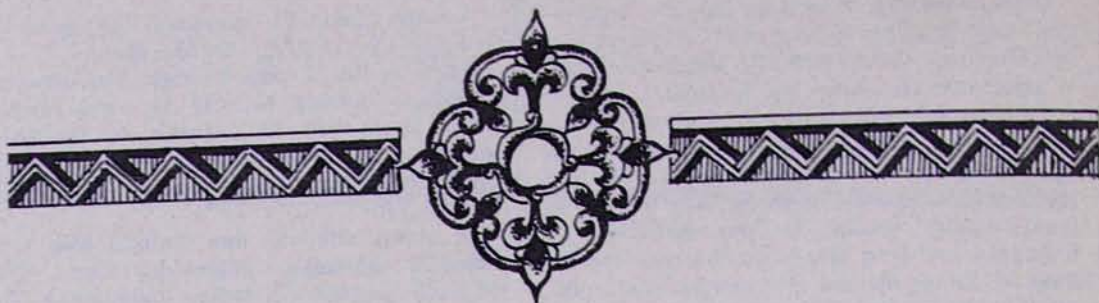
Հոգեճաշի ավարտին Հայոց Հայրապետը շնորհակալության և օրհնության ջերմ խոսք է ասում Տիրամոր մահվան տարելիցի առթիվ բոլորի ներկայության և արտահայտված անկեղծ ու խորը վշտակցության համար, վշտակցություններ, որոնք մի անգամ ևս սիրտին իր վշտակիր սիրտը և թեթևացրին իր կրած կորստի ծանրությունը:

Հոկտեմբերի 5-ին, կիրակի օրը, հավարտ և. պատարագի, Մայր տաճարում, Վեհափառ Հայրապետի նախագահությամբ, կատարվում է հոգեհանգստյան պաշտոն՝ Տիրամոր մահվան տարելիցի առթիվ:

Խոհանրակ և աղոթք մեր սիրելի և անմոռանալի Տիրամոր հիշատակին:

Ա. Հ.

ԳՐԱԽՈՍՈՒԹՅՈՒՆ

ՇՆՈՐՀՔ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԳԱԼՈՒՍՏՅԱՆ
«ԱՒԱԳ ՇԱԲԱԹ», 208 էջ, ԲԵՅՐՈՒԹ, 1974,
ՏՊԱՐԱՆ ՏՈՆԻԿՅԱՆ ԵՎ ՈՐԴԻՔ

Ընթերցողի սեղանին է դրված Թուրքիայի հայոց տ. Շնորհք պատրիարքի «Ասագ շաբաթ» հոգեշունչ խորհրդածությունների և ուսումնասիրությունների գիրքը, որն ամբողջացնում է սրբազան հեղինակի «Մեծ պահքի կիրակիներու ոսկի շղթան» և «Գունագեղ կիրակիներ և Հոգեգալուստ» կրոնական մատենաշարը:

Սույն մատենաշարից հրատարակելի են նաև հեղինակի «Տաղաար օրեր» և «Սուրբեր» ուսումնասիրությունները:

Ավագ շաբաթի յոթնակը իր հոգևոր նշանակությամբ և խորհրդով, տերունական տնօրինություններով, աստվածաշնչական ընթերցումներով և սրտագրավ շարականների մեղեդիներով (Ավագ շաբաթվա շարականների կանոնը ամբողջությամբ վերագրվում է ս. Սահակ Պարթևին, «Զայնքաղ շարական», Վաղարշապատ, 1888, էջ 3) Քրիստոսի երկրավոր կյանքի նշանակալից իրադարձությունների ժամանակաշրջանն է հանդիսանում, լրումն ու պսակումը Մարդեղության և Փրկագործության մեծ խորհրդի:

Քրիստոսի «Երկնասար պաշտաման ընթացքը լրացած է, քարոզությանց և հրաշագործությանց շրջանը ավարտած է, յոր կյանքին զոհաբերության պարտքն ալ կատարած է, ամենեն դառնակսկիծ ցավոց քաժակը քամած է, յոր մարմնույն ամբողջ արյունն ալ թափած է... ինչ որ աստվածային կարգադրությամբ որոշված էր, ինչ որ մարգարեական գուշակությամբ նախատեսված էր, ինչ որ մարդկության փրկու-

թյան խորհուրդը պահանջած էր» (Մաղաքիա արքեպ. Օրմանյան, «Համապատում», Անթիլիաս, 1953, էջ 916—917):

Չորս Ավետարանները սրտամույզ, անմոռաց էջեր են նվիրել Ավագ շաբաթվա իրադարձություններին, որովհետև, նշում է նաև սրբազան հեղինակը, Ավագ շաբաթ «իր մեջ կհամադրե Հիսուսի կյանքի վերջին ութ օրերու կարևորագույն խոսքերը, գործերը և տնօրենությունները ...

Զարչարանքի և Զարության շաբաթ: Հաղթանակի և Հարության շաբաթ» (էջ 3):

Մարդկության փրկության և մի նոր ու արդար աշխարհի՝ «երկնքի արքայության» ստեղծման տեսակետից «համամարդկային տարողությամբ ծանրաբեռն շաբաթ մըն է Ավագ յոթնակը... սրբազան **Տրամաչի** մը սրտատույ ձևին տակ, հաճախ հեղինակը յոթնակը շարժանկարի մը վերլուծություններով, կտրվի պատեհությունը հավատացյալին սերտորեն հետևելու իր Փրկչի կյանքի վերջին խորհուրդներուն, ապրելու համար Անոր հետ հուզումի, վիշտի և ուրախության պահեր» (էջ 4):

Արդարև, «այս շաբաթը կամ յոթնակը **Ավագ է, Մեծ է**, որովհետև մեր Տեր Հիսուս Քրիստոսի փրկարար և քալիչ գործերուն, տնօրինությանց լրումն է, և այս յոթն օրերուն պիտի հաջորդեն սուրբ Հարության տոնն հրաշափառ, գարնանագեղ Զատիկն Հայաստանյայց» (Բարգեն կաթողիկոս, «Դասեր Անտարանէն», Անթիլիաս, 1936, էջ 58):

Գրախոսվող սույն հատորը իր մեջ ընդգրկում է հետևյալ տասը գլուխները.

Գլուխ Ա. Ծաղկազարդ (էջ 5—20).

Առաջին գլխի պատմություններն ու այս առթիվ կատարված կրոնաբույր խորհրդածությունները նվիրվել են, ըստ Ավետարանների, Քրիստոսի հաղթական մուտքի հիշատակությանը Երուսաղեմ, «Գալուստ Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ լաւանակալ Երուսաղեմ», երբ «դղրդեցաւ քաղաքն անեմայն»:

Ծաղկազարդը կամ, ժողովրդական բացատրությամբ՝ «Ջարգարդար»-ը, հայ եկեղեցու հատուկ անվանում է միայն: Քույր եկեղեցիները սույն տոնի համար գործածում են «Արմաւենեաց կիրակի» բացատրությունը:

Հայ ժողովրդի բարեպաշտիկ զգացմունքների համար Ծաղկազարդը «նոր-նոր ուժով ու կորովով հոգևորապէս և կրոնապէս կազդուրվելու օր է» (հարգեն կաթողիկոս, անդ, էջ 56), նաև զարնան տոն, «Զի ահա ձմեռն էանց... ծաղիկք երևեցան յերկրի մերում... ձայն տատրակի լսելի եղև յերկրի մերում, թզենի արձակեաց զբողբոջ իւր, որթք մեր ծաղկեալք ետուն զհոտըս իւրեանց» («Երգ երգոց», Գ 11):

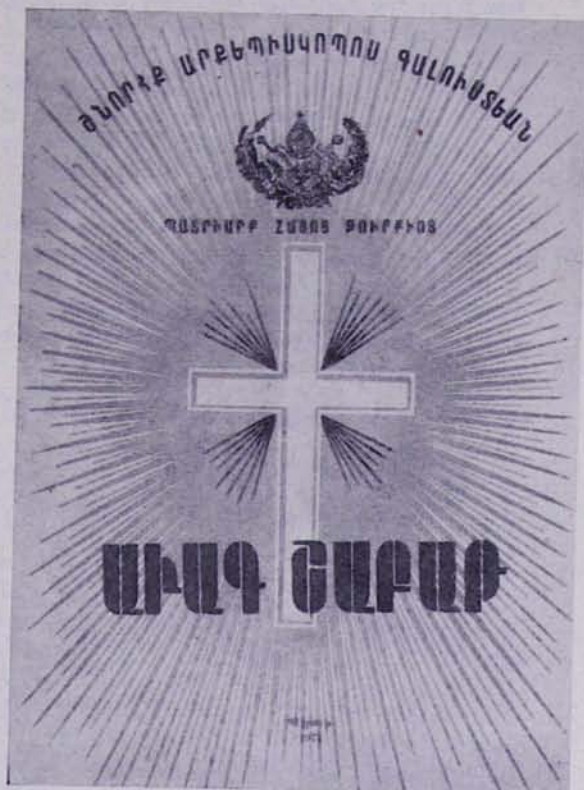
Ծաղկազարդը, Քրիստոսի հաղթական մուտքը Երուսաղեմ, նշում է հեղինակը, միաժամանակ «Անոր մեծության ծաղկումն է: Անոր աստվածային հեղինակության պարուրված կոկոնին բացվիլն է, Անոր ցարդ անտեսանելի մնացած փառքի նաւագայթումն է» (էջ 5):

Ա. գլխի մեջ, Ծաղկազարդի տոնի կապակցությամբ, սրբազան հեղինակը այս խորհրդածությունների լույսի տակ քննության է առնում նաև Հիսուսի մեսիականության հարցը... «Հիսուս Մեսիան էր», հոգեվոր իմաստով, Փրկիչ ու Ազատարար «համայն մարդկության համար, առանց խրտրության ցեղի և դասակարգի, որովհետև, ըստ Հիսուսի, բոլոր մարդերը անխտիր պետք ունենին նման ազատագրումի մը... բարոյական փրկության մը, մեղքի գերութենեն» և «ընկերային նոր կարգի մը» հաստատմանը, որ էր երկնքի կամ Աստծո թագավորությունը» (էջ 9):

Ա. գլխում, սույն խորհրդածություններից հետո, ըստ Ավետարանի պատմության, նկարագրվում է «Հիսուսի արքայավայել հաղթական մուտքը Երուսաղեմ» (էջ 11—15), ժողովրդական խանդավառ արտահայտությունների և «ովսանների» մեջ:

Գլուխ Բ. Դռնբացք (էջ 21—25).

Ծաղկազարդի տոնի երեկոյան մեր եկեղեցին շքեղ հանդիսությամբ կատարում է **Դռնբացք**-ի արարողությունը, որը, ըստ իր

հոգևոր իմաստի, սերտորեն կապվում է առավոտյան հանդիսության խորհրդի հետ: Ծաղկազարդը «կհիշատակե Հիսուսի հաղթական մուտքը ի քաղաք Երուսաղեմ», իսկ **Դռնբացք**-ը «կպատկերացնե մեր խորհրդանշական մուտքը ի վերին Երուսաղեմ» (էջ 21):

Մեր նախածնողների՝ Ադամի և Եվայի անհնազանդության մեղքով, ըստ Աստվածաշնչի, դրախտը փակվեց մարդկության առաջ: Դրախտի՝ «Հավիտենական հարկերու դռներուն» փակումը խորհրդանշում են **Դռնբացք**-ի ժամանակ եկեղեցում փակված խորանների վարագույրները:

Քրիստոսի փրկագործության միջոցով բացվեց փակված դրախտը, և մեղավոր մարդկությունը հույսով և վստահությամբ, զղջումով և ապաշխարությամբ, «աղաչական ողբերգությամբ»՝ «բա՛ց մեզ, Տէր, զրոտն ողորմութեան», «հրավունք ստացավ արդարացած հոգիով մտնել հավիտենականության երանական հարկերեն ներս» (էջ 23):

Գլուխ Գ. Երուսաղեմի տաճարը (Էջ 26—31).

Ավագ շաբաթվա առաջին երեք օրերի դեպքերը տեղի են ունենում Երուսաղեմի տաճարի շրջանակում: Ահա թե ինչու գրքի երրորդ գլուխը ամբողջությամբ նվիրված է տաճարի պատմությանը, Դավիթ թագավորի օրերից մինչև Քրիստոսի ժամանակները: Սրբազանը լայն տեղ է հատկացրել իր ուսումնասիրության մեջ Երուսաղեմի տաճարի շինության պատմությանն ու նշանակությանը, ինչպես նաև Հիսուսի ժամանակակից տաճարի բաժանմունքներին, որպեսզի ընթերցողը հասակ գաղափար կազմի տաճարի շրջակայքում Քրիստոսի կյանքի և քարոզությունների հետ կապված կարևոր իրադարձություններին, Ավագ շաբաթվա ընթացքում:

Գլուխ Դ. Ավագ երկուշաբթի (Էջ 32—43).

Սրբազան շաբաթականագիրը իր շաբաթականների մեջ Ավագ երկուշաբթիից մինչև Ավագ շաբաթ օրերի մեջ խտացրել է Աստվածաշնչի ամբողջ պատմությունն ու կախվոր դեպքերը, մարդկության անցյալը, ներկան ու ապագան, աշխարհի ստեղծագործությունից մինչև Քրիստոսի երկրորդ գալուստը, պատմականորեն ու հոգեպես նախապատրաստելով Քրիստոսի Փրկագործության տնօրենության արդարացումը:

Այս իմաստով Ավագ երկուշաբթին ու գրական ընթերցումներով և շաբաթականներով նվիրվել է Արարչագործության խորհրդին՝ «Անեղն ի Հօրե ծնեալ Որդին յանեից գոյացոյց գեղեալքս, գերկնային և գերկրատր էութիւն», մարդու մեղանշմանն ու անկմանը և նրա փրկությանը: Քրիստոսը եկավ «ի խնդիր եղծեալ պատկերին և գտեալ նորոգեաց ի փառս առաջին պատմութեան» («Ձայնբաղ շաբաթական», էջ 175):

Ավագ երկուշաբթի օրը, ժամերգության ժամանակ, ընթերցվում է նաև Հակոբոս և Հովհաննես Զեբեդյան եղբայրների՝ Հիսուսի արքայության մեջ Նրա աջ ու ձախ կողմերում նստելու խնդրանքի ավետարանական հիշատակությունը:

Օրվա խորհուրդն այն է, որ եկեղեցին «կուզե հիշեցնել թե հավիտենականության մեջ Քրիստոսի հետ ըլլալու համար, պատրաստ պետք է ըլլալ «քմպելու այն բաժակը» գոր Քրիստոս պիտի ըմպեր Ավագ շաբաթվա ընթացքին» (էջ 32):

Ավագ երկուշաբթի օրը տաճարում կատարված կարևոր իրադարձություններից մեկը Քրիստոսի կողմից «տաճարի մաքրագործումն» էր լուսալսիոյսներից և ա-

նեկտրականներից, որոնք սրբավայրը՝ Աստուծո տունը, վերածել էին «ավազակների որջերի»:

«Այս մաքրագործումով Հիսուս ճակատ առ ճակատ եկավ իր ժամանակի մեծագույն շահարար ուժին, այսպես ըսենք՝ դրամատիկության հետ: Ժամանակի մեծագույն դրամատերներ էին տաճարի իշխանները, սարդուկեցիները, որոնց մեծագույն մասը քահանաներ էին» (էջ 41):

Այս առթիվ սրբազան հեղինակը խորհրդածում է, որ շահի մոլուցքը, նյութականի սերը, փողի պաշտամունքը պղծել է մարդու մեջ ինչ որ գեղեցիկ է, բարի ու աստվածային, և դրամատիկությունը «արմատն է ընկերային գրեթե բոլոր չարիքներուն: Անիծից այս արմատը կտարածվի ընկերության մեջ կանների նման: Ու այդ ընկերային քաղցկեղին ախտանշաններն են բոլոր չարաշահությունները, աղքատությունները, անարդարությունները, ուժիրներն ու պատերազմները» (էջ 42):

Սրբազան հեղինակն այս առթիվ հարց է տալիս. ի՞նչ է ուրեմն եկեղեցու դիրքը, այսօր դրամատիկական այս տխուր երկվայթների դեմ. «Քրիստոնեական եկեղեցին որ ինքզինքը կնկատե Քրիստոսի գործին շարունակողը, եթե չնետվի ընկերության «Տաճարները» մաքրագործելու պայքարին մեջ, Հիսուսի խիզախությամբ և Անոր կորույթով, երբեք պիտի չնկատվի արժանավոր շարունակողը Հիսուսի առաքելության» (էջ 42):

Գլուխ Ե. Ավագ երեքշաբթի (Էջ 44—60).

Ավագ երեքշաբթին նվիրված է մարդկային ցեղի չարության, ջրհեղեղով նրա բնաջնջման ու մարդկային մի նոր սերնդի սկզբնավորության և Քրիստոսով ազատագրության դրվագների հիշատակությանը:

Հայ եկեղեցին այս օրը կատարում է նաև, ըստ ավետարանական առակի, իմաստուն և հիմար կույսերի հիշատակը: Օրվա շաբաթականներն էլ ամբողջությամբ նվիրված են հիմար և իմաստուն կույսերի պատմությանը:

Ավագ երեքշաբթի օրը Հիսուսն իր ամբողջ օրը անցկացնում է տաճարում և արտասանում երկու որդիների (Մատթ. ԻԱ 28—32), չար մշակների (Մարկ. ԺԲ 1—12), հարսանիքի սեղանի (Մատթ. ԻԲ 1—14), աքի կնոջ երկու լուսնայի (Մարկ. ԺԲ 41—44), տալ կայսրին կայսրին, Աստուծուն՝ Աստծուն (Մարկ. ԺԲ 13—17) առակները, ինչպես նաև բացատրում է Իր իշխանության աստվածային նկարագիրը (Մարկ. ԺԱ 27—33), խոսում է մեռելոց հարության (Մարկ. ԺԲ 18—27) և, մանա-

վանդ, ամբողջ հոգով և սրտով Աստծուն սիրելու մեծ պատվիրանի մասին (Մարկ. ԺԲ 28—34):

Գլուխ 2. Ձիթենյաց լեռան քարոզը (Մարկ. ԺԳ գլուխ).

Ավագ չորեքշաբթի օրվա տեքունական գործերի մեջ բացառիկ տեղ է գրավում Ձիթենյաց լեռան վրա Քրիստոսի արտասանած քարոզը, որն ամբողջությամբ իր Ավետարանի մեջ բերել է Մարկոս Ավետարանիչը:

Հիսուսը և աշակերտները նստել են Ձիթենյաց լեռան լանջին, և նրանց նախածքի առաջ Երուսաղեմն է ու գրավիչ գեղեցկությունը տաճարի:

Աշակերտներն ընկնված և հուզված են: Մի օր առաջ Հիսուսը երբ հեռանում էր տաճարից, ասաց. «Տեսնում եք այդ շինությունները, ճշմարիտ են ասում ձեզ, որ դրանց քարը քարի վրա չպիտի թողնվի, որ չքանդվի» (Մարկ. ԺԳ 2):

Լեռան լանջին, շրջապատած Հիսուսին, առաքյալներից մի բանիսը հարցնում են նրան. «Վարդապետ, ասա մեզ, ե՞րբ պիտի լինի այդ և ի՞նչ կլինի նշանը, երբ կտարվելու լինի այդ բոլորը» (անդ, 4):

Եվ ահա հուզված, տրտմած առաքյալների հարցումին պատասխանն է լինում Ձիթենյաց լեռան այս քարոզը:

Պետք է ուշադրությամբ կարդալ Մարկոսի Ավետարանում Ձիթենյաց լեռան քարոզը՝ հասկանալու համար Հիսուսի խոսքերի քարոչական գեղեցկությունն ու ներգործությունը, քարոզ, որը «ապագայի վրա բացված պատուհանն է մեր է, որուն առաջին և անմիջական տեսարանին վրա կերևին այն հալածանքները որոնց պիտի ենթարկվեին քրիստոնյաները: Միջին մակարդակի վրա կերևին Երուսաղեմի և տաճարի կործանումը, իսկ հեռավոր հորիզոնին վրա՝ ... նոր դարաշրջանի մը բացումը, որ կիրականանա Քրիստոսի երկրորդ գալուստովը «գործութեամբ և փառօք բազմօք»» (Էջ 64):

Ձիթենյաց լեռան քարոզից հետո Մատթեոս Ավետարանիչը հիշում է Հիսուսի խոսած մի շարք թելադրական-ուսուցողական առակները, ինչպիսիք են հավատարիմ և անհավատարիմ վերակացուների, քանաքանակների, տասը կույսերի, վերջին դատաստանի առակները (Մատթ. ԻԲ, ԻԵ):

Գլուխ Է. Ավագ չորեքշաբթի (Էջ 86—95).

Ավետարանները Ավագ չորեքշաբթի օրվա հատուկ իրադարձություններից հիշում են երկուսը.

Օծում Բեթանիայում (Հովհ. ԺԲ 1—19) և Հուդայի դավադրության ծրագիրը Հիսուսին մատնելու (Հովհ. ԺԸ 1—11):

Չորեքշաբթի օրը, երեկոյան, Հիսուսն էր աշակերտներով Բեթանիայում էր, «քորոտ» Սիմոնի տանը, ուր, ի պատիվ Նրան, կազմակերպվել էր ընդունելություն, որին ներկա էին նաև իր բարեկամ Ղազարոսը և նրա երկու քույրերը՝ Մարթան և Մարիամը:

Ընթրիքի ժամանակ Մարիամը, «զգալուն ու հավատարիմ մի հոգի», անասման երախտագիտությամբ լցված Հիսուսի հանդեպ, որը հարություն էր տվել իր եղբորը՝ Ղազարոսին, մի լիտր ազնիվ նարդոսի թանկարժեք յուղ վերցնելով մոտեցավ Հիսուսին և օծեց նրա ոտքերը և իր մազերով սրբում էր Նրա ոտքերը. տունը լցվեց անուշահոտ յուղի բուրմունքով:

Մարիամի այս երախտագիտական առարքը «յուղ սիրագեղ արտահայտությունն էր: Բայց առարքին տարողությունը անհամեմատորեն ավելի բարձր էր» (Էջ 92):

Հին Կտակարանում օծվում էին թագավորներն ու քահանայապետները. «Հիսուս ուզած էր հրապարակել ու հայտարարել որ ինքն ակնկալված Օծյալն էր, Մեսիան էր: Աստվածային այս ճշմարտության վրա դրված դրոշմն էր Մարիամի կատարած օծումը» (Էջ 92):

Ավագ չորեքշաբթի օրվա Հիսուսի դեմ ծրագրված մատնության դավադրության խոսքը և «արտասուելի» դերակատարն է Հուդա Իսկարիովտացին, որը, ըստ շարականագրի, «երկնաոր վարդապետին սպանության խորհի խորհուրդ մատնելով անօրինաց զի խաչեցի ի մեջ երկրի» (Ծարական, էջ 185):

«Մեզի հետ կապի Հուդան հավերժորեն, — խորհրդածում է սրբազանը, — իջնելով պատմության էջերեն ու կերթա դեպի անհատնում ապագան... Ու մեզմե ամեն մեկս, առանց բացառության, առավել կամ նվազ աստիճաններով, շարունակությունը կկազմենք Մարիամի կամ Հուդայի: Մականագրական հարցումը այն է. ո՞ր մեկին...» (Էջ 95):

Գլուխ Ը. Ավագ հինգշաբթի (Էջ 96—128).

Ավագ հինգշաբթին իրադարձություններով և դրվագներով հարուստ օր է հանդիսանում Ավագ շաբաթվա յոթնակի մեջ:

Մեր եկեղեցական օրացույցի մեջ Ավագ հինգշաբթիի դիմաց նշանակվել է «Յիշատակ ընթրեաց Տառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի»: Ապա երեկոյան՝ «Չկարգ ոտնալուսին» և ի գիշերին «Հսկումն է»:

տանությունների հիման վրա՝ որպես աստվածամերձ և հայհույժ մովսիսական կրոնի դեմ:

Պետրոս առաքյալի երիցս ուրացումները.
Նույն գիշերը քահանայապետի ապարանքի գավթում, երբ Հիսուսը վերը՝ դահլիճում մահվան էր դատապարտվում:

Հիսուսը Պիղատոսի և Հերովդեսի ատյանների առաջ.

Հիսուսի ձաղկումը, խաչի ճանապարհը.
Հիսուսի խաչելությունը.

և, վերջապես՝

Հիսուսի թաղումը:

Սրբազան հեղինակը Ավագ ուրբաթ օրվա տնօրինական յուրաքանչյուր դրվագը համեմել է ընդարձակ, բովանդակալից ու հոգեշահ խորհրդածություններով՝ շեշտելով Քրիստոսի չարչարանքների, խաչելության տիեզերական, փրկագործ խորհուրդն ու նշանակությունը մարդկության փրկության համար:

Գլուխ Ժ. Ավագ շաբաթ (էջ 205—207).

Ավագ շաբաթ օրվա առավոտյան միակ իրադարձությունը Հիսուսին մահվան դատապարտող մութ ուժերի՝ հրեա քահանայապետների և փարիսեցիների ծանր ստահոգությունն էր՝ կնքել տալ Քրիստոսի գերեզմանը, որպեսզի առաքյալներն ու աշակերտները «չգողանան Քրիստոսի մարմինը»:

Բոլոր նախագուշակյան միջոցները ձեռք առնվեցին այդ ուղղությամբ: Զինվոր-պահապաններ դրվեցին Քրիստոսի գերեզմանի վրա. կնքեցին այն ապահովության համար:

Ավագ շաբաթ օրը, առավոտյան, «իրական հանգստի օր մը եղալ նախ Հիսուսի հոգնատանջ մարմինին համար և ապա իր հետևորդներուն՝ որոնք պարտված երկյուղեն կամ երեկի հոգնութենեն պահված կամ բաշված մնացին իրենց տուններուն մեջ» (էջ 205):

«Ավագ շաբաթ» կրոնաշունչ խորհրդածություններին նվիրված սույն շահեկան ուսումնասիրությունը ավարտվում է Հիսուսի հարության մի շարք պատմական վկայություններով և ավետարանական դրվագներով:

Սրբազան հեղինակը նշում է, որ Քրիստոսի հարության պատմական իրողությունը կամ «Զատիկը, որ Ավագ շաբաթվան կատարը և եզրակացությունը կկազմե, չէ առնրված այս հատորին մեջ: Անկիս մաս պիտի կազմե» հեղինակի «Տաղաար օրեր» հաջորդ հատորի (էջ 4):

Սրբազան հեղինակը ճիշտ և գեղեցիկ մտածումն է ունեցել իր ուսումնասիրությունն ավարտել Քրիստոսի հարության լույսով, նրա տիեզերական, համամարդկային հոգեվոր, բարոյական նշանակության պատգամով:

«Հիսուսի գերեզմանեն իր սկիզբը առած այդ լույսը կշարունակե ցայսօր տարածվիլ ու թափանցել մեր այս երկրագունդի մինչև հետին խավարամած անկյունները» (էջ 204):

Տ. Ծնորհք սրբազանի «Ավագ շաբաթ» աշխատությունը նրա ավելի քան 40 տարիների հոգևոր ծառայության, տքնաշան աշխատանքների, պրպտումների, ընթերցումների, ներքին ապրումների և կրոնական փորձառության, հավատավոր ու ազնիվ հոգեվորականի խորհրդածությունների կենդանի և պայծառ արտահայտությունն է:

Ուսումնասիրությունը գրված է ջերմ սիրով ու հավատքի կրակով: Լեզուն գեղեցիկ, պատկերավոր ու արտահայտիչ է, տեղ-տեղ՝ բանաստեղծական, քնարական, ոճը՝ կենդանի ու կոտ, դատողություններն ու վերլուծությունները, ս. գրական մեկնաբանությունները՝ խոր ու բովանդակալից:

Ուսումնասիրությունը կարդացվում է հոգեկան մեծ բավականությամբ և հարաճուն հետաքրքրությամբ:

Տ. Ծնորհք սրբազանի «Ավագ շաբաթ» հոգեշեն, հոգելից ուսումնասիրությունը մեր այսօրվա եկեղեցական աղքատիկ մատենագրության ընտիր գանձերից մեկն է և սեղանի գիրքը կարող է լինել ամեն մի բարի ու բժախնդիր հավատացյալի և, մանավանդ, Քրիստոսի Ավետարանի քարոզության ու Նրա ս. եկեղեցու հոգևոր ծառայության կանչված յուրաքանչյուր տիպար ու նախաձախնդիր հոգևորականի համար:

Ա. Հ.

ՅԱՂԱԳՍ ՏԱԻՆԻ ՍՐԲՈՅՆ ԹԷՈՒՈՐՈՍԻ

Սրբոյն Նեքտառեա Կոստանդինուպոլսի եպիսկոպոսին, յաղագս տաւի սրբոյ եւ ճգնագգեաց վկային Թէոդորոսի, զոր յառաջնումն շաբաթոքառանդողացն տաւնէն ամենայն հաւատացեալ[ք] Բի. ի փառս ամենատրք Երրորդութեանն¹:

Յառաջնում ամի Յուլիանոսի, մինչդեռ նորընծայ էր ի թագաւորութեանն, խորհուրդ չարութեան արկ ի միտս իւր ի աղբիւղ բանարկութիւն, առ ինքն ժողովէր² զամենայն խորհրդակիցս անօրէնութեան իւրոյ, հարցանելով զնոսա զի թերեւս հնար կարացէ գտանել ի դիմշող ժամանակի, զի զամպարշտութիւնն, զոր ի կիր արկեալ³ էր, ի գլուխ հանցէ, ոչ տամաշանաք վատնել կամ ցնդել կամ մահացուցանել զոմանս, այլ զամենայն բնակիչս քաղաքին՝ ի ձեռն գաղտնի հնարից ի կոսպաշտութեան հրապոյրս մերձեցուցանել: Թէպէտ եւ աստուածային գթութեանց խնամարկութիւնքն զնորս զամպարիշտ խորհուրդն ցնդեաց եւ կորոյս, քանզի ամենատրք քառանդողաց⁴ պահոց սղոմացիցն հասանելով, զոր ամենայն հաւատացեալք մարրապէս պահեն անլուծանելի յամենայն պարարտ կերակրոց, եւ ի թմբեցոցիչ⁵ ըմպելեաց, զինոյ ասեմ եւ մոցին տեսակաց, զոր զնախկին մեղուցեալսն եւ զյառաջակալ [յ]անցեալսն, ի ձեռն դառն ճաշակմանն, յիշելով եւ զգլորումն յաւերժական⁶ կենացն, եւ նովին կանոնադրեալ կիտի ի գլուխ տանին մինչեւ ցատրք պատեքն՝ փրկանես յարութեանն Բի. Այ. մկրոյ:

Արդ յառաջ[ն]ում ատորն, ի սկզբան պահոցն մտանելոյ՝ զեպարքոս քաղաքին առ ինքն հրամայեաց⁷ գոչել. զհամախոն իւրոյ չար մտացն եւ անհաւատութեանն եւ ասէ ցնա. Քանզի բազում եւ զանազան հնարն ի կիր արկի, ով հիպարքե, եւ զկարգս կրանից քրիստոնէից ոչ կարացար շիջուցանել, եւ ինձ վասն այս ի ձեռն ցնորից ոչ փոքր ինչ փոյթ է, զի եղև ինձ վաղվաղակի յատուածոցն խորհուրդ գեղեցիկ իսկ եւ անդիմադրելի⁸, քանզի զեթնեքեալ⁹ շաբաթս զայս քրիստովնայքն յառաջմէ ատորն մինչև ցկատարածն յոյժ մաքրապէս եւ սաւանց լուծանելոյ պահեն ամենաւին: Արդ հրամայեմ քեզ զի որչափ ի վաճառարանս քաղաքիս կերակրուր կամ ըմպելի ի կարելորացն եղեալ լինի՝ ամիփեսացն յըշտեմարանս, եւ մի՛ այլ ինչ դիցի ի վաճառափողոցադ, բայց յա[յ]նցանեաց, զոր եւ շնորհեցից կերակրուր եւ ըմպելի՝ արեամբ զոմիցն խառնակեալ¹⁰, զի ի հարկէ այսմ այսպէս լինել¹¹ ամենեքեան գնելով եւ ուտելով հպարտակ լիցին մկրոց հրամանացս, որպէս ճաշակեալք ի զոմից աստուածոցն, կամ աւով սատակի ի կենաց, զիտելով զխորհուրդս եւ ոչ ունելով այլ ուստեք լնու զկարատութիւն իւրեանց:

Զայս իբրեւ յուս եպարքոսն յանատուած քերանոցն պնդորիկ, պատարիսանի ետ եւ ասէ. Այժմ գիտեմ¹² թէ ճշմարտապէս սիրտ թագաւորի ի ձեռին աստուածոցն է. եւ համանկամայն ընդ բանին եւ գործն հետեւեալ լինէր, եւ զոր ինչ ի վաճառարանսն էին մախադրեալք՝ ի տունս [ի] շտեմարանեալ լինէին, եւ զսո ի թագաւորն խորդա-

¹ Բնագիր Ջնո. Ս. Յ. թիւ 282, էջ 483—491 (=Ա): Համեմատուած օրինակներ, թ. 154 թ, էջ ՈՄԳ. 1 — ՈՄԶ. 1 (=Բ). թ. 918, էջ 315—332 (=Գ):

² Կոչէր ԲԳ:

³ Արկանեալ Բ:

⁴ Քառանդողացն Գ:

⁵ Թմբեցոցիչ ԲԳ:

⁶ Անլուծանելի, Յաւերժական Գ:

⁷ Հրամայէր ԲԳ:

⁸ Անընդդիմադրելի Գ:

⁹ Զեթնեքեալ Գ:

¹⁰ Խառնեալ ԲԳ:

¹¹ Լինելով ԲԳ:

¹² Գիտեմք ԲԳ:

խնայ պիղծ կերակուրսն յամենայն վաճառարանս խանութիցն եղևար:

Եւ արդ զիս'որդ արդեաք, որ ստեղծն զմեզ Աստուած, միթէ անտես առնէր եւ անփոյթ, եւ ոչ երբեք: Այլ համանկամայն չար եւ դժմատեսակ¹³ հմարիցս եւ խորհրդոցս զփրկութիւն ընձեռեաց¹⁴ քահանայապետի քաղաքիս, որ յայնմ ժամանակի էր, զանաստուած խորամանկեալ խորհուրդն յայտնեաց ի ձեռն անպարտելի մեծի¹⁵ վկային իրոյ Թէոդորոսի՝ զփրկութիւն մերոյ հաստիս եւ հաւատոյ՝ արարելեալ իբրեւ ի տեսեալն ակնբերակի երևմամբ եկեալ հասեալ լինէր սուրբ վկայն Քի. առ քահանայապետ մերոյ քաղաքիս, յարթութեան եւ ոչ յանորջս երևեալ¹⁶ եւ ասէր աղապէս. Յարուցեալ, ասէ, ժողովեա զհաստդ Քի. եւ զամենեւեան զգոռացոյ, զի մի ինչ լեղամակաւ, որ նախադրեալն են ի վաճառարանսն, զմեղեցն ինչ: Քանզի ամենամարիշտն Յովիանոս զստեանայն արեամբ զոհից¹⁷ կողմն ապականեալ է: Իսկ քահանայապետն ասէ ցտորք վկայն. Եւ ո՞րպէս արդեաք, ով Տէր իմ, հնար է լինել իրիկ արդմիկ, բանիկ փարթոմացն թերեւս հնար է¹⁸ զպառաշաղ[ւ]ոյն շտեմարանեալսն ի պէտս իրեանց մատակարարել ըստ պատշաճի, իսկ տնանկացն, որք եւ ոչ միոյ ատոր կերակուր ունիցին ըստ բաւականի ստ ձեռն, զի՞նչ մխիթարութիւն կարատութեան¹⁹ հարգելորացն լինիցի նոցա:

Եւ սուրբ վկայն Քի. Թէոդորոս ասէ ցնա. կողիւրեմաւ շնորհեա նոցա, զի զկարատութիւն իրեանց լցցին: Ասէ ցնա քահանայապետն. Ով տէր իմ, ոչ գիտեմ եթէ զինչ իցէ անուն իրիկ այդմիկ: Եւ սուրբ նախատակն Քի. վստն ջերմագոյն սիրոյն եւ ստուել պաշտպանութեան պատասխանի ետ եւ ասէ²⁰ ցորեան է ետեալ, զոր եւ դու բաշխեցես նոցա ի կերակուր, զի սովորութիւն է հայրենի օտաւորին իմոյ Եւխաղիտացոցն²¹: կոյիբայ կոչել: Ձոր այսպէս արարեալ քո՝ ստանց վնասուց հոգեւոր վտանգից պահեսցես զհաստդ Քի. զոր զմեաց սուրբ արեամբ իւրով, զոր եւ հաւատացաք զհոգեւոր զորոս իմաստութեամբ:

Դարձեալ հարցանէր զնա քահանայապետն. Եւ ո՞վ եւ դու, տէր իմ, կամ զի՞նչ անուն է քո, որ այդպիսի գթածարէն հոգեբարձութեամբ մարդասիրապէս մերոյս փոյթ առնես փրկութեան: Սուրբն ասէ. Եւ եմ Քրիստոսի վկայն Թէոդորոս, եւ առաքեցայ վստն ձերոյ փրկութեան: Ձի՞նչ հրաշափստազ[ւ]ոյն գործ նշանաց եղև ստ Նիկուէացիսն

ի մարգարէէն Յովնանու քան զայս. զի նա կործանումն կորստեան խոստանայր քաղաքին, եւ այնպէս ածէր զնոսա ի զղջումն ապաշխարութեան, իսկ սուրբ վկայս եւ զպատմաւորն զոչ կործանելոյն այսչափ անձանց, եւ զազատմանն ի լծոյ անարեւն ուր[ու]ապաշտ մոլորութեանց, հաւատապէս յայտնեաց մեզ:

Արդ ո՞րչափ զանազանի հոգի ի մարմնոյ, նոյնչափ մեծ եւ բարձրագ[ւ]ոյն է այս՝ քան զայն: Եւ մի՛ ինչ անձան եւ տարժանիս²² համարեցուք զայսոսիկ զասացեալս ստ ի մէնչ, ընդ մարգարէին հոմապատասխար հաւատարեղով զվկայս, քանզի միոյ եւ նոյն Տեսուն երկաքանչիւրքս, եւ ստ ի նմանէն երկաքանչիւրոցս գործք եւ սքանչելիք. զի եւ ի նորին հրամանէ կամաց գործեցան: Այլ մեք յառաջակալ նախկի ասացելոց մերոց զնետ երթալով՝ ասացուք եւ զյաջորդ պատմութեանց բաւիցն որ զնետ են²³:

Արդ իբրեւ այսպէս զայսոսիկ լուս հայրապետն, սխրացմամբ եւ խնդութեամբ լի եղև, յարուցեալ՝ զսուրբ հաւտն հովտապետին²⁴ Քի. առ ինքն ժողովէր, եւ զգթութեանցն Աստուծոյ խնամակալութիւնն եւ զվերակացութիւնն պաշտպանութեան վկային իրոյ ստուգութեամբ պատմէր ամենեցուն. եւ զխրատ հրամանին, զոր ընկալեալ էր, արարեալ առանց յապաղանաց, անվնաս պամէր զնկիսական ժողովուրդսն Քի.²⁵ Այ.:

Եւ արդ եօթներեկի²⁶ ատուրցն կատարելով իբրեւ²⁷ ետես սոսկարիշտն Յովիանոս ամենեւին պարտեալ զինքն՝ ո՛չ ինչ յառաջելով խորամանկ ապիւրատ խորհրդոցն իրոց, հրամայէ դարձեալ եպարքոսին ի բաց բառեալ զխարոյխեալ եւ զսպականեալ կերակուրսն, եւ զսովորականսն յառաջ ածեալ[ւ] հրամայեաց:

Եւ արդ ի հաւանել շարթումն, իբրեւ զնկաւ մոլելոյն²⁸ իմացան քրիստոնեայքն եթէ լուծեալ եղև, գեղեցկալայթ վկային Թէոդորոսի զոհոթեամբ արմնութիւնս յառաջադրելով՝ տան պայծառ եւ գերափայլ մնա կատարեցին, եւ ցորեան եփելով եւ տնանկաց²⁹ բաշխելով զպատմաւոր փրկութեան իրեանց ամենեցուն յայտնի արարին: Աստուստ յիրաքանչիւր ամի յայնմ հետէ մինչեւ ցարսար սքանչելեացն երջանիկ վկային Թէոդորոսի յիշատակ ստ հաւատացեալս ամենայն արիւնադրեցաւ³⁰ կրտսարիկ առանց յերկուամալոյ³¹ բարեպաշտապէս:

²² Տաճանիս ԲԳ:

²³ Ձկնի են ԲԳ:

²⁴ Հուսպետին Բ:

²⁵ **Չունիմ** Քի. ԲԳ:

²⁶ Եթէ երբեք Ա:

²⁷ **Չունիմ** իբրեւ ԲԳ:

²⁸ Մոլորելոյն ԲԳ:

²⁹ Աղբատաց ԲԳ:

³⁰ Հատատեցաւ ԲԳ:

³¹ Յերկուամոյն Բ:

¹³ Դժմատեսակ Ա, դժմատեսակ Գ:

¹⁴ Ընդ ձեռաց Բ, ընդ ձեռնեաց Գ:

¹⁵ Եւ մեծ Բ:

¹⁶ Երթեալ Ա:

¹⁷ Չոհիցն Գ:

¹⁸ **Չունիմ** հնար է ԲԳ:

¹⁹ **Չունիմ** կարատութեան ԲԳ:

²⁰ **Չունի**՝ եւ ասէ Ա:

²¹ Եւխատեացոյն Բ:

Այս ինչ է առ ի մէջ պատուաւս եւ տանեալս յիշատակ վասն այսքան եւ այսպիսի ջերմագ[ւ]ոյն պաշտպանութեան առ ի մեզ եղելոյ ի սրբոյ վկայէն, եւ անտեղի եւ չարիմաց խորհրդ[ւ]ոյն³² ամպարշտին Յովիանու, ցրուելոյ եւ ցնդելոյ, այլ ոչ որ կարասցէ զԱստուծոյ մերոյ ճշմարտէ զանբաւ բարերարութիւնս պատմել, եւ զանճառանկի զարարութիւնս բովանդակել բանիւ, որ յայնմ ժամանակի, ի մ[ի]ում վայրկեանի ժամու, ճողոպրեալ ի բաց կորզեաց³³ զհաւատացեալս ի ձեռաց չարամախանձ բանարկութիւն, պայծառ վեր[ա]հասութեամբ պանծալի վկային իւրոյ Թէոդորոսի: Դարձեալ այժմ եւս յիւրաքանչիւրում աւուր եւ ի ժամանակի, իրական զգուշութեամբ ի մեքեմաւոր հաղթից աստանայի զմեզ փրկէ եւ սպրկեցուցանէ, եւ ի նորին արքանեկաց չարաբողաց զմեզ եւ ի հաղածչաց ի բաց յափշտակեցէ³⁴:

Արդ զայս ամենայն գիտելով ընդ պնդութեան պանոցս՝ զաղաթս եւ զողորմութիւն լծակեցեցուք, զի իրբն թուաք ոմամբք բարձրացեալ յերկրէ յերկինս լինիցին անձինք մեր, զի պանքն յամենայն ախտից ազատս զնոցիս մեր առնեն, իսկ ողորմութիւնն՝ յախտեանական եւ անվախճան³⁵ կենացն առիլ՝ լինին մեզ, զի ոչ եւ միմ իւրի ի բարեգործութեանցն պակասեալ լինիցին, այլ համարձակութեամբ ընդ փնային Քի. յատազատն մտցուք:

Առ այսորիւք ողորմածն եւս առաւել լինի սուսցեալ, իսկ կարծրագունցն եւ ոշտիցն, որք ապառու³⁶ ունին զբնութիւնս, եւ ոչ դուզմաբեա ինչ բանից ունին դնեն, այլ մեր հանդերձ այսորիւք զվերափայլեչականն արմենեգութիւն միշտ գոհացողական փառաբարութեամբ³⁷ երգեցուք Փրկչին մերոյ եւ հաւարակաց արարչին³⁸, եւ զիրաւափառագ[ւ]ոյն զսքանչելիսն միշտ նորոգապէս ամնուոաց յիշատակաւք բերցուք յանձինս մեր, եւ առ

զեղեցկացալոյ՝ եւ մեծ վկայն Քրիստոսի հաւատարմապէս գոչեցուք:

Ով մարտիրոսաց պատկ պարծանաց պաշտառութեան, ով ընծայ Աստուծոյ եւ կենդանի պատուագ, ով պահապան եւ նախամարտիկ զարապիգ հաւատացելոց, աղաչեմ հաջցելով ի քէն, հանդերձ հաւատացեալ ժողովրդովքս, զի մի՛ անտես արարցես զաղքատութիւն եւ զխոնարհութիւնս մեր, այլ միշտ վասն մեր մաղթել մի՛ երբեք ձանձրացիս, ով ամենաքանդ ի վկայս, եւ մի՛ յիւրաքանչիւր աւուր եւ ժամու հնուցեալ ի բացեալ արարցես զնոցիս մեր ի քոյին խնամակալութեան: Զի յայնմ ժամանակի երեւելի³⁹ ամպարիշտն էր եւ հակառակորդն ճշմարտութեանն Յովիանու ընդդիմամարտ մերոյս ժողովրդոց⁴⁰: Իսկ այժմ սկսեցաւս եւ աներևոյք բանարկութիւն միշտ դրժել ջանալով զանխաբար զոգիս մեր:

Արդ քո[ւ]ով արիական եւ հանդիսական զաւրութեամբ վանեալ զգունդս Բէլիարայ, ով ամենապատիւ եւ յոքնապաշտոն ճգնաւորոյ Քի., բանգի կենդանի քեզ⁴¹ լինել եւ յետ [մահու]⁴² հաւատացեալ եմք, որպէս եւ Տէրն ասէ. Թէ որ հաւատալիս՝ թշւոյտ եւ մուսանի կեցցէ⁴³: Այլ դու ոչ միայն պարզաբար հաւատացեր, այլ եւ վասն նորա մեռեալ՝ կցորդակից եղեր մահու խաչին եւ չարաբանացն, եւ միշտ կենդանի եւս առ Տաւն, յանձնաւորի եւ յանձն կենդանութեանն:

Արդ իբրոյ յԱստուած կենդանի մերձ գոյով քո՛ հաշտութիւն հացեալ մեզ քոյով մաղթանալոյ, զի յատեալս թախանձանաց ազատեալք՝ հանդերձեցոց բարեացն եւ երկնից արքայութեանն արժանի լիցուք: Ծնորհաբ եւ մարդասիրութեամբ Տաւն մերոյ եւ Փրկչին Յիսուսի Քրիստոսի, որում վայել են⁴⁵ փառք, իշխանութիւն եւ պատիւ այժմ եւ միշտ եւ յաւիտեալ:

Երուսաղէմ

Հրատ. Ա. Յ. Սրմունի

³² Խորհրդոցն Բ:

³³ Կոչեաց Ա:

³⁴ Յափշտակեցէ Ա:

³⁵ Առվախճան Ա:

³⁶ Ապառու ԲԳ:

³⁷ Զվայելչական արմնութիւնս... փառաբանութեամբ ԲԳ:

³⁸ Զունի՝ մերոյ եւ հաւարակաց արարչին Բ:

³⁹ Զունի՝ Զի յայնմ ժամանակի երեւելի Բ:

⁴⁰ Մերոյ ժողովոյս ԲԳ:

⁴¹ Դրժելով ջանալ ԲԳ:

⁴² Զքեզ ԲԳ:

⁴³ Զունի՝ մահու Ա:

⁴⁴ Կենդանի է ԲԳ:

⁴⁵ Վայել է Ա:

Հ. Ս. ԱՆԱՍՅԱՆ

ՀԱՅՈՅ ՄՈԼՈՐԱԿԱՆ ՀԱՄԱՐՎԱԾ ԳՐԶԵՐՆ ԸՍՏ ԼԱՏԻՆԱԿԱՆ ՄԻ ՀԻՆ ՑՈՒՑԱԿԻ

1341 թվականին Ֆրանսիայի Ավինիոն քաղաքում, ուր այդ ժամանակ հաստատված էր պապական արքունիքը, հայ եկեղեցու թշնամիների կողմից Բենեդիկտոս ԺԲ-ին ներկայացվում էր 117 մոլորությունների մի ցուցակ, որի 110-րդ կետը վերաբերում էր հայոց «մոլորական» գրքերին: Հետաքրքրական է իմանալ, թե որո՞նք էին մոլորությունների աղբյուր համարվող այդ գրքերը:

Նախ ասենք, որ 117 մոլորությունների պատմությունը հանդիսանում է մի օղակը այն պայքարի որ քաղկեդոնականները, հանձինս բյուզանդացիների, Ե/Չ դարերից սկսած տանում էին հայ եկեղեցու դեմ:

ԺԲ դարի վերջերին Կիլիկյան Հայաստանում լատինական Արևմուտքն եկել էր քաղկեդոնական գաղափարախոսության ներթափանցման պայքարի դրոշմ խելու բյուզանդացիներից: Դա արդյունք էր Կիլիկյան Հայաստանում տեղի ունեցած քաղաքական մի խոշոր իրադարձության: Լևոն Բ իշխանապետը 1198 թվականին վերականգնում էր հայոց անկախությունը՝ արքայական թագաժառանգությունը հռոմի պապի և հռոմեական (գերմանական) կայսրի պատվիրակից: Այնուհետև՝ ԺԳ և ԺԴ դարերում քաղկեդոնական գաղափարախոսությունը հռոմեական եկեղեցու գլխավորությամբ և լա-

տինականության յուրահատուկ կերպարանքով զգալիորեն ծավալվում էր Կիլիկիայում և համապատասխանաբար էլ կազմակերպվում ու ամրապնդվում էր հակալատինական պայքարը, որին լծված էին միաբնյա հայ եկեղեցու ողղափառության պաշտպանները:

Հիշյալ 117 մոլորությունների պատմությունը հիմնականում կապված է ԺԴ դարի հայագի հայտնի ունիտոր Ներսես Պալիեցիի (Պաղոն) անվան հետ:

Ներսես Պալիեցը, որ ծննդով Սսեցի էր¹,

¹ Նա իր մասին գրում է մի հիշատակարանում. «Ես տրուպս Ներսես Պալիանեց կոչեցեալ, գաւառաւ Կիլիկիցի, Սքսեցի գոյով և կարգաւոր», տե՛ս M. A. van den Oudenrijn, „Linguae haicanae scriptores Ordinis Praedicatorum“ etc., Bernae, apud A. Francke, 1960, § 499.

Օրմանյանը կասկածի տակ է առնում Ներսեսի Սսեցի լինելը՝ նրան հույն համարելով ոմն Ներսես Տարոնացու հետ. տե՛ս՝ Մաղ. արք. Օրմանյան, «Ազգապատմ», հտ. Բ, Կ. Պոլիս, 1914, § 1279: Օրմանյանի նկատի ունեցած անձնավորությունը, որը Քոնստանդնուպոլսում ընդհանուր առմամբ հայտնի էր մինչև 1832 թվականին իր մասին գրում էր մի հիշատակարանում. «Ներսես, անուամբ վարդապետ, բայց գործով վերջացեալ հող և մո-

1330-ական թվականներին Կիլիկիայում հանդես է գալիս ի շարք ալն լատինամոլ հոգևորականների, որոնք, ինչպես ասում է Զամչյանը, «մտանքին ի կարգ ունիթոսաց, զգեցեալք զգետս դոմինիկեան պատրոց, և կամ որք միախոհ էին ընդ նոսա. և տքա ամենայնի լատին ծիսիք վարէին. ելին ոմանք ի սոցանէ՝ որք առ ի հաճոյ գտանիլ առաջի Լատինացոց՝ մերժէին և արհամարհէին զամենայն՝ որ ինչ Հայոց էր. և համարէին զնոսա իբրև զհերետիկոսս, մանաւանդ թէ իբրև զանհաւատս. ուստի և ... աշուպիսք եթէ կարէին յանկուցանել զոմանս ի Հայոց յորեանս, անդէն և անդ կրկին մկրտէին և դրոշմէին և ձեռնադրէին»²:

Ներսես Պալիեցիը 1336 թվականին հիշատակում է որպես Ուրմիայի եպիսկոպոս: Այդ ժամանակ նա Կարինի եպիսկոպոս Սիմեոն Պէկի հետ միասին անցել էր Կիլիկիա և նվիրվել ունիթորական գործունեության: Նրանց մասին Զամչյանը գրում է.

«Որք միաբանեալ ընդ իրեանս զարս քանի մի՝ շրջէին հանդերձ նոքօք այսր և անդր, և քարոզէին, թէ հարկ է կրկին մկրտել և դրոշմել զամենայն Հայս լատինական ծիսիք, և վերստին ձեռնադրել զքահանայս նոցա, և տալ պատարագել լատին բարբառով և արարողութամբք. նոյնպէս փոխել և զամենայն կարգ պահոց և այլոց սովորութեանց, զի այսու կարասցեն միաբանիլ ընդ եկեղեցոյն Հռովմայ, և ասէին՝ ըստ գրելոյ Մխիթարայ կաթողիկոսի, թէ՛ Մկրտությունն Հայոց է՝ երկբայելի, և պատարագն Հայոց ոչ է՝ ճշմարիտ պատարագ»³:

Ներսես Պալիեցին իր այս գրգռիչ գործունեության համար հալածանքների ենթարկվելով ժամանակի հայ հոգևոր ու պետական իշխանությունների կողմից «իբրև զարհամարհող և ոտնհարու ամենայն օրինաց»⁴, ի վերջո սպաստանում է Ալիմիոնի

պապական արքունիքը, ուրանում է իր հայկական կարգը, ընդունում է լատինական կանոնիկոս քահանայի աստիճան («աստիճանա լատինացի զանօնիկոս քահանայ»)՝ և շարունակում նոր դավադրանքներ նյութել հայ եկեղեցու հասցեին:

Զամչյանի մոտ դարձյալ կարդում ենք 1341 տարեթվի տակ Ներսես Պալիեցիի մասին.

«Իստեանցեալ նորա ընդ այս՝ յոդի անկա փութանակի և եղեալ զնաց յԱրիմիոն առ ոտս Բենեդիկտոսի պապին, և ամբաստան եղև զազգէն Հայոց բնակելոց ի Կիլիկիա և յարևելս՝ ծանր ծանր չարախօսութեամբք. և ջանացա ցուցանել թէ լի են Հայք ամենայն մոլորութեամբ. զսոյն գրեալ էր յառաջնէ՝ առ պապն և՛ գործակիցն Ներսեսի Սիմեոն Պէկ եպիսկոպոսն Կարնոյ, որ և փախուցեալ էր ի Կիպրոս յերեսաց Հայոց: Կային յարևմտս և այլ ոմանք յազգէ Հայոց ի կարգէ ունիթոսաց, և նոքա ևս հաստատեցին զքանս չարախօսաց, ընդ որս և ոմանք ի Լատինացոց, որք ասէին զինքեանս գիտակ լինել և փորձ արևելեան իրաց, որպէս գրէ Հռենալոոս: Սոքա ամենեքին ի մի հաւաքեալ առաջնորդութեամբ Ներսեսի Պալիեցիի՝ յօրինեցին զինքնամանար և ստայոյ բանս, և ամփոփեցին զամենայն ի գրքոյն մի, առաջի եղեալ ի նմին զհարիւր եօթնևտասն մոլորութիւնս ի վերայ եկեղեցոյն Հայոց, և մատուցեալ ցուցին զայն պապին»⁵:

Այս ձևով էր ծնունդ առել 117 մոլորությունների պատմությունը:

Ի դեպ՝ ասենք, որ, որպես այդպիսին, Ներսես Պալիեցիը Պատմության մեջ ունեցել էր իր նախորդները, որոնք այս կամ այն առիթով հայ եկեղեցու դեմ տրամադրություններ հրահրողի դերեր էին կատարել հունական աշխարհում: Այդպիսիներից էր «Narratio de rebus Armeniae», այսինքն «Պատմութիւն յաղագս իրաց Հայոց աշխարհին» անունով հայտնի գրքի անձանոթ հայադպրեցողական հեղինակը՝ Ը դարի սկզբների⁶: Այդպիսիներից էր ԺԱ դարում

⁵ Oudendijck, § 499.

⁶ Զամչյան, հտ. Գ, էջ 340:

⁷ Այդ գիրքն ունեցել է մի քանի հրատարակություններ, հիմն. Հ. Ս. Անասյան, «Հայկական մատենագիտություն Ե—ԺԸ դդ.», հտ. Ա, Երևան, 1959, էջ 808—811:

Նրա վերջին և գիտա-քննական հրատարակությունը և ուսումնասիրությունը տվել է G. Garritte-ը, «La Narratio de rebus Armeniae», (Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium, vol. 132.—Subsidia, t. 4), Louvain 1967.

Բնագրի հայերեն թարգմանությունը տես՝ Հրաչ

խիր վարդապետաց, որդի Վահրամայ յաշխարհն Տարօնո, ի զատուէն Սասնո, ի վանացն Ղազարո, ի գեղէն որ կոչի Կոռ», տես՝ Հ. Ղ. Ալիշան, «Սիսական», Վեներտիկ, 1893, էջ 375:

Ներսես Պալիեցիի մասին ընդարձակորեն տես՝ Հ. Ղ. Ալիշան, «Հայագաւոմ», Վեներտիկ, 1901, մասն Ա, էջ 122—123:

² Հ. Մ. Զամչյան, «Պատմութիւն Հայոց», հտ. Գ, Վեներտիկ, 1786, էջ 330:

Ունիթորների այս շրջանի պատմության համար Զամչյանի (հտ. Գ, էջ 326—332 և 339—347) աղբյուրները եղել են Մխիթար Ապարանեցիին, Ռայնալդը և լատինական այլ հիշատակարաններ:

³ Անդ, էջ 330—331:

⁴ Անդ, էջ 331—332 և 339—340:

Ռայիթոնի վանականներից հայազգի Նիկոնը, որը հետագա դարերի լատինական մի անանուն հիշատակարանի գնահատմամբ, «գհայրենին ուրացեալ գհաատու՝ ընկալա զդասնութիւնն Յունաց և գրեաց զմոլորութեանցն, զորս դասնէին Հայր յայնմ ժամանակի»⁸։ Նրա անունով հայտնի է «Յադագս ամպարիշտ կրօնից վատթարագոյն Հայոց» (Περὶ τῆς ἐννομενικῆς ἡρεσείας τῶν κακιστῶν Ἀρμενίων) խորագրով մի գրություն⁹։ Այդպիսիներից էր Կեղծ անունով Խափակ Հայոց կաթողիկոս կոչված հեղինակը, որը թողել է թշնամական ոգով երկու գրություններ՝ «Սրբոյ հօրն մերոյ Խափակայ կաթողիկոսի Հայոց Մեծաց Բան նախատական ընդդէմ Հայոց» (Τὸν ὁσιον πατρός ἡμῶν Ἰωάνν τὸν καθολικὸν τῆς Μεγάλης Ἀρμενίας Δόξος στήλησε τοῦ κατὰ Ἀρμενίων) և «Բան նախատական Խափակայ յադագս Հայոց չարախառաց և հերետիկոսաց» (Δόξος στήλησε τοῦ Ἰωάνν πατρὸς τῶν κακιστῶν Ἀρμενίων καὶ αἱρετικῶν)¹⁰։ Այդպիսիներից էր նաև Հովհաննես Դամասկացու անունով մեզ հասած հայերեն մի անվավեր գրության («Յովհաննես Դամասկացոյ Պատասխանիք առ Հայս») անձանթը հեղինակը, որին հայ բանասիրության մեջ տրվում է Կեղծ Դամասկացի անունը¹¹։

Բարթիկյան, «Narratio de rebus Armeniae, հունարեն թարգմանությամբ մեզ հասած մի հայ-քաղքերոմական սկզբնաղբյուր», **Բանբեր Մատենադարանի**, № 6, Երևան, 1962, էջ 457—470։

⁸ «Compendiosa relatio unionis nationis Armeno-Poloniae cum S. Ecclesia Romana ad annum Christi 1676» (անտիպ). հմտ. «Բռնի միություն Հայոց Լեհաստանի ընդ եկեղեցւոյն Հռովմայ» (թարգմանիչ՝ Սո. Մալխասյանց, հրատարակիչ՝ Կ. Եղյանց), Ս. Պետերբուրգ, 1884, էջ ԻԲ և 142։

⁹ J.-P. Migne, «Patrologia graeca», t. I, Turnholli (Belgium), 1969, p. 655—658.

¹⁰ Ibidem, t. CXXXII, Turnholli (Belgium), p. 1155—1227 et 1227—1237.

¹¹ «Նորին Յովհաննես Դամասկացոյ Պատասխանիք առ Հայս, բանք համառոտեալ» (հրատ. Բարգեմ Վ. Կյուլեսերյանի), **Լոյս**, Կ. Պոլիս, 1905, էջ 1065—1068, 1112—1115. 1906, էջ 45—48, 116—119, 218—216, 355—359, 474—479, 589—592, 810—815, 957—960, 981—984, 1075—1079, 1124—1126 և 1196—1199։

¹² Հրատարակիչ Կյուլեսերյանը թեև շատ չի կատարում այս գրության վավերականության մասին, բայց և նկատելով, որ նրանում հիշատակվում են անուններ, որոնք Դամասկացուց շատ հետո են հանդես եկել, հաշվի է առնում նաև այն հավանականությունը, թե «այս գրուածը ամբողջովին կամ իր ինչ ինչ մասերով կրնայ Սուր-Դամասկացիի

Ի տարբերություն վերոհիշյալների՝ Ներսես Պաղիենցը գործում էր մի բոլորովին նոր միջավայրում, քանի որ արդեն անցել էին բյուզանդական ազդեցության ժամանակները։ Նա հանդես էր գալիս լատին եկեղեցու գահակալների արքունիքում, որն այդ շրջանում հաստատված էր Ֆրանսիայի Ավինիոն քաղաքում։

Մոլորությունների այն ցուցակը, որ Պաղիենցն էր կազմել, մեզ հայտնի է միայն լատիներեն բնագրով՝ համապատասխան հերքումների հետ միասին։

Պաղիենցի ամբաստանությունները հենց նույն ժամանակներում կետ առ կետ հերքվեցին հայերի կողմից։ Նախ Լևոն Ե թագավորի հրամանով նույն 1341 թվականին հայազգի Դանիել Դավրիժեցին, որը լատին Փրանկիսկյանների ուխտից էր և անվանվում էր Մնոր (Մինոր, Minor)¹³, գրեց ամբաստանությունների արժանի պատասխանը¹⁴։ հետո՝ Սսի 1342 թվականին ժողովը նույնպես զբաղվեց դրանցով և տվեց իր հերքում-պատասխանը¹⁵։ Պետք է նաև ասել, որ նույնիսկ հետագա ժամանակների լատին հեղինակներ (Գալանոս, Վիլյոտ, Լըքիեն, Մանսի և այլն) քննադատական

գործ մը ըլլալ», տես՝ Բարգեմ Վ. Կյուլեսերյան, «Յովհանն Դամասկացի և հայ եկեղեցի», **Լոյս**, 1905, էջ 1010։

Ալիկյանը նախ ուղղակի մի հայ-հոռոմի կեղծիք է համարել այս գրությունը (տես՝ Զ. Ն. Ալիկյան, «Կիրիոն կաթողիկոս Վրաց», Վիեննա, 1910, էջ 69—70)։ Բայց հետագայում դրա հեղինակությունը վերագրել է Եվստրատիոս Նիկիացուն (տես՝ Զ. Ն. Ալիկյան, «Սիմեոն Պեննահանեցի և իր թարգմանությունները վրացերեն», Վիեննա, 1951, էջ 98—98), նկատի ունենալով, որ վերջինս ունի մամն-օրինակ մի գրվածք (հմտ. K. Krumbacher, «Geschichte der byzantinischen Literatur», München, 1897, S. 85)։

¹³ Ալիշան, «Հայապատում», մասն Ա, էջ 122—123։

¹⁴ Հրատարակված է ամբողջությամբ. «Responsio fratris Daniell [De Thaurisio] ad errores impositos Hermetis», տես՝ «Recueil des historiens des Croisades, publié par les soins de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres. Documents arméniens», t. II, Paris, Impr. Nationale, 1906, p. 559—650.

¹⁵ Նույնպես հրատարակված է. «Concilium Armenorum, in quo objecti Armenis in libello errores condemnatur, eorumque fides amplius declaratur, anno 1342 celebratum; ex ms. codice Bibl. thecae Regiae», տես՝ J. D. Mansi, «Sacrorum Conciliorum nova et amplissima collectio», t. XXV, Graz, 1961, p. 1185—1270.

վերաբերումն են ցույց տվել այդ ամբաստանություններին¹⁶:

Ինչպես ասացինք՝ մոլորությունների ցուցակի 110-րդ կետը վերաբերում էր հայոց «մոլորական» գրքերին: Որո՞նք էին այդ գրքերը:

Հասկանալի է, որ գաղափարական պայքարը և տվյալ դեպքում ու ժամանակաշրջանում լատինականությանն սանձաքանակ արշավի դեմ հարուցված պայքարը կպահանջեր գաղափարական զենքեր, ուստի և այդ պայքարի գործիչները հետամուտ էին առաջ քաշելու և տարածելու հայ և օտար եկեղեցական ու պատմական մատենագրությունից այնպիսի երկեր, որոնք նյութեր էին տալիս տեսականորեն ու պատմականորեն հիմնավորելու և հաստատելու պաշտպանելի տեսակետները. ընդ որում այդ գրքերը և ամբողջությամբ կամ մասամբ, ողողակի կամ անողղակիորեն, ծխում էին հայ և լատինական եկեղեցիների միության գաղափարը, Քաղկեդոնի ժողովն ու երկաթնյա վարդապետությունը, բաժակի ջրախառնումը, ծննդյան տոնի առանձնացումը և այլն: Հայոց մեջ այդպիսի գրքեր, ի հարկե, շատ ու շատ կային, բայց հիշյալ 110-րդ ամբաստանությունը հանկանե մեզ տալիս է միայն առանձին գրքերի կամ հեղինակների 18 անուններ: Սակայն այդ անունների մեծ մասը լատիներեն գրված բնագրում այնքան է աղավաղվել, որ անհամաչափ է դարձել և վերծանական աշխատանքի է կարոտում:

Ժամանակին Մաղ. արք. Օրմանյանը փորձ է կատարել ճշտելու այդ անունները¹⁷:

¹⁶ Օրմանյան, § 1308:

¹⁷ Անդ, § 1306: Օրմանյանի ճշտումները հետևյալներն են. ա. **Տօնապարագ** կամ **Տօնօփակէն** կամ **Տօնապարար**, հոռմեական և յոնական եկեղեցիներու դեմ գրուած մը, որ պետք է ըլլայ **Տօնապատճառ**:— բ. **Անատօարմատ**, որ է **Հաատարմատ**, արմատ հաատոյ ըստած:— գ. **Յովհաննէս Մանդակունցի**, որ է **Մանդակունին**:— դ. **Յովհաննէս Օսինցի**, որ է **Օձնցի**:— ե. **Միաստոտրոսի** կամ **Միասիօտրոս**, իր **Միաբանութեան** կամ **Միաձայնութեան** գիրք լացատրուած, գուցէ Շնորհալիի և Տղայի միաբանութեան թողոթը:— գ. **Միխայէլ պատրիարք Անտիոքոյ**, որ է **Միխայէլ Ասորի**:— է. **Պօղոս Տարոնցի**:— ը. **Ոկկենցի** կամ **Ոկտաեցի** կամ **Տոկտանցի**, նմանաձայնութեամբ ճշդելն ալ դժուար:— թ. **Մատթէոս**, որ պետք է Ուռմայեցին ըլլայ:— ժ. **Կանոնք առաքելոց**, որոնց մէջ, կ'ըսեն, Հայոց մոլորութիւնները կը պարունակուին:— ժա. **Սարգիս**, որ պետք է ըլլայ **Սարգիս Շնորհալի**:— ժբ. **Մարդօվ վարդապետի** աւետարաններու մեկնութիւնը, մեզի անծանօթ:— ժգ. **Վանամի** մեկնութիւն Յովհաննէս, որ Վանական կամ

բայց նա ձեռքի տակ ունեցել էր միայն մեկ հրատարակություն՝ Սսի ժողովի որոշումները: Մենք ևս փորձում ենք ճշտել այդ անունները՝ ձեռքի տակ ունենալով, բացի նույն հրատարակությունից, նաև Դանիել Դավրիժեցու պատասխանների հրատարակությունը՝ օգտագործելով նաև երկու հրատարակությունների մեջ նշանակված բոլոր տարբերակները¹⁸: Ի միջի այլոց՝ դժվար չէ նկատել, որ անունների բազմազան տարբերակները հետևանք են ձեռագրերում լատինական տառերի փոխադարձ շփոթումների և լատիներենի համար հայերեն անունների ներկայացրած հնչյունային դժվարությունների:

1. **Tonapachar, Tonapachaz, Tonophacen, Tenophacer**¹⁹. **Տօնապատճառ**.—Ցուցակի գնահատմամբ՝ սա մի գիրք է, որը «հակառակ է հոռմեական և հունական եկեղեցիների ընդունած տոներին»:

Այս գիրքը կազմել էր, ժ դարում, Սամուել Կամբաձորեցին, որի մասին խոսելիս Չամչյանն ասում է. «Որ և գրեաց գիրք մի Տօնապատճառ ասացեալ՝ ի վերայ խորհրդոյ տօնից և պաշտամանց եկեղեցոյ»²⁰. Իսկ Ալիշանն ավելացնում է, որ «չետոյ ուրիշ վարդապետք ալ ժԲ դարու մէջ՝ շատ քան անեցուցին ի Տօնապատճառս, կամ նոր ի նորոյ գրեցին և հաաքեցին, անոր համար շատ հեղ իրարմէ կը տարբերին այս անուամբ գրեանք»²¹: Տօնապատճառ գրքի զանազան ձեռագրեր շատ կան Երևանի Մաշտոցյան Մատենադարանում և այլուր:

Այս գրքերն ընդհանրապես սուր քննադատության անարկա են եղել քաղկեդոնականների համար:

Վարդան վարդապետ պիտի ըլլայ, թէպէտ Յովհաննէս մեկնութիւն գրած ըլլալին յայտնի չէ:—**ժդ. Իգնատիոս**, որ է Իգնատիոս Շնորհալիի Ղուկասի մեկնութիւնը:—**ժե. Գանազան**, որ է Գառազանագիրք:—**ժզ. Նեկինոս Պատարագին** կամ **Պատարագին Մեհգինգ**, իմա՝ Մեկնութիւն պատարագի՝ Լամբրոնացիի գրածը:—**ժէ. Տեչտրոգուն** կամ **Տեքստրոկեր**, **Գիրք խնջոյից** թարգմանուած, ճշդելը դժուար:—**ժր. Այսմատրոք**, որ է Յայսմատրք:

¹⁸ Մեր այս աշխատանքների մասնական արդյունքներն ուրիշ առիթով ներկայացրել էինք ուրվագծային ձևով. տես՝ Հ. Ս. Անանյան, «Վարդան Այգեկցին իր նորապալտ երկերի լոյսի տակ», Վեներիկ, 1969, էջ 36—37 (նույնը՝ **Բազմավեպ**-ում, 1968, էջ 265—266):

¹⁹ Այստեղ իրար հետ շփոթված տառերն են o-e, a-o, a-e, r-z, r-n. նաև՝ p-ph.

²⁰ Չամչյան, հտ. Բ, Վեներիկ, 1785, էջ 823:

²¹ Ալիշան, «Շնորհալի և պարագայ իր», Վեներիկ, 1873, էջ 31:

2. Hanadoarmat. Anadoarmat²². Հաւատոյ արմատ կամ Արմատ հաւատոյ (լրիվ խորագրով՝ «Գիրք հաստատութեան և արմատ հաւատոյ»):

Այս գիրքը ԺԳ դարի սկզբին (1205 թ.) Վարդան Այգեկցին էր կազմել՝ հայ եկեղեցու միաբնյա դավանանքը և ծիսական կարգերը պաշտպանելու համար «ընդդէմ երկարնակաց և ամենայն հերձուածողաց».

մնում է անտիպ²³։ Ինչպես նշեցինք²⁴ Օրմանյանը ևս Hanadoarmat-ը հասկանում է որպէս Հաւատարմատ՝ Արմատ Հաւատոյ, բայց նա նկատի ունի ոչ թե Վարդան Այգեկցու կազմած ժողովածուն, որը տակաւին չէր հայտնաբերված Օրմանյանի օրերին, այլ, առանց տարակուսի, Անանիա Նարեկացու կորած «Հաւատարմատ»-ը, որի մասին եղած եզակի հիշատակությունը գտնվում է Ժ դարի պատմիչ Ուխտանեսի մոտ²⁵։ Պետք է, սակայն, նկատի ունենալ, որ ԺԳ/ԺԴ դարերում Կիլիկյան Հայաստանի դավանաբանական պայքարի բեմի վրա դեր կատարողը Վարդան Այգեկցու հիշյալ ժողովածուն էր, որի դեմ դիրքավորված էին լատիններն ու լատինամոլ հայերը։

3. Johannes Mandagonensis. Յովհաննես Մանդակունի.—Բացատրություն չի տրվում։

Յուցակն անշուշտ նկատի ունի առաջին հերթին «Երանելոյն Յովհաննեսի Հայոց եպիսկոպոսապետի» Ապացոյց յերկուց բնութեանց ասել գորկիչն և կամ մի բնութիւն» գրվածքը²⁶, որը միաբնյա տեսությունն է պաշտպանում և պատկանում է Հովհաննես Մանդակունի կաթողիկոսի (478—490 թթ.) գրչին։ Այս գրությունն ակներևորեն մի հատված է Մանդակունու կողմից Քաղկեդոնի ժողովի դեմ ուղղված մի ավելի ընդարձակ գրության²⁷, ինչպես ցույց է տալիս

«Կնիք հաւատոյ»-ում նրանից քերված մասի խորագիրը՝ «Երանելոյն Յովհաննեսի Մանդակունոյ Հայոց կաթողիկոսի ի հակաճառութենէն Քաղկեդոնի ժողովոյն, որ ասի Ապացոյց»²⁸։ Այս փաստն անվիճելի է դարձնում Հովհաննես Մանդակունու հեղինակությունը՝ հակառակ որոշ բանասերների այն կարծիքին, թե Մանդակունին չէր կարող հեղինակը եղած լինել հակաքաղկեդոնական «Ապացոյց»-ի²⁹։ Սակայն փաստ է, որ քաղկեդոնականները Մանդակունուն արդեն քննադատում էին այն բանի համար, որ նա նոր ի նորո կարգավորել էր հայոց ժամագիրքը և համարում էին, որ դա իբր թե նախկինում եղած հարազատ կարգավորման խախտումն ու եղծումն էր։

4. Johannes Ossinensis. Յովհաննես Օսնեցի.—Բացատրություն չի տրվում։

Որպես Մանազկերտի հակաքաղկեդոնական ժողովի (726 թ.) գումարող՝ Հովհաննես Օսնեցի կաթողիկոսը (717—728 թթ.) համարվել է քաղկեդոնականության մեծագույն թշնամիներից։ Որպես այդպիսին՝ նա այնքան հայտնի դեմք էր, որ նույնիսկ մինչև վերջին դարերը լատինները հայադաս-

Մանդակունի և Յովհան Մաքրագունցի», Ծողակաթ (ժողովածու), Էջմիածին, 1913, էջ 92—93։

²⁵ «Կնիք հաւատոյ ընդհանուր սուրբ եկեղեցոյ, յուղափառ և սուրբ հոգեկիր հարցն մերոց դասաւորութեանց յաւուրս Կոմիտաս կաթողիկոսի հաւանաւաքաւայ», Էջմիածին, 1914, էջ 130—133։

²⁶ Հ. Ն. Ակինյան, «Կիւրիոն կաթողիկոս Վրաց», Վիեննա, 1910, էջ 44։ Հ. Վ. Հացունի, «Կարևոր խնդիրներ հայ եկեղեցոյ պատմութենէն», Վենետիկ, 1927, էջ 382։

Հ. Մանանդյանը, հաշիվ առնելով «Ապացոյց»-ի հունաբան լեզվի առանձնահատկություններն ու նաև համարելով, որ նրա հեղինակը կարող է ծանոթ եղած լինել Արիստոտելի երկերի հայերեն թարգմանություններին, գտնում էր, որ հիմքեր չկան այն վերագրելու Ե դարում ապրած Հովհաննես Մանդակունուն։ Նա գրել է. «Եթե «Ապացոյց»-ը հասարի հայ հեղինակի աշխատությունն է, թույլ է Էձձ, անհաւանական չի լինի ենթադրել, որ նրա ժամանակը դուրս է արիստոտելեան հնագույն թարգմանություններից յետոյ և... յօրինուած պիտի լինի Արիստոտելի Ստորագութեանց թարգմանութիւնից յետոյ», հետևաբար՝ ոչ վաղ, քան 2 դարի վերջերը (տես Հ. Մանանդյան, «Յունաբան դպրոցը և նրա զարգացման շրջանները», Վիեննա, 1928, էջ 254, ընդգծումները մերն են)։ Սակայն Գալ. Տեր-Մկրտչյանն արդեն նշել էր, որ հունաբան հայերենի գոյության փաստը մեզ հայտնի է դեռ Ե դարի 80-ական թվականների սկզբներից՝ Տիմոթեոս Կուզի «Հակաճառութեան» թարգմանութեամբ (տես Գ. Տեր-Մկրտչյան, «Հայ մատենագրութեան հնագույն թականները», Ծողակաթ, էջ 158—159)։

²² Ծիփթում՝ v-n.

²³ Հ. Ս. Անասյան, «Վարդան Այգեկցին իր նորայայտ երկերի լույսի տակ», էջ 7—10 և 19—35։ Արտատպված է Բազմավեպ ամսագրի 1968 թ. 7—12 միացյալ համարներից։—Նույն, «Հայ պատմա-դավանաբանական գրականության թանկարժեք հուշարձանը. Գիրք հաստատութեան և արմատ հաւատոյ», Էջմիածին ամս., 1972, № 8, էջ 27—36. № 9, էջ 45—56։ Նույն, «Ներսէս Ընդհանուր և 'Արմատ հաւատոյ' ժողովածուն», անդ, 1973, № 12, էջ 83—82։

²⁴ Տես վերևում՝ ծան. 17։

²⁵ Ուխտանես եպիսկոպոս, «Պատմութիւն Հայոց», Վաղարշապատ, 1871, էջ 11։

²⁶ Տես՝ «Գիրք թղթոց», Թիֆլիս, 1901, էջ 29—40։

²⁷ Տես՝ Կար. եպս. Տեր-Մկրտչյան, «Յովհան

վաններին տալիս էին **օձնեցականներ** կամ **օձնեցական հերձուածողներ** անունը: ԺԷ դարի վերջերին Հերոնիմոս Լեհացին հայերի դեմ գրած «Թուղ» վիճաբանական-ի առաջաբանում նրանց անվանում էր «օձաճնունը» և օձնեցաճնունը, որոնք հերձուածողապետ Յոհան օձնեցուն, և վերջինիս մասին ասում էր, թե «պղծեաց թունաւոր օձն գազգն Հայոց ի չարածողովն Մանագլերոյ»³⁰: Մեր ցուցակն ամենայն հավանականությամբ նկատի ունի հատկապես նրա «Սակս ժողովոց որ եղեն ի Հայս»³¹ և «Ընդդէմ պնդողի որ ապականեն գտրք խորհուրդն ի ձեռն խմորոյ և ջրոյ»³² երկերը: Հարկածի տակ առնված պիտի լինեին նաև նրա մյուս գործերը՝ «Կանոնք», «Ընդդէմ Պաղիկեանց», «Ընդդէմ երևութականաց», «Յաղագս կարգաց եկեղեցոյ» և այլն³³:

5. Liber Miascosurus, Myascosurum, Myascosutum, Myastosuruy. Տրված է անվան թարգմանությունը՝ «[Liber] unius locutionis». Հստ երևութիւն պետք է հասկանալ՝ լատ. unus (սեռ. unus) «մի» և locutio (սեռ. locutionis) «քան», ուստի՝ **Գիրք միաբանութեան**:

Անուարակույս Ներսես Լամբրոնացու կազմած «Պատմատ խնդրոյ միաբանութեան» թագաւորին Հոռոմոց Էմմանուէլի և սրբոց կաթողիկոսացն Հայոց Ներսիսի և Գրիգորիսի» ժողովածուն է³⁴, ուր ի մի են ամփոփ-

ված ԺԲ դարում՝ Ներսես Ընորհալու և Գրիգոր Տղայի օրով հայ և բյուզանդական եկեղեցիների միալորման համար կատարված բանակցությունների վավերագրերը: Այս ժողովածուն աչքի փուշ էր քաղկեդոնականների համար, որովհետև նույն բանակցությունների վերաբերյալ Թեորիանոսի կազմած հաղորդագրությունների³⁵ ոգուն չէր համապատասխանում³⁶:

6. Liber Michael, Liber Michaelis patriarchae Antiocheni. Միքայէ-գիրք, Գիրք Միքայէի պատրիարքի Անտիոքայ.—Բացատրութիւն չի տրվում:

Հայ մատենագրության մեջ հայտնի Միքայէ Ասորու ժամանակագրական երկն է: Միքայէ Ասորին Անտիոքի հակոբիկյան պատրիարք էր (ԺԲ դ.): Նրա «Ժամանակագրութիւն»-ը, որը 1248 թվականին թարգմանվել էր հայերենի, հակաքաղկեդոնական ոգով գրված պատմական գործ էր և դրանով էլ հեղինակություն էր վայելում հայերի մոտ՝ որպես «հիմն հաստատ և աշտարակ անշարժ հայադասան հաւատոյ և ողորպիստ խոստովանութեան», ինչպես գրում էր թարգմանիչ Վարդան Արևելցին գրքի վերջում³⁷:

7. Paulus Taronensis. Պօղոս Տարոնեցի.—Բացատրություն չի տրվում:

ԺԱ դարի հակաքաղկեդոնական հեղինակ: Ցուցակն անշուշտ նկատի ունի նրա ոչ միայն «Ընդդէմ Թեոփիստեայ» խիստ հակաճառական գրվածքը³⁸, այլև մյուս գոր-

³⁰ «Թուղ» վիճաբանական յաղագս սուրբ ուղղափառ հաւատոյ վասն պատասխանատրութեան առ նորաստեալ գիրսն օձնեցական հերձուածողաց, գորս կոչեցին ներածութիւն անուղից և համառօտ հաւաքումն, ի թողն փրկչին 1688, որ է Հայոց Թմէ, Օրափորդի Bodleian Library Armenian Manuscript F. 12.

³¹ Տես՝ «Գիրք թղթոց», էջ 220—233:

³² Անդ, էջ 234—238:

³³ Տես՝ «Յովնաննո իմաստասիրի Աւձնեցոյ մատենագրութիւն», Վենետիկ, 1833:

Հովն. Օձնեցու անունով հրատարակված կա հակաքաղկեդոնական մի ուրիշ գրվածք ևս՝ «Խոստովանութիւն անշարժ յոտոյ մարմնացելոյ Բանին՝ Քրիստոսի, և ընդդէմ դաւանողաց զմի Քրիստոս յերկուս բնութիւն», Արարատ, 1896, էջ 192—199: Լույս է տեսել նաև առանձին (տպ. Վաղարշապատ, 1896): Բայց Նորայր Ն. Բյուզանդացին այս ճանր վերագրում է Յովնաննո Դրասխանակերտցուն, տես նրա հոդվածը՝ «Յովնան կաթողիկոս Դրասխանակերտցոյ (պատմագրին) նորագիտ մի ճառը», Հանդես Ամսօրեայ, 1897, էջ 157:

³⁴ Տես հետևյալ հրատարակության մեջ. «Թուղթ ընդհանրական արարեալ երկցս երանեալ սուրբ հայրապետին մերոյ տեառն Ներսիսի Ընորհալու», Էջմիածին, 1865, էջ 113—280:

Առ այժմ հնարավոր չէ ասել, թե մեր ցուցակում ի՞նչ ուղիով է առաջացել **միաբանութիւն** բառի արտակարգ աղավաղումը. ճիշտ են մնացել նրա միայն առաջին երեք տառերը (Mia-).

³⁵ Հայերեն թարգմանությունը՝ «Առաքմն ի մեծէն կայսրէ Մանուէլ առ Հայս, յորում դին տրամարանութիւնն, զոր արար հրեշտակն Յունաց Տրիանէ ընդ կաթողիկոսին Հայոց՝ տեառն Ներսէսի», տես հետևյալ հրատարակության մեջ. «Միաբանութիւն Հայոց սուրբ եկեղեցոյն ընդ մեծի սուրբ եկեղեցոյն Հռովմայ... ի կարգէ Թեափոնոսաց Կղևմէս վարդապետէ», հատ. Ա, Հոռմ, 1890, էջ 242—322:

³⁶ Այս բանակցություններին վերաբերող հայկական և հունական վավերագրերի միջև եղած հակասությունների մասին տես՝ Հ. Ս. Ամասյան, «Ներսես Ընորհալուն և 'Արմատ Հաւատոյ' ժողովածուն» հոդվածը, էջ 84:

³⁷ «Տեառն Միքայէի պատրիարքի Ասորոց ժամանակագրութիւն», Երուսաղէմ, 1870: Գոյություն ունի նաև նրա մի համառոտ խմբագրությունը՝ «Ժամանակագրութիւն տեառն Միքայէի Ասորոց պատրիարքի, հանեալ ի հնագոյն գրչագրէ», Երուսաղէմ, 1871:

³⁸ «Թուղթ երանելոյն Պօղոսի Տարոնացոյ յաղթող

ծերը՝ «Ընդդէմ ժողովուն Քաղկեդոնի»³⁹ և «Վերլուծութիւնը կարգաց եկեղեցւոյ»⁴⁰:

8. Octavensis, Toctanensis, Occenensis⁴¹. **Ուխտանէս.**—Բացատրությունն չի տրվում:

Նկատի ունի ժ դարի պատմագիր Ուխտանէսին և նրա «Պատմութիւն բաժանման Վրացի Հայոց» երկը, որը գրված էր Անանիա Նարեկացու առաջարկով: Այս երկը նրա եռամսանյա պատմագրութեան երկրորդ մասն է կազմում⁴² և հակաքաղկեդոնական խիստ ոգի է ցոյց տալիս վրացական եկեղեցու բաժանման կապակցությամբ:

9. Liber Matthaeus. **Մատթէոս-գիրք.**—Բացատրությունն չի տրվում:

Նկատի ունի ժԲ դարի պատմագիր Մատթէոս Ուոհայեցու «Ժամանակագրութիւն»-ը⁴³, որն ամեն առիթով խարանում է քաղկեդոնականության գաղափարը՝ հայբյուզանդական հարաբերությունները նկարագրելիս:

10. Canones apostolorum, Liber Canonum apostolorum. **Կանոնք առաքելական.**—Ասվում է, որ «պարունակում է հայոց բոլոր մոլորությունները»:

Հայկական Կանոնագրքի սկզբում գտնվում են երկու կանոնախմբեր, որոնք անվանվում են **Առաջին առաքելական կանոններ** և **Երկրորդ առաքելական կանոններ**: Առաջինը խորագրված է՝ «Սահմանք և կանոնք զոր եղին աշակերտքն Քրիստոսի եկեղեցւոյ սրբոյ՝ յետ վերանալոյ Տեառն»⁴⁴, իսկ երկրորդը՝ «Սահմանք և կանոնք սուրբ առաքելոցն՝ ի ձեռն Կղեմայ, առաքել հեթանոսաց»⁴⁵: Ցուցակը նկատի ունի միայն առաջին կանոնախմբը, որի ծագումն ասորական է⁴⁶ և որը, որպէս անվավեր, ան-

ընդունելի էր հունական և լատինական եկեղեցիների համար:

11. Liber Sergniz, Sergium⁴⁷. **Սարգիս-գիրք.**—Բացատրությունն չի տրվում:

ԺԲ դարի հեղինակ Սարգիս Ծնորհազու «Մեկնութիւն եօթանց թղթոց կաթողիկեայց» երկն է⁴⁸, որի մասին Համչանց ասում է, թէ ձեռագիր օրինակներում «բարձեալ են ոմանք զայլ և այլ բանս ողղափառ վարդապետութեան նորա, որպէս լայտնի տեսանի հետաքնին ընթերցողաց: Չայս վկայէ և Մխիթար Ապարանեցի, որ էր ի կարգէ ունիթոսաց. որ և ըստ վկայելոյ իւրոյ՝ ամս յիսուն դեգերեալ էր լընթերցմունս հին մատենից գրութեան նախնեաց մերոց, և հաստատէ բանիւր թէ ինչ ինչ փոփոխեալ է ի գիրս Սարգիսի ի տգիտաց»⁴⁹: Սարգիս Ծնորհազուն, որը հեղինակ է նաև ուրիշ երկերի, Քարաշիթալի վանականներին էր⁵⁰:

12. Liber Marucha, Marocha. Ասվում է, թէ Ավետարանների մեկնությունն է, որն այդպէս է կոչվում հեղինակի անունով:

Մայրագումեցին է. այդ մասին՝ ստորև:

13. Liber Nanam, Ranam, Vanam⁵¹. **Նանան-գիրք.**—Ասվում է, որ Հովհաննու Ավետարանի մեկնությունն է:

Հայտնի Նանա կամ Նանան⁵² ասորի հեղինակի գիրքն է: Թ դարի միաբնակ՝ հակոբիկյան այս հեղինակը մոտիկ հարաբերությունների մեջ էր եղել հայերի հետ⁵³:

⁴⁷ Այս անունն, առանց տարակուսի, գրված է եղել Sarquis կամ Serquis ձևով: Միջին հայերենի գի վանկը qui ձևով տալը սովորական է այս ցուցակի համար (տես նաև ստորև՝ ծան. Ձ և Զ 67 և 73): Այստեղ՝ qui վանկը տառերի շփոթմամբ նախ դարձել է gui և ապա՝ gni և gni. իսկ բառավորչի s-ը դարձել է z և m.

⁴⁸ «Մեկնութիւն եօթանց թղթոց կաթողիկեայց, արարեալ երանելոյն Սարգիս շնորհալից վարդապետի՝ Հայոց իմաստասիրի և քաջ հոգևորի», Կ. Պոլիս, 1826:

⁴⁹ Համչանց, հուն. Գ, էջ 398:

⁵⁰ Համչանց, հուն. Գ, էջ 56—57, 397—400: Հ. Գ. Զարբհանալյան, «Պատմութիւն հայ հին դպրութեան», Վենետիկ, 1932 էջ 643—647:

⁵¹ Ծիփթումներ՝ n-r, n-v, n-m.

⁵² Հայ պատմական աղբյուրներում հիշատակվում է երկու ձևով էլ. տես՝ «Հասարակ պատմութեան վարդապետ վարդապետի լուսաբանեալ», Վենետիկ, 1862, էջ 78 և 82 (Նանա): «Վիրապու Գանձակեցի. Պատմութիւն Հայոց», Երևան, 1961, էջ 79 (Նանան):

⁵³ Ալիմյան, «Թեոդորոս Ապիկուոս և Նանա Ասորի Հայաստանի մեջ և Նանայի Յովհաննու մեկնութեան հայերէն թարգմանութիւնը», Հանդէս Ամսօրեայ, 1922, էջ 193—205, 357—368, 417—428:

ախոյեան վարդապետի ընդդէմ Թեոփիստեայ», Կ. Պոլիս, 1752:

³⁹ Տես՝ «Գիրք ժողովածոյ ընդդէմ երկաբնակաց», Նոր-Ջուղա, 1688, էջ 376—450: Տարոնեցու այս երկը նախորդի համատու խմբագրությունն է:

⁴⁰ Վենետիկի Մխիթարյան Մատենադարանի ձեռ. № 304, էջ 60բ—63բ:

⁴¹ Ծիփթում՝ t-c, a-e, n-v.

⁴² Ուխտանէսի եռամսանյա պատմության Գ մասը կորած է. իսկ Ա և Բ մասերը հրատարակված են միասին. «Ուխտանէս եպիսկոպոս: Հատուած առաջին. Պատմութիւն Հայոց: Հատուած երկրորդ. Պատմութիւն բաժանման Վրացի Հայոց», Վաղարշապատ, 1871:

⁴³ «Մատթէոս Ուոհայեցի. Ժամանակագրութիւն», Վաղարշապատ, 1898:

⁴⁴ Տես՝ «Կանոնագիրք Հայոց» (հրատ. Վազգեն Հակոբյանի), հուն. Ա, Երևան, 1964, էջ 18—66:

⁴⁵ Տես՝ անդ, էջ 67—100:

⁴⁶ Հ. Հ. Տաշյան, «Վարդապետութիւն առաքելոց անվանական մատենան», 1896:

Հայոց պատրիկ Աշոտ Մասկերի իշխանության օրով, 812 թվականին, երբ նրա արքունիքում քաղկեդոնական գաղափարների քարոզությանը էր զբաղվում եղեռացի Թեոդորոս Աթու-Կոռա (Եպիկուրա) եպիսկոպոսը, Նանա Ասորին գալով այնտեղ՝ սարսնել էր նրա հետ և, հաղթելով, նրան հալածել էր տվել այնտեղից⁵⁴:

Այլեի ուշ՝ հայոց պատրիկ Բագարատ Բագրատունու օրով, 835 թվականին, նորից է հիշատակվում Նանա Ասորին, որի մասին Չամչյանի մոտ կարդում ենք.

«Եւ էր ի մօին ժամանակի սարկաւագապետ ոմն ասորի՝ Նանա անուն, այր բանիքուն և փիլիսոփայ. խնդրեաց ի սմանէ Բագարատ՝ յօրինել զմեկնութիւն Յովհաննու Աւետարանին. և նորա առանձնացեալ ամս երիս ի կողմանս Միջագետաց՝ յօրինեաց զայն ասորերէն՝ քաղեալ ի մեկնութենէ Յովհաննու Ոսկեբերանի. և այսա թարգմանեաց ինքն ի լեզու Հազարացոց և ընծայեաց Բարագատայ, որովհետև քաջ գիտէր նա զայս լեզու: Եւ զայս գիրք լետոյ ետ թարգմանել ի հայս Սմբատ Բագրատունի»⁵⁵:

Նանայի այս «Մեկնութիւն Յովհաննու Աւետարանին»⁵⁶ երկն է, որ նկատի ունի ցուցակը:

14. **Liber Ignadius. Իգնատիոս-գիրք.**— Ասվում է, որ Ղուկասու Ավետարանի մեկնությունն է:

Նկատի ունի ԺԲ դարի հեղինակ՝ Սև լեռան Ծափիորին անապատի վանականներից Իգնատիոս վարդապետի՝ գրած մեկնությունը⁵⁷, որում, ինչպես Չամչյանն է աւսում, կային «բազում ինչ խորդ և անկարգ» (իմա՝ լատիներների համար անընդունելի գաղափարներ ու արտահայտություններ), որոնք իր՝ Չամչյանի կարծիքով անհավատարիմ գրիչների կողմից էին մուծված այդ երկի մեջ⁵⁸:

15. **Liber Ganazan, Guanazan, Guanzam**⁵⁹. Տրված է ավան լատիներեն թարգ-

մանությունը՝ «Liber virgarum», այսինքն՝ **Գիրք գառազանաց** կամ **Գառազանագիրք:**

Գառազան նշանակում է «իշխանություն», «կարգ և աղիսակ նահապետաց, թագաւորաց, իշխանաց, հայրապետաց և այլն»⁶¹:

Հայ միջնադարյան գրականության մեջ կան թագավորների, կաթողիկոսների և այլ իշխանավորների մի շարք գաղազանագրքեր. քայց այնպիսին, որը կարող էր ստարկա լինել քաղկեդոնականների ատելությանն ու թշնամական վերաբերմունքին, էր հոռմեական ու բյուզանդական կայսրերի այն ժամանակագրական պատմությունը կամ գաղազանագիրքը, որը բանասիրության մեջ հայտնի է **Կալսերաց գիրք** անունով և, անստարակույս, այդ անանուն երկի մասին է խոսքը մեր սույն ցուցակում:

Կալսերաց գիրքը (բնագրի խորագրով՝ «Կալսերք Հոռմայեցոց և գործք Լոցա» կամ «Կալսերք Հոռմոց») կցված է է դարի երկրորդ կեսում Անանիա Ծիրակացու ձեռքով խմբագրված ժամանակագրությանը, որ առաջին անգամ, 1904 թ., հրատարակեց Հ. Բ. Սարգիսյանը⁶² և հետո, 1943 թ., Ա. Գ. Աբրահամյանը⁶³: Կալսերաց գիրքը ձեռագրերում հաճախ է պատահում անունների⁶⁴ և հիմքեր չկան պնդելու, թե Ծիրակացին ինքն է այն կցել իր խմբագրած ժամանակագրությանը:

Կալսերաց գրքի աղբյուրները թեև լրիվ չեն ուսումնասիրված տակավին, քայց Սար-

հաղերեհի արտասանությամբ, qavazan, և ապա դարձել է quavazan, այն բանի հետևանքով, որ լատիներենը գ տառի գործածությունը չգիտի տառաց ա-ի: Այս հաշվով՝ հաղերեհ **գա** վանկն ապտեղ արտահայտված է գա կամ quա ձևով, ինչպես **գի** վանկն արտահայտված էր quի ձևով (հմտ. վերելում ծան. 47). իսկ գա կամ quա վանկը շփոթմամբ դարձել է ga և gua: Qavazan-ի երկրորդ և երրորդ վանկերում տեղի են ունեցել նաև v-n և n-m շփոթումներ:

⁶¹ «Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուի, երկասիրություն երից վարդապետաց յաշակերտութենէ մեծին Մխիթարայ աբբաֆոր՝ Հ. Գաբրիելի Աւետիքեան, Հ. Խաչատրոյ Սիւրմէլեան, Հ. Մկրտչի Ազեղեան», հտ. Ա, Վեներիկ, 1836, էջ 532:

⁶² «Անանուն ժամանակագրություն խմբագիր յօրինեալ լ'է դարու ի հնագոյն ժամանակաշրջաց և հրատարակեալ ներածութեամբ և բաղդատութեամբ», Վեներիկ, 1904, էջ 35—80:

⁶³ «Անանիայի Ծիրակացոյ համարողի մատնագրությունը: Տեքստը մշակեց և հրատարակության համար պատրաստեց պրոֆ. դ-ր Ա. Գ. Աբրահամյան», Երևան, 1943, էջ 378—399:

⁶⁴ Երևանի Մաշտոցյան Մատ. ձեռ. № 7993 (էջ 193ա—206ա), Վեներիկի Մխիթարյան Մատ. ձեռ. № 261 (էջ 85ա—97բ) և ուրիշներ:

⁵⁴ «Հաւաքումն պատմութեան Վարդանայ վարդապետի լուսաբանեալ», էջ 78:

⁵⁵ Չամչյան, հտ. Բ, էջ 441:

⁵⁶ «Նանայի Ասորոց վարդապետի Մեկնութիւն Յովհաննու Աւետարանին», Վեներիկ, 1920: Հրատարակվել է Հ. Բ. Չրաքյանի աշխատասիրութեամբ:

⁵⁷ Չարրիանայան, էջ 642—643:

⁵⁸ «Մեկնութիւն սրբոյ Աւետարանին, որ ըստ Ղուկասու, արարեալ սուրբ վարդապետին Իգնատիոսի, ի խնդրոյ տեառն Գրիգորիսի Հայոց կաթողիկոսի», Կ. Պոլիս, 1824:

⁵⁹ Չամչյան, հտ. գ, էջ 57:

⁶⁰ Այս անունն, իհարկե, գրված է եղել, միջին

գիսյանի ուշադրությունից չէր փրկվել, որ նրանում Թեոդոս Գորքի թափափությանը հաջորդող շրջանի համար, հատկապես եկեղեցական պատմության վարպետը, տեղեկությունները պետք է մեծ մասամբ հավաքված լինեն Զ դարում և է-ի ռաջին կետում գրված ասորական և հայկական այնպիսի հիշատակարաններից, որոնք միաբնակների կուսակցական ոգով են և գործած⁶⁵։ Եվ իրոք, սկսելով խոսել Մալկիանոսի թագավորության (450—457 թթ.) մասին, Կայսերաց գրքի հայ խմբագիրը բնագրատարաբար ասում է, որ նա, Մարկիանոսը, «քիմախնդիր եղեալ լուծմանն Նեստորի... զի էր ինքն նորին աղանդոյ առաւել ևս վարժեալ», նրան (Նեստորին) արդարացնելու համար գումարեց Քաղկեդոնի ժողովը՝ Հոմի Լևոն Ա պապի հետ գործակցաբար. և ապա, վերջինիս ևս անվանելով «աղանդակից Նեստորի խառնվանութեանց», «նախնական հայրոյիչ» և «ըսկըզբնաւոր ժողովոյն Քաղկեդոնի և արիւնադրաւոր երկուց բնութեանց», շարունակ դատաւիւտում է Քաղկեդոնը՝ որպէս «կործանական ժողով», «հայրոյիչ ժողով» և այլն, և նրա որոշումները՝ «Դևոլմի հայրոյութիւնը», «գիր հայրոյութեանցն Դևոլմի», «հայրոյութիւնը և անարեւն սահմանադրութիւն», «պիղծ սահմանադրութիւն» և այլն, և այս ձևով հասցնում մինչև Կոստանդ Պոզոնատոս կայսեր հրապարակ 681 թ. Կ. Պոլսում գումարված ժողովը, որ քաղկեդոնականներն անվանում են վեցերորդ տիեզերական, և որի մասին այստեղ ասվում է, թէ «հիմնադրեալ զհայրոյութիւն պղծոյն Դևոնի, շինեցին ի վերայ զաւելադրեալ ուրացութիւնն Մարտինոսի և Մաքսիմոսի՝ երկու բնութիւնս, և երկու կերպարանս, և երկու ներգործութիւնս, և երկու կամս ի վերայ Բրիտանոսի ասելով»⁶⁶։

16. *Pataraguin Mehging, Pataraguin Mehging, Neginus Pataraguin, Naguig Pataracum*⁶⁷. Ասվում է, թէ Պատարագի մեկնությունն է, ուստի՝ **Մեկնիչ պատարագին**։

Հայտնի չէ, թե ո՞ր գրքի մասին է խոսքը։ Նման գործեր ունեցող հեղինակներ են՝

⁶⁵ Տես «Ամանուն ժամանակագրութիւն...», Ներածութիւն, էջ ԺԲ։

⁶⁶ Տես անդ, էջ 63—79։

⁶⁷ Այստեղ պատարագին բառի վերջին վանկը գրված է *quin* ձևով (գի-qui համեմատության մասին տես վերևում ծան. 47), որն, այլալիլով, դարձել է հաւ *cum*։ Իսկ մեկնիչ բառի առաջին վանկը գրված է եղել *meg*, որը դարձել է *mehg*, *mehg*, *neg* և *nag*. երկրորդ վանկը գրված է եղել *nig*, որը դարձել է *uig*, *ing* և *inns*.

Խոսքով Անձնացի⁶⁸, Ներսես Լամբրոնացի⁶⁹, Հովհաննես Արճիշեցի⁷⁰, Մովսես Երզնկացի⁷¹, Հովհաննես Պլուզ⁷²։

17. *Textorquire, Teytorgunt*⁷³. Տրված է անվան թարգմանությունը՝ «*Liber epistolarum*», ուրեմն՝ **Թղթոց գիրք**։

Նկատի ունի պատմական ու դավանաբանական վավերագրերի այն հայտնի ժողովածուն, որ «Գիրք թղթոց» անունով ունենք մեր ձեռքում⁷⁴ և որի վերջնական խմբագրումը այսօրվա կազմով, ավարտվել էր 298 թվականին⁷⁵։ Այս ժողովածուի նպատակն է փաստագրական նյութեր հայտնի քաղկեդոնականության ու նեստորիանության դեմ տարվող գաղափարախոսական համար։

18. *Aysyjanoranc, Aismanore, Aismavort, թյունը՝ «ՄՏրված է անվան թարգմանություն», ուրեմն՝ «rologium» (վկայաբանության մասին)։*

Այսինքն՝ **Վարչական պատմություն**։

⁶⁸ «Խոսքովու Անձնացես».

թիւն աղօթից Պատարագին՝ Կիսկուպոսի Մեկնությունը, 1869։

⁶⁹ «Սրբոյն Ներսեսի Լամբրոնացիի, 1869։ Կիսկուպոսի խորհրդածութիւնը ի՞նչ Տարսնի եււոյ և մեկնութիւն խորհրդոյ Պատարագ եկեղեցիի, 1847։

⁷⁰ «Մեկնութիւն ահաւոր խորհրդոյ սրբոյ, րագին, արտահանեալ ի մեկնութեանց Խորտա-Անձնացեսց եպիսկոպոսի և Ներսեսի Լամբրոնացիի՝ վերատեսչին Տարսնի, կարճելով և պարզութեամբ Յովհաննէս Արճիշեցոյ», Կալկաթա, 1830։

⁷¹ Հմմտ. Ալիշան, «Հայկապատում», մասն Բ, էջ 507, ծան. 2։ Հ. Բյուրտյան, «Երիզա և Եկեղեցաց գաւառ», Վեհափառ, 1953, էջ 260—261։ Եզնիկ արք. Պետրոսյան, «Մովսէս Երզնկացոյ 'Հաւաքումն համառոտ...՝ աշխատութիւնը», Էջմիածին, 1973, № 9, էջ 14—20. № 11, էջ 43—48։

⁷² Հմմտ. Բյուրտյան, էջ 211։

⁷³ **Թղթոց գիրք** անունը, ըստ երևույթին, գրված է եղել *Tectos quire*, որը տառերի շփոթմամբ դարձել է *Textorquire*։ Արդեն խոսեցինք *gih-qui* համեմատության մասին (տես վերևում ծան. 47). *quire* (գիրք) բառի վերջում տեղի է ունեցել *c* և *e* տառերի շփոթում։ Իսկ *Teytorgunt*-ի մեջ *quire* բառի աղավաղումը եղել է պապես. *qu-gu* և *irc-ni*։

⁷⁴ Տես հրատարակությունը՝ «Գիրք թղթոց. Մատենագրութիւն նախնեաց», Թիֆլիս, 1901։

⁷⁵ Ալիմյան, «Կիրիլոն կաթողիկոս վրաց», էջ 37—44։

⁷⁶ Առաջին երեք տարբերակներն ակներևորեն մոտիկ են հայերեն **Ցայսմատրք** բառին։ Ամենայն հավանականությամբ գրված է եղել *Aismavurc*, որն աղավաղվել է *v* և *n*, *a* և *o*, *u* և *o*, *c* և *e* կամ է տառերի շփոթմամբ. իսկ չորրորդ տարբերակն անցել է աղավաղման ամեն սահմանը։

ներ էին բովանդակում հայ եկեղեցում ընդունված տոների կարգով և արարողությունների ընթացքում ընթերցվում էին համապատասխան օրերին:

Հայամալորքը սկզբնապես ասորական և հայկական արքյորների հիման վրա կազմվել էր Թ դարում՝ Ս. Ատոմի ուխտի վանահայր Գագիկի ձեռքով և այդ պատճառով անվանվել էր Ատոմադիր. իսկ հետագայում նորանոր խմբագրությունների էր ենթարկվել ու ընդլայնվել՝ հունական, ասորական և հայկական արքյորներից առնված այլ նյութերով⁷⁷: ԺԳ դարում ստեղծվել էր այդպիսի ժողովածուների մի կայուն խմբագրություն, որը պաշտոնական գործածությանն էր և ծանոթ էր Տեր Իսրայել Խաչատուրյանին⁷⁸: Գր. (մտ. 1249 թ.) Հայամալորքը լորական Անշուշտ սա է, որ նկատի ունի խորք հագրքերի ցուցակը և որը, որպես խորք հագրքերի ցուցակը հավաքարձ, արհամարմարվող նյութերի հավաքարձ, համար: Տեր հեղի էր լատին գործիչներ հատո հրահարայելի Հայամալորքի քիչ հետո հրահարակ եկած նոր Հայամալորքի էին Կիրակոս նրա հիման վրա կազմվել էին Կիրակոս Անավարզեցին⁸⁰, ար-

Ա. Վենետիկ, 1784, էջ 17—18:

77 Հայամալորքի ձեռագիր օրհնակներ շատ կան Մոսկվայի Մատենադարանում և այլուր, երևանի կրանց մեջ ո՛րն է Տեր-Իսրայելի Հայարայցիի հարազատ օրհնակը՝ դեռ լուծելի հարց է: Մոսկվայի դեպո Տեր Իսրայելի անունով 1834 թ. Հոլանդում հրատարակված և հետո 1910—1980 թթ. Փարիզում հրատարակված Հայամալորքները Տեր Իսրայելի օրհնակը չեն ներկայացնում: Այս հարցի մասին տես P. Peeters-ի հոդվածը, «Pour l'histoire du synaxaire arménien», *Analecta Bollandiana*, Bruxelles, t. XXX, 1911, p. 5—26. Այստեղ նշենք, որ մեր «Հայկական մատենագիտության» հատորներում, վկայաբանական ու վարքագրական նյութեր նկարագրելիս, Տեր Իսրայելի խմբագրությունն ենք անվանել միշտ այն բնագրերը, որոնք սուկա են Հայամալորքի հիշյալ երկու հրատարակություններում. պետք է ի նկատի ունենալ, որ այդ անվանումը սրացման կամ է:

Ըստ Հ. Ն. Ալիևյանի՝ Տեր Իսրայելի Հայամալորքի հիմքում ընկած էր 991/92 թթ. Հովսեփ Կ. Պոլսեցու կողմից թարգմանաբար խմբագրված հունական Տոնացոյց-Հայամալորքը, որի մեջ նա, Տեր Իսրայելը, վանական վարդապետի հանձնարարությամբ, ավելացրել էր հայկական նյութեր. տես՝ *Հանդես Ամսօրեայ*, 1957, էջ 1—12:

79 Կիրակոս Արևելցու Հայամալորքը կազմվել է 1252 թ.: Նրա մի ընտիր օրհնակն է՝ Երևանի Մաշտոցյան Մատենադարանի № 7433 ձեռագիրը:

80 Գրիգոր Անավարզեցու Հայամալորքի մասին, որը կազմվել էր ԺԳ դարի վերջերին, տես Ալիշան, «Սիսուան», էջ 241:

դեն լատինական տոնացոյցի ազդեցությանն էին ենթարկվում:

Մոլորական գրքերի ցուցակը փակվում է այն հայտարարությամբ, թե «հայերն ունեն ուրիշ շատ գրքեր, որոնք պարունակում են բազմաթիվ մոլորություններ»:

Ինչպես տեսնում ենք՝ «մոլորական» գրքերի ցուցակը, որ 18 կետերից է բաղկացում, փաստորեն կարող էր պարունակել և պարունակում է ոչ թե 18 միավոր գիրք, այլ՝ ալելի, որովհետև երեք որոշ կետեր ներկայացնում էին մեկական գիրք («Տոնացուց», «Հատույ արմատ» և այլն), ուրիշներ ներկայացնում էին հեղինակների անուններ, որոնց յուրաքանչյուրի տակ ըստ ինքյան կարող էին հասկացվել մեկից ալելի գրքեր («Յովհաննես Մանրակունի», «Յովհաննես Օձնեցի» և այլն): Եվ այդ գրքերը «մոլորական» համարվելու համար ունեին մի ընդհանուր հատկանիշ. անկախ այն հանգամանքից, թե դրանք զուտ դավանաբանական գրվածքներ էին կամ պատմական, իրենց ոգով ու էությունը բոլորն անխտիր կանգնած էին միաբնյա դավանության դիրքերի վրա: Բաղկերցականների համար սա էր այդ գրքերի հիմնական ու մեծագույն արատը:

Սակայն նկատելի է, որ մոլորական համարվող գրքերի և նրանց հեղինակների բնութագրումները բացակայում են լատինական ցուցակում. չի առված, թե ինչ ում էր կաշանում նրանցից յուրաքանչյուրի մոլորականությունը: Այս առումով, և հարցի ստալել լուսաբանման համար, նպատակահարմար կլինեք դիմել Պալիենցի նախորդներից հատկապես Կեղծ-Դամասկացուն, որին հիշատակեցինք վերևում, որովհետև նրա «Պատասխանիք առ Հայս» գրվածքում հատուկ բնութագրմամբ հիշատակվում են գրքեր ու հեղինակների անուններ, որոնցից մի քանիսը նույնն են Պալիենցի լատիններեն վերոհիշյալ ցուցակում եղածների հետ:

Այս Կեղծ-Դամասկացին, հայերին 26 մեղադրական կետեր վերագրելուց հետո, բուն կերպով հարձակվում է նրանց վրա՝ երկարորեն կանգ առնելով զանազան հարցերի վրա. իսկ հայոց գրքերի կապակցությամբ գրում է.

«Եւ արդ՝ ասացէք, Սուրբն Գրիգորիոս ունէ՞ր գիրս, ունէ՞ր և կարգս եկեղեցոյ, ունէ՞ր պատարագի աղօթս, ունէ՞ր և եկեղեցի օրհնելոյ կարգս, ունէ՞ր եպիսկոպոսաց օրհնութիւնս և քահանայից և սարկաւազաց և դպրաց և կրօնաւորաց, ունէ՞ր և թաղման կարգս քահանայից և կրօնաւորաց: Այդ՝, ունէր ստոյգ և այնու կային զամս չորեք-հարիւր: Արդ՝ ո՞րն են այնոքիկ գրեալքն:

Եթե ոչ էին ընդունելիք, աստուածաբանային և իմաստունքն այնք հույիք և վարդապետք և վկայք՝ ընդէ՛ր ընկալեալք այնի վարեցան . եթե ընդունելիք էին, և նոքա ընկալան, և ո՛վ լա քան զնոսա էր, և զնոցայն առնէր: Եթե այն ընդունելի էր, զի՞նչ խորհեցաւ Յոհան Մանդակունի, զայս ամենայն նորս առնելով. զի՞նչ և Մաշտոց ձեր նոր կարգ, զի՞նչ Յոհան Մայրագոմեցի, զի՞նչ Եպիփան Կուզն, զի՞նչ Անանէ Ծիրակացւոյն գրեալն, զի՞նչ Անաստաս կաթողիկոսն, զի՞նչ Ուխտանէս, զի՞նչ Տօնապատճառն ձեր. ո՛չ այս ամենայն նոր և հակառակ առաքելոցն դրուակի և նոցա եկեղեցեացն և ասանդից նոցա և Սրբոյն Գրիգորի և իւրոցն հետևողացն, և մինչև ցայսօր ամենայն քրիստոնեայք հակառակք են»⁸¹:

Կեղծ-Դամասկացին այլ հարցերի առթիւ նորից է հիշատակում «զԱնանէին մի քննական արուեստս, կամ զՈւխտանէսի հայհոյութիւն Վրաց, կամ զՄաթիոսիկն պատմող, կամ զՏօնապատճառն»⁸²: Իսկ հետո, նաև, անգիտաբար իրար խառնելով դեպքերն ու ժամանակները, գրում է, որ Եգրի կաթողիկոսութեան (630—641 թթ.) օրերին կնքված միությունից 160 տարի հետո (?) հայերը «ծողով արարեալ անդր ընդ Ասորեաց ոմանց, ընկալան դարձեալ զմի քննութիւն և զԽաչեցարն ի Սուրբ Աստուածն ասել, և ընկեցեալ զքնան խորհրդական աղօթս և զկարգս՝ նորս արարին, գրեալս ձեռամբ Յովհաննու Մանդակունի և Մաշտոցի. և յայնմ ժողովոյ, յետս ընկեցեալ զոսն Աւետեացն և զմարմնոյ Ծնունդն Տեառն, միայն Մկրտությունն տօնելով. և բազում պատճառս գրեցին այսորիկ և անըմանս լիութեանց Տօնապատճառի» և այլն⁸³:

Ինչպես տեսնում ենք՝ Կեղծ-Դամասկացու գրությունը բավարար մանրամասնություններով է խոսում հայոց «մոլորական» գրքերի և «մոլորյալ» հեղինակների մասին⁸⁴, և կարելի է առանց վարանելու ասել, թե լատինական ցուցակի բաղկացուցիչ տարրերի մի որոշ մասը ժառանգություն էր Կեղծ-Դամասկացուն նմանվող բյուզանդական աղբյուրներից:

⁸¹ Լոյս, 1906, էջ 356—357:

⁸² Անդ, էջ 475:

⁸³ Անդ, էջ 960:

⁸⁴ Մենք այստեղ անմիակտ ենք թողնում լատինական ցուցակին չվերաբերող անունների կրկին ու կրկին հիշատակումները Կեղծ-Դամասկացու մոտ, ինչպես՝ Մաշտոց, Եպիփան և Անանէ (անդ, էջ 475), Անաստաս կաթողիկոս և Անանիա Ծիրակացի, որոնք «նստեալ ի տան միայն, գրեցին նոր տոմարս» (անդ, էջ 1124), դարձյալ Եպիփան (անդ, էջ 1125):

Տվյալ դեպքում՝ Կեղծ-Դամասկացու միջոցով նախ մենք լրացուցիչ տեղեկություններ ենք ստանում լատինական ցուցակում նշանակված անուններից Յովհաննու Մանդակունու և Տօնապատճառի «մոլորականության» բնույթի վերաբերյալ. և երկրորդ՝ հաստատվում է, որ լատինական ցուցակի § 8 գրքի անունը, իրոք, ըստ մեր կոսմոսան, Ուխտանէս-ն է, որը ձեռագրով գրված կլիներ Uctanensis, բայց ընդօրինակությունների և տպագրությունների ընթացքում աղավաղվել է. իսկ § 9 գիրքը, որը Մատթեոս-գիրք է կոչվում, իրոք պատմագիր Մատթեոս Ուոհայեցին է՝ «Մաթիոսիկն պատմող»: Բացի դրանից՝ Կեղծ-Դամասկացու գրությունը մեզ նաև թելադրում է մտածել, որ լատինական ցուցակի § 12 գիրքը, որը հեղինակի անունն է կրում և նշված է Marucha կամ Marocha աղավաղ ձևով, կարող է լինել Մայրագոմեցի-ն (կամ Մայրագոմեցի), թեև նրա անունով Ավետարանների մեկնություն մեզ հայտնի չէ:

Սակայն՝ այստեղ ինքնաբերաբար, լատինական ցուցակի անողորակի թելադրանքով, առաջ է գալիս «Յովհաննու Մայրագոմեցի» և «Ավետարանների մեկնություն» զուգորդությունից բխող մի խնդիր:

Կապվելով Մայրագոմեցի անվան հետ՝ ստիպված ենք մտածել, թե լատինական ցուցակի հիշատակած «Ավետարանների մեկնություն»-ն արդյոք այնպիսի մի գիրք չէ՞ր, որում, ի միջի այլոց, պարզաբանված էր Հովհաննի Ավետարանի ԻԲ գլխի 43—44 համարներին⁸⁵ վերաբերող այն քննադատական կարծիքը, որ պաշտպանում էին մայրագոմեցի կոչված աղանդավորները: Ե դարի վերջերին Թեոդորոս Քոթեմալորի մի ճառից տեղեկանում ենք, որ մայրագոմեցի աղանդավորներն առարկելով, թե Քրիստոս «ոչ տկարութեամբ, այլ կարողութեամբ յաղթեաց մարտի թշնամույն», մերժում էին ընդունել վավերականությունը Ավետարանի հիշյալ տների, որոնք «յաղօթականությունն զահաքրսնությունն պատմեն ամենակարողի Բանին Աստուծոյ»⁸⁶. իսկ Քոթեմալորի աշակերտ Հովհաննես Օձնեցին ասում էր, որ նրանք, Ավետարանում Քրիստոսի

⁸⁵ Հով. ԻԲ 43—44 գրված է Հիսուսի մասին.

«Եւ երեցաւ մմա հրեշտակ յերկնից և զօրացուցանէր զնա. և էր ի տագնապի, և մտադիրութեամբ ևս կայր յաղթօս: Եւ հոսէին ի նմանէ քրտունք իբրեւ զկալլակս արեան ոլոռն ոլոռն հեղեալ յերկիր»:

⁸⁶ Տես Հովհաննես Օձնեցու ճառերի վերջում, հետևյալ հրատ. մեջ. «Յովհաննու իմաստասիրի Աւճեցոյ մատենագրութիւնք», Վեհոտիկ, 1833, էջ 148:

մարդկային որևէ հատկության մասին խոսք տեսնելիս, հանդգնում էին «աներկիտաբար ի գրեցելոց անտի՝ որ զայնն քարոզէ՝ ի բաց ջնջել զբանն», ասելով, թե «որոմնացան մշակացն է զայդ սերմանեալ»⁸⁷:

Ոչ այն նպատակով, որ պնդենք, թե մայրագոմեցի աղանդավորների այս գաղափարների աղբյուրն անպայման Հովհաննես Մայրագոմեցու գրվածքներն էին, մենք կարող ենք առ այժմ մատնացույց անել այն փաստը, թե Քոլեմակոսի և Օձնեցու կողմից քննադատվող գաղափարներին հանդիպում ենք նաև Յովհաննես Մայրագոմեցու **անունը կրող** ճառական այն հատվածներում, որոնք մեզ հայտնի են «Կնիք հաատոյ» կոչված ժողովածուի միջոցով⁸⁸:

Օրինակ՝ հենց այդ մասին են «Երանելուն Յովհաննես Մայրագոմեցու» ի հաատոյ բանեն՝ խորագրված հատվածի հետևյալ տողերը.

«Բայց զայն ինչ, որ ո՛չ աստուածութեանն պատշաճի և ո՛չ մարդկութեանն նորին, զայն ո՛ւմ առարեացուք*, զո՞ւ արասցուք պարտ. քանզի արենաքիրտն լինել արտաքոյ է ամենայն բնութեանց, ո՞ւ մարթի հաատալ. քանզի Աստուած և մարդ և երբ գիտենք զՔրիստոս, և այլ ոչինչ, և այս ո՛չ յԱստուած յարի և ո՛չ ի մարդութիւն»⁸⁹:

Բայց տվյալ դեպքում մենք դրանից անելի ուշադրություն կհրավիրենք մի տեղեկության վրա, որին պատահում ենք բյուզանդական «Narratio de rebus Armeniae»-ում՝ հայկական ծագում ունեցող քաղկեդոնական այդ անանուն գրվածքում, նկատի ունենալով, որ դա Հովհաննես Մայրագոմեցու մասին քաղկեդոնական աշխարհում թշնամական կարծիքներ տարածող աղբյուրներից մեկն է: «Narratio»-ում ասվում է, որ Հովհաննես Մայրագոմեցին հերետիկոսների ձեռքով կատարված մոծումներից էր համարում Դուկասի Ավետարանի վերոհիշյալ երկու համարները⁹⁰:

Մենք չենք խոսում այն մասին, թե ո՞րքան կարող է ստույգ լինել այս գաղափարների վավերականությունը՝ որպես Հովհաննես Մայրագոմեցու սեփականություն, ինչպես և այն մասին, թե այստեղ խնամիական կապեր են նկատվում «Կնիք հաատոյ»-ի

և «Narratio»-ի միջև: Այդ հարցերին հանգամանորեն կանոդադատմանը ուրիշ առիթով: Միայն ասենք, որ, խնամիական այդ կապը հաշվի առնելուց հետո, հարկ կլինի ընդունելի համարել հետևյալը: Եթե «Կնիք հաատոյ»-ում գտնվող և Մայրագոմեցու **անունը կրող** հատվածներից մեկը նույն է տվել «Narratio»-ին Մայրագոմեցու մասին «հերետիկոսական» մեղադրանք արձանագրելու համար, ապա և պարզ է, որ քաղկեդոնական աշխարհին ծանոթ կլինեին նաև այդ նույն հատվածների ամբողջ բովանդակությունը: Եվ եթե մենք փորձենք այստեղ որոնել լատինական ցուցակի § 12-ում հիշատակված «Ավետարանների մեկնության» հետքերը՝ ձեռնունայն չենք մնա: Մայրագոմեցու անունը կրող այդ հատվածներում Ավետարանների ոգու, նրանց վկայություններից բխող վարդապետական տեսությունների և Քրիստոսի մարմնավոր կյանքի երկփույթների վերաբերյալ յուրովի մեկնաբանություններ կան. այնպես որ լատինական ցուցակում երևացող Maruchia կամ Marocha անունը, մեր կարծիքով, ներկայացնում է **Մայրագոմեցի (Մայրագոմեցի)** անունը: Եվ արդեն զարմանալի կլինեին, եթե լատինական ցուցակի հեղինակին ծանոթ եղած չլինեին իր հակաքաղկեդոնական գործունեությանը քաղկեդոնական աշխարհում այնքան հայտնի Մայրագոմեցին, որի մասին առելությանը են խոսում ոչ միայն վերոհիշյալ «Narratio de rebus Armeniae»-ն (Ը դարի սկիզբ), այլև Փոտ պատրիարքի (Թ դ.)⁹¹ ու Արսեն Սափարացին (Թ դ.)⁹²: Մենք արդեն տեսանք, թե Մայրագոմեցու մասին ինչպիսի՞ ատելությանը են խոսում նաև Կեղծ-Դամասկացին, որի ժամանակը, մեր կարծիքով, չի կարող լինել ավելի վաղ, քան ԺԲ դարի երկրորդ կեսը, քանի որ այնտեղ հիշատակվում է **Մաթիոսիկն պատմող**՝ Մատթեոս Ուոհայեցին:

Ահա այն նպատակը, որ Կեղծ-Դամասկացու «Պատասխանիք սո Հայս» գրվածքը բերում է լատինական ցուցակի քննությանը ոչ միայն § 12 կետում **Մայրագոմեցի (Մայրագոմեցի)** անվան հայտնաբերմամբ և մի քանի այլ անունների ստուգմամբ, այլև որոշ լույս սփռելով ցուցակի ամբողջ պարունակության վրա՝ ըստ էության և ըստ բնույթի: Ներքես Պալիենցը Կեղծ-Դամասկացուց

⁸⁷ Անդ, էջ 86:

⁸⁸ Հովհաննես Մայրագոմեցու անունով հատվածները տես՝ «Կնիք հաատոյ», էջ 52, 142—146, 253, 281, 288, 327—330 և 363—364:

* Տարված է աղարեացուք, որը հավանաբար գրաշարական վրիպակ է:

⁸⁹ «Կնիք հաատոյ», էջ 328:

⁹⁰ Հմմտ. G. Gaiette «La Narratio de rebus Armeniae», p. 45, 327—328.

⁹¹ «Թուրք Փոտայ պատրիարքի սո Զաքարիա կաթողիկոս Հայոց Մեծաց» (հրատ. Հ. Ն. Ակինյանի), Հանդես Ամսօրեայ, 1968, էջ 65—100 և 129—156:

⁹² Տես Լ. Մելիքսեթ-Բեկ, «Վրաց աղբյուրները Հայաստանի և հայերի մասին», հտ. Ա, Երևան, 1934, էջ 38—47:

և իր մյուս նախորդներից ոչնչով չէր տարբերվում իր գաղափարական կերպարով և հալ եկեղեցու դավանական դիրքերի ու ավանդությունների, ուստի և՛ Կիլիկյան Հայաստանում զարգացող ու ամրապնդվող ազգային շարժման, հանդեպ որդեգրած իր դիրքավորումով: Եվ որպեսզի ակնհայտ դառնան նրա ունեցած դիրքավորման գաղափարախոսական հենարանները, պետք էր ճշգրտել ու պարզել նրա ցուցակում թվարկված անունները՝ ըստ ձևի և ըստ իս-

կության: Այդ է, որ մենք փորձեցինք անել ներկա հոդվածում:

Պալինեցի կազմած այս ցուցակի ուսումնասիրությունը և նրանում եղած անունների ճշտումը կծառայի բացահայտելու, թե ժԲ դարի վերջերից սկսած, և ժԳ ու ժԴ դարերում, գաղափարախոսական գրականության ինչպիսի՞նչ նյութերից էր օգտվում Կիլիկյան Հայաստանի ազգային շարժումը՝ լատինական Արևմուտքի ազդեցության դեմ պայքարելիս:

ԺԶ—ԺԷ ԴԴ. ՄՈՌԱՑՎԱԾ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾ ԳՐԻԳՈՐ
ՎԱՆԵՑԻՆ ԵՎ ՆՐԱ ԱՆՏԻՊ ՏԱՂԵՐԸ

Մաշտոցի անվան Մատենադարանի № 5623 ձեռագրում, ի շարս բազմաթիվ տաղերի, պահպանվում են ևս երկու տաղեր, որոնք անտիպ են, և որոնց հեղինակն իրեն կոչում է Գրիգոր Վանեցի: Ահա այդ տաղերի ամփոփ նկարագրությունը.

ա) Տէր Գրիգոր Վանեցոյ ասացեալ խրատ հոգևոր և առականոր վասն սայլի

Յոյժ տարակուսեալ էի,
Դեզերեալ յիմում մտի...
Գերի Գրիգոր Վանեցի... (թերթ 140բ—147բ):

բ) Նորին Գրիգորիսի իմաստուն քահանայի ասացեալ¹

Է իմ արարիչ Աստուած,
Զմարդ պահէ, որ չի դալատի...
Գերի Գրիգոր Վանեցի... (թերթ 147բ—150ա):

Այս տաղերի այլ ընդօրինակություն մեզ հայտնի չէ: Ինչպես տեսնում ենք տաղերի խորագրերից և տողերում առկա տվյալներից, հեղինակն իրեն կոչել է Գրիգոր Վանեցի (անվանվել է նաև Գրիգորիս): Ուշագրավ է գրչի գնահատականը՝ «իմաստուն քահանայ»։ տաղերի խոհա-խրատական բնույթը, իրոք, կարող էր հիմք տալ նման գնահատականի:

Չեռագիրը, որի մեջ պահպանված են նշված տաղերը, ընդօրինակված է 1649—1653 թվականներին: Քանի որ դա հեղինակային ինքնագիր չէ, ուստի հեղինակը պիտի ապրած լինի այդ թվականներից առաջ: Տաղերում առկա գրչական սխալներն ու շփոթությունները (տե՛ս տպագրվող բնագրերի տողատակերում) ենթադրել են

տալիս, որ նախագաղափարը կարող էր ունենալ առնվազն 50—100 տարվա հնություն: Ուստի Գրիգոր Վանեցու ապրած ժամանակը կարելի է որոնել ԺԶ կամ ԺԶ—ԺԷ դարերում:

Չեռագրերում, ձեռագրացուցակներում և տպագիր աղբյուրներում հանդիպող համանուն վանեցիների (նաև վարագեցիների) թիվը մեծ է, բայց մենք առայժմ դժվարանում ենք մեր հեղինակին նույնացնել նրանցից որևէ մեկի հետ: Այսպես, օրինակ, Երուսաղեմում պահվող № 1456 ձեռագրում հիշված է Գրիգոր Վանեցի անունով մի քանաստեղծ, որի հետ մեր հեղինակը չի կարող նույնացվել, որովհետև առաջինի տողերից երկուսը գրված են 1691 թվականին: Լեհահայության հոգևոր առաջնորդ Գրիգոր Վանեցու-Վարագեցու հետ (մեռած 1574 թ.) էլ առայժմ դժվար է նրան նույնացնել, որովհետև հավաստի փաստեր չունենք: Նույնը կարելի է ասել նաև մյուս Գրիգորների մասին:

Գրիգոր Վանեցին իր երկու տաղի մեջ էլ շարադրում է հոգևոր խրատներ՝ ելակետ ունենալով հոգու և մարմնի հարաբերության հարցը: Այս առումով նրա տաղերն առանձին նորություն չեն բերում: Ուշագրավ է, սակայն, որ հեղինակը երկու տաղի մեջ էլ մեծապես օգտվել է հայրենների հարստությունից՝ տալով նրանց ժողովրդական մտածողության ու աշխարհըմբռնման երանգներ: Ստեղծագործությունները շահել են հատկապես ժամանակի խոսակցական լեզվից և երկրային ու առօրյա իրողություններից օգտվելու շնորհիվ: Այս առու-

¹ Ն. եպ. Պողարյան, Մայր ցուցակ ձեռագրաց սրբոց Յակոբյանց, Ե, ձեռ. № 1456, թերթ 241ա—247ա, 248ա, 251ա—252ա:

մով բացառիկ արժեք ունի առաջին տաղը, մանավանդ որ այստեղ հեղինակը Գրիգոր Նարեկացուց հետո, առաջին և վերջին անգամ մեր միջնադարյան պոեզիայում, տալիս է սայլի գույք-նկարագրություն: Նրա ուղղակի նպատակը, սակայն, դա չէ, այլ այն, որ այդ եղանակով կարողանա ավելի տեսանելի, շոշափելի, նպատակապես դարձնել հոգու և մարմնի փոխհարաբերության վերացական թեման: Բանաստեղծության սկզբի մասում հեղինակը խոսում է հոգու կրած հալածանքների մասին, լսում նրա տրտունջը և ասում.

Ի յայտ խորհրդեանդ յերակ
Միշտ վիճեր հոգիս ընդ մարմնի.
Յատուր միում շոջէի,
Լսեցի զձայն մի սայլի:

Սայլն էլ իր հերթին է ճոճչալով տրտնջում.

Երկինք էինք մեք յերկրի,
Ասանկի անկեալ ի գետնի.
Յերեկն ի միմիանց տանջեալ,
Մաշելով փայտերն մի ըզմի...

Սայլը պատմում է, թե ինչպես ինքն առաջ ջրեզերքին տնկված մի դալար ծառ էր, որին երգով ու պարով այցելում էին թռչուններն ու գեղիլունները, իսկ սուլերում, ծաղկավետ դալարի վրա, հնչում էր երիտասարդների երգն ու նվագը: Լինելով այդպես փարթամ ու վեհ, նա իրեն թագավոր է կարծել՝ արհամարհելով կտրվող և գետին տապալվող ծառերին: Ել անհա հենց այդ հպարտանալու պատճառով նա պատրվում է, ցեցոտվում, տերևազրկվում և մի օր էլ, կտրվելով, օգտագործվում սայլի (ու նալի) համար: Այնուհետև սայլը նկարագրում է իր ծանր վիճակը և խոսում այն մասին, թե ինչպես շուտով մի կողմ է նետվելու որպես անպետք փայտ՝ մատնվելով հրկիզման ու մոխրացման:

Պետք է բարձր գնահատել բանաստեղծի շնորհքը՝ այս ամբողջ գրույցն այնքան կենդանի ու անմիջական վերարտադրելու առումով: Հիրավի, դա մի գողտրիկ տաղ է՝ ծառի ու սայլի այնքան վշտալի մենախոսությամբ և հեղինակի համապատասխան խոհերով ու դատողություններով: Հիշենք մի քանի տող, ուր ծառը նկարագրում է տապալարվորի գալը և իր վիճակը՝ կտրվելու պահին.

Իսկ մի ոմն ի ևնցանէ
Որ ունէր տապար ի ձեռին,
Հատեալ յի ստեղնէ իմնէ
Եւ արար բազով տապարին.

Եհար բարկութեամբ յարմատս,
Եւ ճըղերս ամեն դողային.
Տերևս իմ ի լաց եղեալ,
Հաւասար աղաղակէին:
Ասին, թէ՛ Մի՛ հատաներ,
Այլի տամք զպտուղ ի ծամին՝
Կըրկնաշահ և բազմաբեր,
Գերագուն քան ըզտառչին...

Այս տաղն իր գեղարվեստական մշակման եղանակով մեզ հիշեցնում է մի կողմից Ֆրիկի կատարած մշակումը՝ «Հովհասարի և Բարադան» պոեմի դրվագներից, իսկ մյուս կողմից՝ Սաղաթա Պոռեցուն և Ֆրիկին վերագրված «Բանք երկու եղբորն...» մեծարժեք ստեղծագործությունը: Գրական նման անակնկալները յուրովի էին բացում գրականության դոկերը՝ առակավոր խոսքի, ժողովրդական առօրյայի և կենցաղի առջև²: Որքան էլ որ գործ ունենք այլաբանության հետ, դարձյալ չենք կարող չնկատել, որ նշված ստեղծագործությունների մեջ շոշափված իրերն ու ատարկաները, էակներն ու տեսարանները գուտ բնական, աշխարհային հսկասություններ են: Վերհիշենք «Բանք երկու եղբորն...» բանաստեղծության մեջ անձնավորված կոմիկոսի օրինակը, որին բանաստեղծը խոսեցնում է մարդկային լեզվով և այդ եղանակով վերարտադրում նրա ստեղծման, օգտագործման ու քայքայման պատմությունը: Այստեղ կոմիկոսը, ինչպես նաև նրա համար օգտագործված կալը գուտ բնական, իրական, ատարկապական հասկացություններ են: Նույնը պիտի ասել նաև Գրիգոր Վանեցու նկարագրած և անձնավորած ծառի ու սայլի մասին: Նա ևս նկատի ունի բնական ծառը, նրան շրջապատող իրական բնությունը, իրական սայլը և նրա իսկական ճոճչոցը: Այլ բան է, երբ բանաստեղծն այդ բոլորի օգնությամբ փորձում է խոսել հոգու և մարմնի վերացական վիճաբանության մասին՝ ըստ իր կրոնական պատկերացումների: Անկախ դրանից, այս և առհասարակ նման ստեղծագործությունները մեծապես նպաստում էին պոեզիայի աշխարհականացման ընթացքին:

Ասացինք, որ Գրիգոր Վանեցու բնկվող տաղը Գրիգոր Նարեկացու «Սայլն իշա-

² Նման ստեղծագործության ուշագրավ նմուշ է նաև Վրթանես Կաֆացու հայտնի տաղը՝ նվիրված ձեռագիր ժողովածուի օգտագործմանը. իսկ Վրթանեսը եղել է լեհահայության առաջնորդ Գրիգոր Վանեցու-Վարազեցու մտերիմը: Դա էլ իր հերթին է մտածել տալիս մեր հեղինակի և Գրիգոր Վանեցու նույնացման հնարավորության մասին:

նեին» տալից հետո առաջին և վերջին անգամ է ապլի թեմայով: Ուստի անհարկի չէր լինի այդ կապակցությամբ ասել հետևյալը: Որոշ մասնագետներ, անդրադառնալով Գրիգոր Նարեկացու տալին, գտնում են, որ այնտեղ գովերգված է երկրային, իրական ապլ՝ երկրային խոտաբույսերի խրճերով, երկրային եզներով և անգամ երկրային մարդկանցով: Դա ճիշտ չէ:

Եթե Գրիգոր Վանեցին իր նկարագրած ապլին հանդիպում է փողոցում և նկարագրում նրա ծառային ծագումն ու փայտեղեն կառուցվածքը, ապա Գրիգոր Նարեկացին խոսում է վերացական ապլի մասին, որը իշնում է Մասի գագաթից, ունի գերբնական եզներ, շարժվում է կախարդական խոտաբույսերի խրճերով և կրում է Աստծու Որդուն ու բրեշտակապետների: Սալապանն էլ ոչ այլ ոք է, քան Հովհաննես Մկրտիչը: Մասնագետներին ցարդ չի հաջողվել պարզել այն նախահիմքը, որ հրաշակերտվել է Գրիգոր Նարեկացու գրչի տակ: Որոշումները ցույց են տալիս, որ այստեղ գործ ունենք աստվածաշնչային և առասպելական ապլի գաղափարի հետ: Մեզ այս հարցում օգնում է ինքը բանաստեղծը՝ ասելով.

Սալն-ի Սինեայ՝

Երկրորդ օրենքն է Մովսեսի...

Այսինքն, Սինայից (փոխաբերաբար՝ Մասից) իջնող ապլը Մովսեսի Երկրորդ օրենքն է: Հիրավի, Աստվածաշնչում առկա է նման հիմք: Ցաշտուն է, օրինակ, Մովսեսի Հնգամատյանի վերջին գրքի՝ Երկրորդ օրենքի այն վկայությունը, որի համաձայն Աստված Սինա լեռան վրա Մովսես Մարգարեին պատվիրում է անփուտ փայտից պատրաստել տապանակ, գետեղել այնտեղ իր պարզևած օրենք-պատգամները և այն տեղափոխել Սինայից Երուսաղեմ: Ահա այդ տապանակն է, որ հատուկ ապլի վրա դրված տեղափոխվում է Երուսաղեմ: Նրա նկարագրությունն ու պատմությունն սկսվում է Կարիաթարիմ քաղաքից. «Եւ ժողովեաց միւս անգամ Դաւիթ զամենայն երիտասարդս յԻսրայելէ իբրև եօթանասուն հազարս և յարեաս զհագ... ի զտիւլերն որ ելաւ տապանակն Աստուծոյ, յորոց վերայ կոչեցաւ անուն Տեառն Աստուծոյ զօրութեանց, որ նստի ի քրովբէս ի վերայ նորա: Եւ եհման եղ զտապանակն ի վերայ ապլի նորոյ, և առ իւս ի տանէ Ամիմադարայ Բրաքցոյ, և Ոգա և եղբայրք նորա վարէին զապլն հանդերձ տապանակն... Եւ որդիքն Իսրայէլի խաղային առաջի Տեառն տաղօք և նուագարանօք, զորութեամբ և երգօլք և բնարօք և սրնգօք և

թմբկօք և ծննդախօք և փողովք» (Թագաւորք Բ, Զ 1—17):

Ինչպես տեսնում ենք, այստեղ տրված է ոչ միայն ապլի, այլև նրա վրա գտնվող Աստուծո զորության, քերովքների, առջեկացող վից պարով և նվագարաններով ընթացող իսրայելացի երիտասարդների («ամսկանց») նկարագրությունը, ճիշտ այնպես, ինչպես Գրիգոր Նարեկացու տաղում:

Զմտնելով մանրամասնությունների մեջ, ասենք միայն, որ ցարդ այս հիմքի նկատված չլինելու պատճառով մասնագետները տարբեր կարծիքներ են հայտնել՝ բոլորն էլ վերանայելի՝

Այսպիսով համոզվում ենք, որ Գրիգոր Նարեկացու նկատի առած ապլը ոչ թե իրական, երկրային ապլ է, այլ գերբնական, աստվածաշնչային՝ բարձրված Երկրորդ օրենքի վերացական սրբություններով: Ուստի, անդրադառնալով Գրիգոր Վանեցու նկարագրած ապլին, կարող ենք ասել, որ նրա նկատի ունեցած ապլը, իրոք, երկրային ապլ է և իր բնույթով նոր ու թարմ թեմա մեր միջնադարյան պոեզիայում:

Ըստ էության այդ երկու ստեղծագործությունների միջև կան նաև այլ տարբերություններ՝ պայմանավորված նրանց հեղինակների հետապնդած նպատակներով: Օրինակ, Գրիգոր Նարեկացու մոտ իշխում է տոնական հանդիսավորությունը, ցնծությունը և ապլի հաղթական երթի գովքը, մինչդեռ Գրիգոր Վանեցու տաղը ոչ այլ ինչ է, քան ողբ նախ հոգու բերանից, ապա ապլի: Այնուհետև առաջինը ներբողական է, իսկ երկրորդը՝ խոհա-խրատական, հարցեր, որոնք կարևոր նշանակություն ունեն գիտական առումով:

Ստորև գետեղում ենք Գրիգոր Վանեցու վերոհիշյալ տաղերը՝ նույնությամբ. միայն առանձին դեպքերում կատարել ենք մասնակի շտկումներ՝ համապատասխան նշումներով: Տողատումը և կետադրությունը մերն է: Միօրինակության նպատակով «աւ»-երը փոխարինում ենք «օ»-ով:

³ Հարկ ենք համարում նշել, որ Գրիգոր Նարեկացու տալի քննական բնագիրը կազմելիս և թարգմանությունը կատարելիս մենք եղակաւ ենք ընդունել վերևում շարադրված մեր մեկնաբանությունը, բաց ստի չենք ունեցել համապատասխան մանրամասնություններին անդրադառնալ տպագիր խաբով: Հավանաբար նաև այդ է պատճառը, որ բանասիրական գիտությունների դոկտոր Գ. Արզաւյանը ճիշտ չի վարվել՝ այդ հարցում մեզ սխալ համարելու ու խնդրի մեջ «ճշգրտում» մտցնելու փորձով (Տե՛ս «Էջմիածին», 1974, Ա և Բ համարներում գետեղված նրա հոդվածաշարը): Ցավոք այդտեղ սուկա են ուրիշ վիճակներ ևս:

1. ՏԷՐ ԳՐԻԳՈՐ ՎԱՆԵՑՈՅ ԱՍԱՅԵԱԼ ԽՐԱՏ ՀՈԳԵՒՈՐ ԵՒ ԱՌԱԿԱՒՈՐ ՎԱՍՆ ՍՆՅԼԻ

Յոյժ տարեկոսեալ էի,
Դեգերեալ ի յիմում արտի,
Զի միշտ ի ներքուստ հոգիս
Բողոքէր ի դրոմն մտի:
Որպէս որ Փրկիչն առաց
Զառակս ի պէտս խորատի,
Զայրի կինըն բաղաքին,
Զի ընդ ոստիս ի դատ մտանի:
Այրին յոսոխէն զրկեալ՝
Կողկողէ նայ յոյժ լալագին.
Դատաւորն այն անհրաւ
Դատ արդար չառնէ ընդ ոստիսին:
Նոյնպէս յիմում բաղաքիս
Դեգերեալ իմ այրի հոգիս,
Յոսոխէ մարմնոյ զրկեալ,
Կենդանոյն մեռեալ գոյ ի յիս:
Հոգիս իմ առ իս ասէր,
Թէ՛ Այլ չկայ բան ըզիս գերի,
Ի բարձր փառաց զըրկած,
Կորուսած՝ զինչ որ ունէի:
Կարծեմ՝ թ'ան թոշունոյն նմանիմ.
Որ նստի ի յեզեր ջրի,
Տրտում կայ, չիշխէ ըմպել,
Կու վախի, թէ ջուրն պակասի:
Կամ թէ մեծամեծ ձկանց,
Որ լինի մէջ անբաւ ջրի,
Ի ձեռն որսորդի գործեն,
Ի ջրէն արտաքս՝ ընկեացի:
Ի յայտ խորհրդեանդ յերակ
Միշտ վիճէր հոգիս ընդ մարմնի.
Յատուր միում շրջէի,
Լսեցի զձայն մի սայլի:
Անին ճշուող ճրջէր,
Ողբերգէր ջամբն ընդ ստեղին.
«Երկինք էինք մեք յերկրի,
Ասանիկ անկեալ ի գետնի:
Յերեկն ի միմեանց տանջեալ,
Մաշելով փայտերն մի ըզմի,
Գիշերն անպիտան անկած
Ի յեզեր մի ճանապարհի»:
Ասեմ ես առ իմ հոգին,
Թէ՛ Գըտար ըզքո նմանին.
Մերձ կացիր, հարցիր ըզնայ,
Օգտեցես դու դեղ քո վիրին:
Ասեմ. Այ սայլ, է՛ր գոչես
Ողբաձայն ընդ մարգարէին՝
Երեմիայի մեծին՝
Ողբերգող ի տան Իսրայելին:
Դարձաւ, պատասխան ետուր,
Թէ՛ Կացի՛ր, Ադամայ որդի,
Զառաջին փառս իմ պատմեմ,

Տե՛ս թ' որպէս եմ ողորմելի:
Ես ծառ գեղեցիկ էի,
Զիս տընկած յեզերն ի ջրի,
Բազում ժամանակ գողով,
Հաստատեալ զարմատս ի գետնի:
Զորք մանուշաձառալ ալեօք
Ընդ աջմէ իմ անցանէին,
Նոսոփար բուսեալ ի նմայ,
Եւ ելեալ յերեսքս ջրիցն:
Ճրդէրս խոտըն տերևով
Հով ատեալ իմոյս այտակի,
Տերևս ի հողմոյ շարժեալ
Գեղեցիկ ձայնս արձակէին:
Թոշունք գեղեցիկ փետրով
Ելեալ իմ յոսորս հանգչէին,
Ի յառաւօտու պահուն
Գեղեցիկ ձայնս արձակէին:
Մանկունք գեղեցիկ՝ եկեալ,
Ընդ հովով իմով նստէին,
Ոստէին և ըմպէին,
Օրհնէին զարքայն երկնային:
Թըմբով և քընար ստեալ
Երգէին ընդ երգէհոնին,
Վաղորդն՝ մինչ յերկոյ
Յայնպիսի փառքս ցնծային:
Յաջմէ՛ Ի անկէ տնկած
Բուրաստան, և վարդն ի միջին,
Համասփիտ և բրաքիոն
Ի ալ ծաղկունք ընդ մանուշակին:
Ի յառաւօտու պահուն
Յօղն իջեալ ի բուրաստանին,
Ծաղկանցն ամէն զարդ ստեալ
Եւ զանոշ հոտըն բուրէին:
Արմատնի, խնձորի
Ի ալ ծառերըն պտղով ի լի
Ծորջանակի պար ստեալ,
Ի ես՝ թագուր ի մէջ ամենի:
Զայլ ծառըն հատեալ տեսի
Եւ նոքայ ինձ ծաղր թրէին.
Մի ոմն ի հատեալ ծառոցն
Մատուցեալ ինձ բան մի՞ գոմի:
Թէ հազար տարի կենաս,
Չես հասներ ի յօդըն վերին,
Աւորքս¹⁰ մի տի բարձրանաս.
Յերբ— որ է՛ տ՝ ընգնիս ի գետնի:
Ի յիմ փառս հրապարտացայ,
Զի շրջեաց յիս հողմըն¹¹ չարին.
Ասեմ ես յիմում մըտին,
Թէ պարծանք եմ ես ամենի:
Խըրատ մի քեզ տալ կամիմ,

⁴ Ձեռագրում՝ մտանէ. ողորմ եմք ըստ հանգա-
վորման:

⁵ Ձեռագրում՝ Կորուսած:

⁶ Ձեռագրում՝ արտակա:

⁷ Ձեռագրում՝ երկնային:

⁸ Ձեռագրում՝ Վաղորդն:

⁹ Ձեռագրում՝ «բան մի» դարձվածքը կրկնված է:

¹⁰ Ձեռագրում՝ Աւորքս:

¹¹ Ձեռագրում՝ հողմըն:

Թէ լըսես, ով դու հողածին.
Մի՛ սիրեր զհպարտութիւն,
Զի նայ թիւնք է մահաբերին:
Հպարտութիւն օրինակ—
Նմանակ է այն չար օծին,
Զինչ կենդանի խայծանէ՝
Նայ թըմբեալ անուշ կու բընի:
Զպահիկ մի ի բուն լինել
Յայն ժամուն փութով մեռանին.
Մի սիրեր զհպարտութիւն,
Թէ կամիս զկենքըդ բո անծին:
Տե՛ս, թ' ինչ արար հպարտութիւն,
Որ զիս ծաղր արար ամենին.
Ըզցեցն ի լանձնէս եհան,
Զիս առակ արար հազարին:
Ի գարնանային ժմին,
Որ ամէն ծառեր ծաղկէին,
Կանաչին վայելու՜ զունով,
Եւ ծաղկեալ ի մէջ¹² ամենի:
Յարմատոյս ինձ որդ ծընաւ,
Յեց եղև նայ իմոյս անծին.
Ծաղիկն ի թափել էաւ,
Եւ տերևըս թառամէին:
Յաւոր մի՛ վեր արբ եկին
Ի ի ճղերս ի վեր նայէին,
Ասեմ, թէ՛ Պտուղ չունի,
Կարելոյ է անհրճարին:
Իսկ մի ոմն ի նոցանէ,
Որ ունէր տապար ի ձեռին,
Հատեալ յի ստեղծել իմմէ
Եւ արար բազով տապարին:
Եհար բարկութեամբ յարմատու՜,
Եւ ճղերս ամէն դողային.
Տեղես իմ ի լաց եղեալ,
Հաւատար աղաղակէին:
Ասեմ, թէ՛ Մի՛ հատաներ,
Այլի տամբ զպտուղ ի ժամին՝
Կըրկնաշան և բազմաբեր,
Գերագուն քան ըզյառաջին:
Ետես պատասխան չեաւոր,
Զի հրաման էր յոյժ սաստկալգին,
Լացին շատ զիրեանց արեւն,
Վայ տուին հաւատար ամենին:
Մինչ հիմայ¹³ թագաւոր էաք
Եւ բազմեալ ի բարձրագահին¹⁴,
Ահա հըրաման եհաս՝
Յաթոռու իջնով ի գետին:
Եհատ և ընկեց յերկիր
Ըստ հրամանի Փրկչին Յիսուսի,
Թ' որ պտուղ բարի չառնէ,
Զնայ հատեալ ի հուրն ընկեացի:
Զճղերս իմ մի-մի հատեալ

հազմայհատ իբրև զԱկովկին,
Հատեալ զգլխոյ ճիւղն յինէն,
Նմանեալ մեծի Մկրտչին:
Գնացեալ և վարպետ բերին,
Խիզրեցին որպէս զԵսային.
Հանեալ զմորթին յինէն,
Նմանեալ հարդողիմէին:
Ի յերկուս բաժանեցին,
Զիս կոպտեալ անիւ ձեռեցին,
Եւ գայն, որ յինէն հատին՝
Ողնափայտ ստեմ զնայ նախին:
Եկեալ զնայ ի բարձ տարան
Նմանեալ ի դէսն աղանին¹⁷,
Տարեալ, նա ողորդեցին,
Ընկեցին ի մէջն ի ծովին:
Իսկ նայ, ի ծովու յալեացն,
Երեւայ միշտ անդիրտէին,
Յաւոր մի զիմի հարեալ
Եւ տախտակըն մէկմէկացին¹⁸:
Եւ սատ ցամաքով տանջեալ
Հողովմամբ¹⁹ միշտ անդիրտէի,
Օր մի ընկըղմի ի գութն
Ընդ բանին իմաստասերի:
Եւ յետ խորտակման մերոյ՝
Զմեզ ճարակ սունեմ կրակին.
Այրեն և փոշի առնեն,
Յետոյ տան զփոշին ի քամին:
Լա մտօք ընկեալ ըզիս
Եւ արայ թաղիքի քեզ, գերի.
Կենցաղոս մի՛ հաւատար,
Շատ խաբեր, կրկին տի՛²⁰ խաբի:
Ասեմ, թէ՛ Հերիք արայ,
հաւակն է այս լսողին,
Դու նման նախաստեղծին,
Որ կորոյս զփառս առաջին:
Հատեալ խաբանօք օծին
Եւ անկան իւր ճիւղքն ի գետին.
Ի ծնընդեմէ հողովեալ,
Մինչև եհաս գութ գերեզմանին:
Այլ եւ եմ ի նա նման՝
Շրիպալով ի մեղաց ծովին.
Վաղորդէ մինչ յերկրուն
Հետեւեալ եմ կամաց չարին:
Հողմով կենցաղոյս վարեալ,
Մօտացեր եմ եւ եզերին.
Ի վեմըն մահու հարեալ
Եւ զօղորածս իմ մէկմէկացին:
Ամէն արարածք, լացէք
Զեղկեղի ծառայս Արարչին.
Զիս արեամբ զընեաց Փրկիչն,
Իմ կամաւ գերեցայ²¹ չարին:

¹⁷ Հալմանարար աղափաղված են վերջին երկու բառերը: Կարելի է կարդալ նաև «ի դէսն աղուանին»:

¹⁸ Ձեռագրում՝ մէկկացի:

¹⁹ Ձեռագրում՝ հողովմամբ:

²⁰ Ձեռագրում՝ չի:

²¹ Ձեռագրում՝ գերցայ:

¹² Ձեռագրում՝ վայելչ:

¹³ Ձեռագրում՝ մէջ:

¹⁴ Ձեռագրում՝ յարմատու:

¹⁵ Ձեռագրում՝ յիմայ:

¹⁶ Ձեռագրում՝ բարձրագահի:

Զիս այգի ցանկով պատեաց
 Զողաքարձ և պողով ի լի,
 Զցանկըն քակեաց թշնամին,
 Եւ եղէ կոխան ամենի:
 Զիս քաղաք ամուր շինեաց,
 Պարբսպեաց վիմօք հրաշալին,
 Թշնամին քակեաց ըզորմն²²
 Եւ գերեաց զիս այրի հոգին:
 Գերի Գրիգոր Վանեցի,
 Դու գետին կացիր ամենի.
 Զերեստ ճանապարհ արայ,
 Որ ամէն մարդ ըզնայ կոխի:
 Գոյացեալն ի չորս տարրէ
 Ի հողոյ՝ ի ի ջրոյ կու յագէ,

2. ՆՈՐԻՆ ԳՐԻԳՈՐԻՍԻ ԻՄԱՍՏՈՒՆ ՔԱՀԱՆԱՅԻ ԱՍԱՅԵ[Ա]Լ

Է իմ արարիչ Աստուած,
 Զմարդ պահէ, որ չի դալատի.
 Լուսով զնայ պարայծածկեալ,
 Որ խաւար տեղ չի մոլորի:
 Մարմնով զնա անաղտ պահեալ,
 Որ մեղօք չի ապականի.
 Զերկողդ քո ի միտն ձգեալ,
 Որ յետնումբն չի շիարի:
 Խըրատ՝ սալ քրիստոնէից,
 Որ ծընունդ է աւագանի.
 Ի ջրոյ լի ի հողոյ ծընեալ
 Եւ որդի լուսոյ անուանի:
 Զփրկական խորհուրդն առեալ
 Եւ եղեալ տաճար տէրունի.
 Մարմնատր հրեշտակ է նայ
 Եւ տեղի Բանին կենդանի:
 Զիր մարմին լըստակ պահէ
 Ի յաղտոյ յայտ կենցաղի.
 Հոգովըն մաքուր կենայ,
 Քրիստոսի հետոյն հետևի:
 Խորհրդեամբ յերակ մաշէ
 Եւ յիշէ զօր հոգեվարի.
 Թէ որպէս յերէկ էանց,
 Մինչ ի մահ այնպէս անցանի:
 Որպէս հրամայէ Փրկիչն՝
 Մարդ յերակ պատրաստ կու
 պիտի.

Ժամանակն անցնի, զընայ,
 Մարդ մեղօք անհոգ կու քնի:
 Թէ զինչ մարդ որ միտք ունի²³
 Երկիրդի նա միշտ զարհուրի.
 Քննեալ և դու միտ արայ
 Թէ քո կեանքդ յինչ կու նմանի:
 Քո հոգիս ի քո մարմինդ
 Տուրուատ շրջնով կայկայի.
 Մտնու և չեղանէ,
 Զով քերես, որ ըզնա հանէ:
 Թէ եղեալ ոչ մըտանէ,
 Հեռացեալ ի յօրն ցընդի.

Իսկ հողն ընդ խոնարհ գոլով
 Եւ եղեալ կոխան ամենի:
 Եթէ զջուրն ի վեր ուղղես,
 Նայ չերթայ իսկի քընսին.
 Ի վերուստ ի վայր հոսեալ
 Եւ խոնարհ տեղիս դադարին:
 Այդ քեզ օրինակ առեալ
 Եւ կողկող խըրատըն սայլին.
 Ամենեցուն հող կացիր,
 Փառս երգեաց միշտ Երկնատրին:
 Փա՛ռք քեզ, արարիչ Աստուած,
 Որ ստեղծիչ ես ամէն գոյի,
 Յերակ խըրատես ըզմեզ
 Եւ զըթաս որպէս հայր՝ որդի:

Բայց յԱստուծոյ ո՛վ կարէ,
 Թէ ի տեղն իր անդրադարձէ:
 Կրկին հրամայէ Փրկիչն,
 Թ՛օր մահուն ի գող նմանի.
 Մէջ գիշերի կենցաղոյս
 Նայ յանկարծ ի տան երևի:
 Տե՛ս, զի անցաւ ես դու,
 Մոռադրով քո կեանքդ ի յերերէ.
 Զունիս կենալոյ ճարակ,
 Կամ մնալ ի յայտ աշխարհի:
 Մահըն զօրատր կու գայ,
 Զքո ամէն թաղքիր կու քակի.
 Թէ ծեր ես կամ թէ տղայ,
 Թէ իշխան քընս աշխարհի:
 Զարշխարհս ամէն մուլք ունիս
 Եւ թագուր լինիս ամենի,
 Յիշեալ դատաստան կայ քեզ
 Եւ կոչել՝ ըզքեզ յատենի:
 Ահեղ և սաստիկ հրաման
 Եւ տագնապ յոյժ սարսափելի,
 Դատաւորն արդարադատ
 Անաչառ ընդդէմ ամենի:
 Ի միտ ամ՝ ի յիշէ ըզփառս
 Արդարոցն յայնմ յախտենի.
 Եւ տանջանս մեղաւորացն,
 Որ տանջեն ի տարտարոսի:
 Այտ ամէն առաջի կայ,
 Արտատուքդ ոնց կու ցամաքի.
 Զարթիր դու ի քնոյ մեղաց
 Եւ արայ թաղքիր քեզ, գերի:
 Զաչերտ արտատուք դու լից,
 Կաթեցոյ դէմ Երկնատրին.
 Միթէ ողորմած լինի,
 Զքո մեղաց մութհակըն ջընջէ:
 Գերի Գրիգոր Վանեցի,
 Վայ սաայ միշտ անդրդուելի.
 Տե՛ս, թէ քանի վերք ունիս
 Ի հոգիս քո անթուելի:
 Այլոց դու խըրատ կու տաս,
 Քեզ անչափ խըրատ կու պիտի.
 Այլոց կասես զշիղջոտ հան,
 Քո աչերտ գերան ունի:

²² Զեռագրում՝ զոր ըզորմ:

²³ Նախ՝ «թէ զինչ մարդ ու մարդ». վերջին բառերը ջնջված և լրացված՝ «որ միտք ունի»-ով:

ԱՌԱՔԵԼ ՊԱՏՐԻԿ

ՆՈՐ ՆՅՈՒԹԵՐ ԽԱՂԱՐԵՐԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ԱՌՆՉԱԿԻՑ

Ուրախալի է նշել, որ վերջին 8—10 տարիների ընթացքում հայկական խաչքարերի և նրանց ինքնուրույն արվեստի մասին նոր և բեղմնավոր հետաքրքրություն է զարթոնում: Այդ կապակցությամբ հիշատակության արժանի են մեր խաչքարերին նվիրված երկու գեղատիպ պրոմները. մին հրատարակված 1969 թվականին Միլանոյում, իտալերեն և անգլերեն լեզուներով, իսկ երկրորդը՝ 1974 թ. ս. էջմիածնա Մայր Աթոռի վերին հովանավորությամբ պատրաստված, էլ ավելի ճոխ և գեղարվեստական տպագրությամբ:

Առաջին պրոմի հրատարակությունը պարտական ենք Միլանոյի ճարտարապետական ֆակուլտետի մի խումբ իտալացի հետազոտողների, որոնք հայագիտական հետևյալ ատաշտրբանքն են ունեցել. «Առաջին առթիվ ներկայացնել հայկ. ճարտարապետական վավերագրերի մի շարք, հայթաթելով յուրաքանչյուր հուշարձանի լիակատար և չհրատարակված լուսանկարչական պատկերացումները, ինչպես նաև ամբողջական չափագրության շարքը, որի ընկերանալու է պատմա-քննադատական և նկարագրական բնույթի մեկ կամ ավելի ներածական, գրված՝ իտալերեն և անգլերեն: Բնագրերը

կպատրաստվեն ՀՍՍՀ գիտ. ակադեմիայի պրոֆեսորների և Խոալիայի ուսումնասիրողների կողմից, ստեղծելով այսպես երկու երկրների գիտնականների միջև մշակութային համագործակցության նոր և ոգևորիչ մի հնարավորություն»:

Այդ համագործակցությունը արդարև եղավ շատ արդյունավետ: 1968 թվականից ի վեր հաջորդաբար լույս տեսան հետևյալ գեղատիպ հատորների շարքը. 1—Հաղթատ, 2—Խաչքարեր, 3—Մանահին, 4—Ս. Թադեի վանքը, 5—Ամբերդ, 6—Գեղարդ, 7—գոշավանք, իսկ 1974 թ.՝ Աղթամար:

Ուրախալի է նաև այն պարագան, որ հայագիտական այդ հրատարակությունների հովանավորությունը հայրենասիրաբար ստանձնել են միլանոյցի երկու եղբայրներ՝ Հակոբիկ և Արմեն Մանուկյանները. կրտսերը մասնագիտությամբ ճարտարապետ և մասնակից՝ իտալացի հետազոտողների: Գլխավորապես նրա նախաձեռնության շնորհիվ է, որ 1969 թ. լույս ընծայվեց մեր խաչքարերին նվիրված պրոմը:

Նրա ներածականը վերնագրված է. «Խաչքարերի ձևաբանությունը, կազմավորումը և ճարտարապետական նշանակությունը»,

որնա հայտարարում է խաչքարերն իբր «հայկական ճարտարապետության անխզելիորեն առնչակից», նույնիսկ համարելով դրանք «նրա ճշգրիտ ըմբռնողության միակ բանալին»:

Այսօրի երկրորդ ներածականի հեղինակն է Գ.Ա. արվեստի ինստիտուտի կողմից արվեստարան Լ. Ագարյանը:

Մեր ներկա հոդվածով նպատակ չունենք անդրադառնալու այդ երկու ներածականներում հայտնված ինչ-ինչ տեսակետների մասին մեր տարակարծությունները: Սակայն վերոհիշյալ իտալացի հետազոտողների կողմից վերջերս հայտնաբերված հնագույն խաչքարերի մի քանի նմուշներ մեզ առիթ են տալիս մի անգամ ևս առարկելու այն կարծիքի դեմ, ըստ որի, մեր խաչքարերի կազմավորումը սկսվել է ոչ ավելի վաղ, քան 9—10-րդ դարերում...

Նկար 1

1970 թ. իտալիայի Հետազոտությունների ազգային խորհուրդի կողմից հայկ. ճարտ. հուշարձաններն ուսումնասիրելու նպատակով վաճառված հարավ-արևմտյան մարզերն է ուղարկվում հնագետ Փաուլո Կունեոն: Նա այնտեղ մանրամասն չափագրել և լուսանկարել է ավերակ վիճակում գտնվող Թուխ, Խնձորկին, Պաշվասք և Հոգեաց վանք կոչված չորս բազիլիկ եկեղեցիները և 1973 թ. վականին հրատարակել է իր ուսումնասիրությունը, իտալերեն և անգլերեն լեզուներով¹:

Այդ հատորում մեզ հետաքրքրող հարցի առնչությամբ ուշագրավ են Խնձորկին եկեղեցու հարավ-արևելյան պատի վրա ամրացված երկու խաչքարերը (նկ. 1), որոնք, ըստ հեղինակի, պատկանում են Ե—Ջ դարերին: Չափից առաջին խաչքարի խաչանշանը հավասարակող տիպի է և ամրացված մի պատվանդանի վրա, որի երկու կողմերում քանդակված կան մեկական փոքր խաչեր, որոնց յուրաքանչյուրից դեպի խաչի թևերի տակն են բարձրանում ցորենի մեկական

հասկ, իսկ թևերի վրա առկախ՝ զույգ ողկուղաններ: Հետաքրքրականն այն է, որ դեռ այդ վաղ ժամանակներից սկսվալ ուրվագծված ենք գտնում Թ—Ժ դարերում վերջնական ձևավորում ստացած խաչքարերի երկու հիմնական խորհրդանշանները՝ խաչի բունը պատկան Կարուրող ցորենի հասկը, որը մենք համարել ենք «Խաչքուռ»:

Կողքի խաչքարը առանձնապես նորություն չունի:

Սակայն ամենից ավելի հետաքրքրականը նույն եկեղեցում գտնվող տապալված խաչքարն է (նկ. 2), որը, իտալացի հնագետի կարծիքով, պատկանում է Ե—Է դարերին: Այդ խաչքարի վրա լրիվ առկա են գլխավոր

Նկար 2

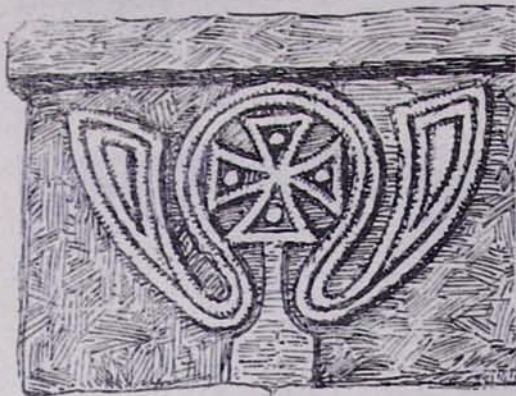
խորհրդանշանները՝ խաչի բունը պատկող հասկի հյուսքը՝ խաչքուռը, իսկ թևերի վրա առկախ՝ խաղողաձև քանդակը, որոնք հայ եկեղեցու կանոնական ինչ-որ տնօրինությամբ դարերով կրկնվել են խաչքարերի հորինվածքում՝ լայն ասպարեզ հանդիսավոր զարդաքանդակող մեր տաղանդավոր վարպետների համար մանվածո նորանոր ստեղծագործություններով արտահայտելու այդ նվիրական խորհրդանշանները՝ առանց մեկը մյուսից ընդօրինակելու, մի պարագա, որ մեր խաչքարերի արվեստագիտական բարձր արժանիքն է հանդիսանում:

Նորագյուտ այդ խաչքարը օժտված է մեծ մանվածո զույգ եզրագարդերով, այնպես որ արվեստի տեսակետից այն կարելի է ավելի գերազանց համարել, քան Թ—Ժ դարերին պատկանող մի քանի խաչքարեր

¹ Paolo Cuneo—Le Basiliche di Tux, Xneor-gin, Pašvack, Hogeavank, Roma, 1973; Xncorgin. Նկ. 55—56.

(ինչպես Ներքին Թալինի, Կեչառիսի, Եղեգնաձորի, Հավուցթատի վանքի խաչքարերը)²։

Ծառ ալեղի վաղ ժամանակի խաչքարանդակի մի նմուշ է նաև Ավանի ս. Աստվածածին եկեղեցու արքայի որմնապատի խաչքարի վրա քանդակված խաչանշանը (նկ. 3), որը մենք պատճենահանել ենք իտալացի մի ուրիշ հնագետի՝ Ֆրանչեսկո Կանուոլֆոյի հրատարակած հատորից³, և ըստ հետիմա-

Նկար 3

կի, պատկանում է Դ—Ե դարերին։ Այդ, ըստ երևույթին, անշուք խաչանշանը պարուրված է մի երիզով, որի երկու ծայրերը իբր զանգվածեղ ծուպեր, զարդակաճրճեր են դեպի վերև եւ դարձված։ Իտալացի գիտնականն այդ զարդը նմանեցնում է Սասանյան արքաների թագակապ ծուպակենին, նույնպես ծուպավոր և օղածուխ...

Իտալացի գիտնականը, որ մեր ճարտարապետական հուշարձաններն ուսումնասիրելիս այնքան բարեխղճորեն վկայակոչում է տվյալ ժամանակաշրջանի մեր պատմիչներից, այդ խաչքարանդակի պարագային անշուշտ պիտի զգուշանար այդպիսի օտարոտի նմանություն վերագրելուց, եթե ծանոթ լիներ նաև հայկական խաչքարերին հատուկ այն մի քանի կանոնական խորհրդանշաններին, որոնք դարերով կրկնվել են՝

² Հայկ. խաչքարեր, Մայր Աթոռ ս. Էջմիածին, 1973 թ., նկ. 10, 15, 16, 62։

³ Francesco Gandolfo Chiese e Capelle armene a navata semplice IV—VII secolo, Roma, 1973 թ., նկ. 87։

անցնելով կատարելագործման երկար ճանապարհ։ Ուստի, մեր կարծիքով այդ պատահականորեն հորինված մի զարդ չէ, այլ պարզապես խաչքարի ամենանախնական ձևը՝ ցորենի մի հասկը։

Մինչև այժմ շատերն են գրել մեր խաչքարերի մասին, սակայն գրեթե ոչ ոք լրջորեն չի զբաղվել դարերով կրկնված այդ, ըստ երևույթին, կանոնական խորհրդանշանների մեկնաբանությամբ։ Թորոս Թորամանյանը բավականացել է գրելով. «Խաչքարերի վրա քանդակված խաչերի ներքև ստանց բացառության քանդակված են ինչ-որ խորհրդավոր թևեր, դեպի վեր դարձած խաչի երկու կողմը. այս շրջանում (Ծանոթ. չորրորդ վերածնության) կարծես կորցրած իր նախկին խորհրդավոր նշանակությունը, փոխված է քարոք քանդակագործության հագիվ իր նախկին ձևը հիշեցնող մի շրջագծով»⁴։

Իսկ դրանց նշանակության և մեկնաբանման շատ կարևոր հարցով գրեթե ոչ ոք լրջորեն չի զբաղվել։ Սակայն, թող ներվի մեզ հիշատակելու անհամեմատությունը մեր կատարած մի փորձի մասին «Էջմիածին» ամսագրի 1972 թ. Ը համարում, որը սակայն չարժանացավ ոչ մի արձագանքի, թեք կամ դեմ, որով ոչ ծխոված կարելի է համարել, անշուշտ հեղինակած պատմա-կրոնագիտական լուրջ փաստարկների վրա, և ոչ էլ ընդունված, գուցե հողվածագրի ոչ տիտղոսավոր, համեմատ անձնավորությունը նկատի ունենալով...

Մեր պանծալի խաչքարերի արվեստի մասին հաճախ հիացումով է խոսվում՝ նկատի ունենալով միայն նրանց նրբակերտ մանրված զարդաքանդակները, ինչ որ շատ մակերեսային և միակողմանի մոտեցում է։ Որովհետև արվեստի որևէ գործ գնահատվում է ձևի և բովանդակության ներդաշնակ միասնությունը նկատի ունենալով։ Իսկ մեր խաչքարերը հարուստ են ոչ միայն ձևի, այլ նաև բովանդակության տեսակետից։

Այս առթիվ մենք պարտք ենք համարում մեր խորին շնորհակալությունը հայտնելու իտալացի մեծագույն գիտնականներին, որոնք այնքան նվիրումով հետազոտում են անցյալի մեր մշակույթի արժեքավոր նշխարները և իրենց երկրեզվյան հրատարակություններով ծանոթացնում գիտական աշխարհին։

⁴ Թ. Թորամանյան, Հայկ. ճարտ., Ա. հատոր, էջ 100։

ԵԶՆԻԿ ԱՐԵՂԱ ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆՅԱՅՑ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՏԵՂԱԿԱՆ ՏՈՆԵԼԻ ՍՐԲԵՐԸ*

Վ ա ր դ ա ն ա ն ք

Այս անունով են ճանաչվում բոլոր այն ճահատակները, որոնք իրենց արյունը թափեցին Ավարայրի ճակատամարտում 451 թ.¹ հաճուն հայրենիքի, հայ եկեղեցու և քրիստոնեական գաղափարի:

Ավարայրից առաջ և հետո հայ ժողովուրդը բազմաթիվ անգամ է մարտնչել, կանգնել անդունդի եզրին, մահվան դեմ առ դեմ, իր հոգևոր մշակութային արժեքները ձեռքին, ոտաբոքիկ և լքված բոլորի կողմից, և հետո իր ներքին հոգեկան ուժով փյունիկի պես հարություն առել:

Իբրև խորհուրդը այս ամենի, իբրև հուշարձանը հայ ժողովրդի հայրենասիրության և իր հոգևոր արժեքների գնահատման, իբրև լուսե խորան, դեպի երկինք է ձգվում Ավարայրի հերոսամարտը:

Ավարայրի հաղթանակը հայ եկեղեցու և հայ քրիստոնեության հաղթանակն էր, հաղթանակ, որ հավիտենականություն է պարգևել մեր եկեղեցուն:

* Ծարունակված «Էջմիածին» ամսագրի 1975 թ. մո. Թ-ից:

Ավարայրի ճակատամարտը, կամ Վարդանանց պատերազմը, ունեցել է իր տրևտեսական ու քաղաքական շարժառիթները, որոնք բավականին մանրամասն շարադրված են Եղիշեի և Փարպեցու Պատմությունների մեջ:

Ղազար Փարպեցու պատմության մեջ պահվում է Պարսկաստանում ռազմատենչ ազնվականության ներկայացուցիչ Միրներսեսի հազարապետի խոսքը՝ ողոված պարսից շահնշահ Հագկերտ Բ-ին.

«Արդ, քանի՞ երկրներ կան, որոնց վրա դուք աստվածաբար իշխում եք, որոնց կարող եք սպանել կամ ապրեցնել: Նախ և առաջ Մեծ Հայոց երկիրը, որ շատ պիտանի ու օգտակար է և նրան կից Վրաց և Աղվանից երկրները... Դուք ինքներդ և բոլոր արիները գիտե՛ն, թե ինչպես մեծ ու պիտանի երկիր է Հայոց աշխարհը, բայց մոտ է ու սահմանակից կայսեր իշխանությանը և միևնույն օրենքն ու պաշտամունքի ձևերն ունի, որի համար կայսրը նրանց վրա ազդեցություն ունի: Եվ եթե մեր կրոնին դարձնենք նրանց... ուղիղ ճանապարհի կգան և այնուհետև կսիրեն մեզ և Արյաց աշխարհը և կայսրից, նրա կրոնից ու

երկրից կհեռանան: Եվ եթե հայերը սըրտանց մերը լինեն, վրացիներն ու աղվանները մերն են ու մերը»:

Միմյանքների ծրագիրը իրականություն դառնալու համար Հայաստանը ծանր հարկահանությունների հետևանքով ենթարկվում է կեղեքումների: Պարսից կառավարությունը երկպառակություն է գցում հայ նախարարների միջև և նրանց բաժանում երկու հոսանքների՝ պարսկամուլների և ազգասերների: Հայ նախարարների և հոգեվորականության ձեռքից խլում է նրանց ավանդական պաշտոններն ու իրավունքները և դրանք հանձնում պարսիկ դրածոների:

Չայրացած Հազկերտը արքունիք է կանչում հայ, վրացի և աղվան նախարարներին, ուր նրանց սպասում էր խիստ հարցաքննություն, հալածանք և մահապատիժ կամ ուրացում և, ավելի ճիշտ՝ կեղծ ուրացություն:

Քրիստոնյա նախարարները, վերադառնալով իրենց հայրենի երկրները, բացահայտում են իրենց իսկական դեմքը և պարզում ապստամբության դրոշմը: Ահա այս վճռական պահին, անմիտ քաղաքականությամբ, շատ տխուր դեր է կատարում պարսկամուլ կուսակցությունը՝ վասակ Սյունեցու գլխավորությամբ: Նրանց հաջողվում է հայ ապստամբներից անջա-

Նկար 5. Ավարայրի դյուցազնամարտի նախօրյակին

Եվ ահա, այս ամենից հետո, պարսից կառավարությունը 449 թ. Հայաստան է ուղարկում կրոնապետության առաջարկ-հրովարտակը: Հայ ժողովրդի համար այս ալյևա ընդունելի չէր, և նույն թվականին Աշտիշատում գումարված հայ նախարարների և հոգևորականների միացյալ ժողովը մերժում է կրոնապետության մասին պարսից կառավարության առաջարկը:

տել վրացիներին, աղվաններին, հույներին ու հունահայերին և հալոց զորքերի սպարապետ Վարդան Մամիկոնյանին 66.000 զորքով թողնել եռապատիկ անգամ թվով մեծ և սպառազինված պարսից բանակի դեմ: Փաստորեն նրանք դավաճանեցին հայկական դատին և պատճառ դարձան հայերի ֆիզիկական պարտությանը: Ավարայրը մեծ նշանակություն ունեցավ Հայ-

յատանի համար, և այն շատ մեծ հարված եղավ պարսկական կառավարությանը, որի համար մեծապես ցավեց Հազկերտ Բ շահնշահը:

Ավարայրին հաջորդեց պարտիզանական կռիվները, մինչև վահանյանց պատերազմը:

Ավարայրին հաջորդեց հայ քրիստոնեության հաղթանակը:

Հայոց պատմության մեջ առաջին անգամ ժողովրդի բոլոր դասերը՝ հոգևորականներ, նախարարներ, շինականներ, միասիրտ և միական, գնում են գիտակից մահվանն ընդառաջ, դեպի հերոսացում:

Հաճախ կարծվում է, թե քրիստոնեությունը ստրկության, լոկ հնազանդության ուսմունք է: Մինչդեռ տասնյակ դարեր առաջ Ավարայրը ապացուցեց, որ քրիստոնեությունը ոչ թե ստրկության, կույր հնազանդության, այլ սխրանքի, հավերժության ուսմունք է:

Ավարայրը քրիստոնյա աշխարհի թերևս առաջին ու միակ ռազմական բախումն էր, ուր լույսի և խավարի, կյանքի և մահվան, հավատի և հավատադրացության, հայրենիքի ու ստրկացման իրարամերժ գաղափարներն էին բախվում, ուր ճշտվում էր մեկ անգամ ևս Հիսուսի՝ մեռնելով ապրելու պատգամը:

Հայ եկեղեցին երախտագիտությամբ սրբացրել է Ավարայրի 1036 նահատակներին՝ վարդան զորավարի գլխավորությամբ:

Ցավոք սրտի, պատմությունը չի պահել նրանց անունը: Հայտնի են միայն 9 զորականներ.

1. Քաջ վարդան Մամիկոնյան՝ 133 համահարզներով,
2. Կորովի Խորեն Խոռխոռունի՝ 19 ընկերներով,
3. Արի Արտակ Պալունի՝ 57 ընկերներով,
4. Զարմանալի Տաճատ Գնթունի՝ 19 ընկերներով,
5. Խմատուն Հմայակ Դիմաքսյան՝ 22 ընկերներով,
6. Հրաշակերտ Ներսես Քաջբերունի՝ 7 ընկերներով,
7. Մանուկ վահան Գնունի՝ 3 ընկերներով,
8. Արդար Արսեն Ընծայունի՝ 7 ընկերներով,
9. Առաջադեմ Գարեգին Սրվանձությանց՝ 2 եղբայրներով և 18 ընկերներով:

Հայ եկեղեցին սուրբ վարդանանց հիշատակը համագգային շուքով ամեն տարի տոնում է Բուն Բարեկենդանի կիրակիի նախընթաց հինգշաբթի օրը՝ «Արթոցն

վարդանանց զօրավարացն մերոց հազար երեսուն և վեց վկայիցն»:

Վկայաբանությունը.—Ցայսմատք, Կ. Պոլիս, 1834 թ., Բ 59—62:

Արշակունիների հայոց թագավորության վերացումից և ս. Սահակ Հայրապետի մահից հետո պարսիկները տիրում են Հայոց աշխարհին: Այն ժամանակ հայոց զորա-

Նկար 6. Մանկահասակ իշխանը Հազկերտի առջև

վարն էր Մեծն Սահակ Հայրապետի թոռ վարդանը՝ Մամիկոնյան տնից, որը երկու եղբայրներ ուներ՝ Հմայակ և Համազասպ:

Պարսից Հազկերտ արքան ստիպում է քրիստոնյաներին ուրանալ Քրիստոսին և պաշտել արեգակը և հուրը՝ այսպես լուրջ նրանց Փրկչին՝ խաչված, մահացած և թաղված անվանելով: Եվ մի փոքրահասակ հայ իշխան ասում է թագավորին. «Արքա քաջ, դու որտեղի՞ց գիտես այդ»: Եվ թագավորը պատասխանում է. «Իմ առջև ընթերցեցին ձեր մոլորության գիրը»: Իսկ Քրիստոսի զինվորը նորից է հարցնում. «Իսկ ինչո՞ւ չես հիշում նաև Քրիստոսի հարությունը, համբարձումը և երկրորդ գալուստը»: «Այդ բոլորը առասպել են», պատասխանում է թագավորը և հրամայում տանջամահ անել նրան:

Այդ ժամանակ անօրեն թագավորը մոգերի խորհրդով մի հրովարտակ է գրում

իր տեղության մեջ եղող բոլոր քրիստոնյա ազգերին, որ բոլոր գալատների իշխանները իրենց գործերով շտապ իր մոտ գան: Եվ բոլորը շտապ գալիս են թագավորի մոտ՝ իրենց երեցներով և սարկավագներով, ինչպես որ սովորություն էր առաջ:

Իսկ անօրենն իր առջև է կանչում բոլոր իշխաններին և նրանց խոստանում նվերներ և պատիվ, եթե թողնեն քրիստոնեությունը և մոգերի օրենքներով սկսեն ապրել: Իսկ նրանք Քրիստոսին խոստովարելու են իբրև ճշմարիտ Աստված և հանձնում են իբրև ճշմարիտ Աստված և հանձնատուն մահանալ, քան թե ուրանալ Քրիստոսին: Եվ ավելի շատ հայ իշխաններն էին ամուր մնում Քրիստոսի սիրո մեջ և հորդորում բոլորին չուրանալ Քրիստոսին:

Իսկ անօրենն թագավորը, բարկանալով, հրամայում է չարչարանքների ենթարկել նրանց և ոմանց էլ՝ սպանել: Այնուհետև կենդանի մնացածներին ողարկում է հեռավոր աշխարհները՝ պատերազմով զբաղվելու, որպեսզի մոռանան իրենց երկիրը և այլևս չվերադառնան: Այնուհետև մտածում է մեծ գործ ողարկել Հայոց աշխարհ և ավերել ողջ երկիրն ու եկեղեցիները և բոլորին գերելարել, եթե չուրանան քրիստոնեությունը:

Իսկ քրիստոնյա իշխանները թեև ուրախ էին ներքնապես Քրիստոսի սիրո համար խոշտանգվելով, սակայն միշտ մտատանջվում էին անտեր ու անպաշտպան մնացած հայրենի երկրի համար: Եվ պարսից արքայի խորհրդատուներից մեկը, որ գաղտնաբար հավատում էր Քրիստոսին, խորհուրդ է տալիս նրանց խաբել արքային և առժամանակ կատարել նրա ցանկությունը, մինչև որ հասնեն իրենց երկիրը: Իշխանները լսում են նրա խորհուրդը և իրենց կեղծ համաձայնությունը տալիս արքային:

Ուրախանում է Հագկերտը և, արձակելով նրանց կապանքներից, կանչում իր մոտ, խոսում քաղցրությամբ, նվերներ տալիս ավաններ, գյուղեր, ագարակներ, ոսկի, արծաթ, պատիվ, ավագություն և յոթ հարյուր մոգ՝ իբրև ուսուցիչ Հայոց աշխարհի, ու մեծաքանակ գործ:

Լսելով այս մասին Հայոց աշխարհում և ճշմարտությունը չիմանալով, Հայաստանում մնացած իշխանները, եպիսկոպոսները, բահանաները, ազատները, շինականները և ուրիշներ, Հովսեփ կաթողիկոսի գլխավորությամբ, հավաքվում են մի վայրում և միասին ուխտում կուլել նրանց դեմ և սպանել բոլոր ուրացողներին՝ եղբայրը՝ եղբորը, հայրը՝ որդուն, ծառան՝ տիրոջը, կինը՝ ամուսնուն:

Երբ կեղծ ուրացողների խումբը մոգերով և պարսիկ գործով հասնում է Անգղ գյու-

ղաքաղաք, մոգախոր ցանկանում է քանդել տեղի եկեղեցին, ուր աղոթում էին Ղևոնդ Երեցը և բազմամբոխ հավատացյալներ, որոնք, տեսնելով մոգախոսին և իմանալով նրա մտադրությունը, ջարդում են նրա գլուխը և բոլոր մոգերի հետ ծեծելով վնդում եկեղեցուց:

Իսկ սուրբ Վարդան ապարապետը և բոլոր մյուս միաբան իշխանները ընկնում են եպիսկոպոսների ոտքերը, համբուրում սուրբ Ավետարանը և խոստովանում ողջ իրականությունը, վերստին ստանալով առաքինություն, և պատրաստվում գիշերով հարձակվել պարսիկ գործի և մոգերի վրա, որոնց և կոտորում են անխնայ:

Իսկ Հագկերտ թագավորը, լսելով այս ամենը, մի մեծ քանակ է ողարկում Հայոց երկրի վրա Միհրներսեսի գլխավորությամբ, որը գալիս և կանգ է առնում Փայտակարանում: Այս Միհրներսեսին իր գործը հանձնում է Մուշկան Իսապալուրտ գործակարհին, նրան ողարկելու Հեր և Զարավարին, նրան ողարկելու Հեր և Զարավանդ գալատները, իսկ ինքը խորհրդակցում է ուրացող Վառակ մարզպանի և այլ ուրացող իշխանների հետ՝ ավերելու համար Հայոց աշխարհը և վերացնելու քրիստոնեությունը այնտեղից:

Իսկ Հայոց գորավար Վարդանը հավաքում է իր գործը մեծամեծ իշխաններով, որոնք հետևյալներն էին. Մերշապուն Արծրունի, Խորեն Խոռխոռունի, Վահան Ամատունի, Արտակ Պալունի, Գունդն Վահուհի, Թաթուլ Դիմաքսյան, Ատոմ Գնունի, Խոսրով Գաբելյան, Արշավիր Արշարունի, Ծմավոն Անձևացի, Տաճատ Գնթունի, Հմայակ Դիմաքսյան, Կարեն Սահառունի, Գազրիկ Դիմաքսյան, Ներսես Քաջերունի, Փարսման Մանդակունի, Արսեն Ընծաունի, Այրուկ Սկունի, Վրեն Տաշրացի, Ապրսամ Արծրունի և ուրիշ մեծամեծներ, բազմաթիվ զինվորական գեղեր՝ շուրջ վաթսուն հազար հեծյալ և հետևակ: Վարդան Մամիկոնյանին են միանում նաև Մեծն Հովսեփը և Ղևոնդը՝ ողջ հոգևորականությամբ, և բազում շինականներ, ազատներ:

Եվ Մեծն Վարդանը քաջալերում է գործին և ասում. «Մի վախեցեք մահկանացուի սրից, մեռնենք քաջությամբ, որպեսզի անուն և ոգի ծառանգենք»: Եվ ում որ հարկավոր էր, նա երիվարներ և զենք է բաժանում: Իսկ երախաները մկրտվում էին և բոլորն էլ հաղորդվում Տիրոջ մարմնով և արյունով:

Եվ լսելով, որ պարսից գործը հասել է Արտագի դաշտ, հայոց գործը ընդատառ է գնում նրանց և, չորս մասի բաժանվելով, գազանաբար անցնում Տղմուտ գետը և

մխարմվում պարսից գործի մեջ ու մեծ կոտորած անում:

Քաջ Վարդանը տեսնելով, որ պարսիկները նեղում են հայերի ձախ թևին, մեծ ուժով հարձակվում է պարսիկների աջ թևի վրա և կոտորում բոլորին, փղերով հանդերձ, ու քանդում Մատյան գունդը: Եվ այնտեղ, մեծ հերոսություններ գործելով, քաջ զորավարը արժանանում է նահատակության պսակին և երկնի արքայությանը: Եվ ճակատամարտը երկարելով մինչև երեկո, ողջ դաշտը ծածկվում է արյունով, և երկու կողմերն էլ հաղթանակի չեն հասնում, բայց քանի որ հայոց զորավարը սպանվել էր, հայոց զորքերը ցրվում են և ամրանում երկրի ամրություններում:

Այդ ճակատամարտում հայերից նահատակվում են 1036 հոգի, իսկ ուրացողների և պարսիկների կողմից սպանվում են 3544, որոնցից իննիստ ճանաչում էր պարսից թագավորը անձամբ:

Եվ սրբերի տոնը կատարվում է հրոտի 30-ին (օգոստոսի 5-ին):

Հատված շարականից

Արիացեալք առ հակառակսն.

Քաջութեամբ առնուլ զվրէժ խաբէութեան.

Հանճարեղք ի հատուցումն դաւանացն.

Ջամբարշտացն արդարադատ չափմամբ.

Զօրականք յաղթօղք պսակեալք ի

Քրիստոսէ:

Ղ Ա Ո Ն Ղ Յ Ա Ն Զ

Այս անվան տակ ճանաչվում են այն հոգևորականները, որոնք Վարդանանց ապստամբությունից հետո արքայիցին վրկանաց աշխարհ, Պարսկաստանի խորքերը՝ Ստորոմիզդ մարզպանի և Հազկերտ Բ արքայի հրամանով:

Աքսորում այս հոգևորականները կանչվեցին դատական ատյան՝ պատասխանատվության: Նրանց առաջարկվեց ընդունել մագդեղականությունը՝ իրենց կյանքը փրկելու համար: Սակայն կորովի և գաղափարապաշտ հայ հոգևորականների վրա ոչ մի ազդեցություն չթողեց պարսիկների սպառնալիքներն ու չարչարանքները: Նրանք արիաքար նահատակվեցին 454 թ.:

Պատմությունը հիշում է այդ հոգևորականների անունները, որոնք իրենցից մեկի՝ քաջ և նախանձախնդիր Ղևոնդ երեցի անունով կոչվեցին Ղևոնդյանք: Դրանք են.

1. Հովսեփ կաթողիկոս Հողոցմեցի, Վալոց ձոր գյուղից: Սահակ-Մեսրոպյան սուս-

ջին սերնդից էր: Իր ուսուցիչների մահից հետո Մեսրոպ Մաշտոցի հրամանով հաջորդել է հայրապետական գահին:

2. Սահակ եպիսկոպոս Ռշտունի: Պարսկագետ լինելով, ինքն է, որ կատարել է իրենց դատավարության հարցաքննության թարգմանությունը:

3. Ղևոնդ երեց, Վանանդի Իջավանք գյուղից: Ամենատարեցը և ամենավատառողջը, որ սակայն իր հոգեկան արիությանը խմբի շունչն ու հոգին էր դարձել:

4. Մուշե քահանա Աղբակեցի, Արծրունյաց նախարարության տաներեցն էր:

5. Արշեն երեց, Բագրևանդի Եղեգիկ գյուղից, անուս և անգրագետ մի հոգևորական էր, որ սակայն մեծ հարգանք էր վայելում ժողովրդի կողմից իր հզոր հավատքի համար:

6. Քաջաջ սարկավագ, Ռշտունյաց գավառից: Սահակ եպիսկոպոսի փոքրավորն էր:

Այս վեցը նահատակվել են միասին վերոհիշյալ դատավարության ընթացքում:

Բացի սրանցից, կային նաև երկու այլ երեցներ՝ Աբրահամ և Խորեն անուններով, որոնք թեև ցանկանում էին նրանց հետ նահատակվել, սակայն նրանց ազատ արձակեցին՝ միայն ակնցները կտրելով:

Խորենը մահացավ Ասորեստանում՝ չդիմանալով տոթակեզ կլիմային:

Իսկ Աբրահամը վերադարձավ Հայաստան և կարգվեց Բզունյաց եպիսկոպոս: Նրան է ընծայվում «Վկայք Արևելից»-ի հայերեն թարգմանությունը:

Ղևոնդյանց սրբերից է համարվում նաև մի պարսիկ դեմպետ, որ նրանց քանդակեցին էր և, տեսնելով սրբերի անկուր տանջանքները և դրանց տոկալը, քրիստոնյա է դարձել և նահատակվել նրանց հետ միասին:

Հայ եկեղեցին սուրբ Ղևոնդյանց հիշատակը համագգային շուքով տոնում է Բուն Բարեկենդանի կիրակիի նախընթաց երկուշաբթի օրը՝ «Սրբոցն Ղևոնդեանց քահանայից»: Աբրահամի և Խորենի հիշատակները տոնվում է նաև առանձին:

Վկայաբանությունը.—Յալսմատուրք, Կ. Պոլիս, 1834 թ., Բ 53—56:

Հայոց սուրբ Հայրապետ Մեծն Սահակի մահվանից հետո սուրբ Գրիգորի Աթոռի տեղապահ է լինում Մեսրոպ վարդապետը, որը և նույն տարին մահանալով, կաթողիկոսության իշխանությունը թողնում է Մեծն Հովսեփին, որը Վալոց ձորի Հողոցմյանց գյուղից էր, գիտուն և աստվածային հանճարով և իմաստությանը լցված մի մարդ: Եվ մինչ ցանկանում էին ձեռնադրել նրան, պարսից Հազկերտ արքան ստիպեց

հայոց իշխաններին ուրանալ Քրիստոսին: Իսկ սուրբ Հովսեփը հավաքում է բոլոր եպիսկոպոսներին, քահանաներին և մնացած իշխաններին, որոնք միասին ուխտ են անում միշտ մնալ Քրիստոսի հավատքին, նրա համար սիրով մահանալ և նահատակի անուն ծառանգել, կոչել պարսից զորքի դեմ, անխնա կոտորել ուրացողներին, չխնայել ո՛չ որդուն, ո՛չ եղբորը, ո՛չ ամուսնուն և ո՛չ էլ որևէ ազգակիցին:

Իսկ հայոց իշխանները, որոնց գլխավորն էր սուրբ Սահակ հայրապետի թոռ Վարդանը՝ Մամիկոնյան տնից, խաբում են պարսից թագավորին և, իրենց հետ վերցնելով երեք հազար մոզ և մեծաքանակ պարսիկ զորք, գալիս են Հայոց աշխարհ, միաքանուս եկեղեցու ուխտին և կոտորում պարսիկ մոզերին ու զինվորներին:

Հազկերտը, լսելով այս ամենը, շատ է տխրում և մեծ զորք գումարում ու տալիս Միհրներսեսի հազարապետին, որը և գալիս է Փայտակարան քաղաք: Անջատվելով հայոց միաքանությունից, նրա մոտ է գնում Սյունյաց իշխան Վասակ ուրացողը՝ այլ ուրացող իշխանների հետ: Եվ Միհրներսեսին իր ողջ զորքը հանձնում է Մուշկան Իսապոլուրս գորավարին և նրան ուղարկում սուրբ Վարդանի և հայոց զորքի վրա:

Սուրբ Վարդանը ելնում է նրանց դեմ վաթսուն հազար զորքով: Նրանց հետ էին նաև Մեծն Հովսեփը, Ղևոնդ Երեցը և այլ շատ եպիսկոպոսներ ու քահանաներ: Հայ ռազմիկները, քաջաբար կռվելով պարսիկների դեմ, շատերին կոտորում են՝ իրենք էլ նահատակվելով Արտագի դաշտում: Եվ քանի որ սուրբ Վարդանը պատերազմում սպանվում է փղերի մեջ, մնացածները ցրվում են լեռները և ամրությունները: Իսկ պարսից զորքը, ուրացող Վասակի հետ միասին հետապնդելով նրանց, երդումներով իջեցնում էին նրանց ամրություններից և, կեղծելով իրենց երդումը, սպանում:

Այսպես գերի են ընկնում նաև սուրբ Հովսեփը, Ղևոնդ Երեցը և ուրիշներ, որոնք և բոլորքում են արքունի դուռը այս մասին, և նրանց պարսիկները չեն հանդգնում սպանել:

Սուրբ Հովսեփի և Ղևոնդ Երեցի հետ միասին պարսիկները Պարսկաստան են գերեվարում նաև այլ հոգևորականների, որոնց թվում հիշվում են Ռշտունյաց եպիսկոպոս սուրբ Սահակը, Սամվել և Աբրահամ քահանաները՝ Արտաշատից, Քաջաշտարավազը, Արշեն, Խորեն, Աբրահամ և Մուշե քահանաները և ուրիշներ:

Ժամանապահին սուրբ Ղևոնդյանը հանդիպում են ուրացող Վասակին, որը խո-

նարհույթյամբ ողջուն է տալիս նրանց: Ղևոնդ Երեցը հարցնում է նրան. «Ինչու՞ չաց Տեք, ո՛ր ես գնում»: «Գնում եմ իմ յաց Տեք, ո՛ր ես գնում»: «Գնում եմ իմ յաց Տեք, ո՛ր ես գնում», պատասխանում է ուրացողը: Եվ Ղևոնդ Երեցը ավելացնում է. «Եթե դու կենդանի վերադառնաս Հայոց աշխարհ, ուրեմն Աստված երբեք չի նկատել մեր հավատքը»: Եվ ուրացողը տրդատվաբար շարունակում է իր ճանապարհը:

Սրբերը երկու ամիս և քսան օր կապանքների մեջ ճանապարհորդելով հասնում են արքունիք: Բերում են նաև հայոց նախարարներին, որոնց ուղարկել էր Ատրոքմիզդ մարզպանը: Եվ թագավորը հրամայում է Միհրներսեսի հազարապետին՝ քննել, թե ո՞ւմ պատճառով եղավ Հայոց երկրի ավերումը:

Եվ ողջ մեղքը բարդվում է Վասակի գլխին:

Թագավորը հրամայում է պատվագորկ անել նրան և ծեծել ու ծաղրածանակի ենթարկել մեծ հրապարակում, ապա նետել բանտ, ուր և որդևոտելով մահանում է ահալոր տանջանքների մեջ:

Իսկ սուրբ քահանաներին և նախարարներին տանում են Նյուշապուռ քաղաք և հանձնում քաղաքի մոզպետին, որը և նրանց բանտարկում է և նետում քաղցով ու ծարավով և ստիպում ուրանալ Քրիստոսին՝ ազատվելու համար կապանքներից: Իսկ նրանք, հատուտուն մնալով Քրիստոսի հավատքի մեջ, ուրախությամբ էին տանում չարչարանքները:

Զարմացած մոզպետը մի օր գիշերով գնում է բանտ՝ տեսնելու, թե ի՞նչ են անում նրանք, և դուռն ճեղքից տեսնում է նրանց քնած պալծառ լույսի մեջ. և սրբերը արթնանալով աղոթում են: Մոզպետը հաջորդ օրը նորից է գալիս բանտ և նույնպես տեսնում սրբերին լուսավորված, բացում է բանտի դռները, ընկնում նրանց ոտքերը և, հավատալով Քրիստոսին, պատմում նրանց իր տեսիլքը և սովորում նրանցից ճշմարիտ հավատքը ու փրկության խոսքերը: Ապա մոզպետը տանում է նրանց իր տուն, ինչպես նաև նախարարներին, որոնք նույնպես նույն քաղաքում էին բանտարկված, մկրտվում է իր ողջ ընտանիքով և փառավորում սրբերին ու իշխաններին զանազան պատիվներով:

Հազկերտն իր թագավորության 16-րդ տարում պատերազմում է քուշանների դեմ և պարտվում: Խորապես խցվելով այդ անհաջողությունից, չգիտեր, թե ո՞ր թափեր իր դառնության թույլը: Եվ մոզերը ասում են նրան. «Քաջ արքա, հայոց մեծերը, որ բանտում են, ամեն օր անիծում են քեզ, և աստվածները բարկանալով, որ

մինչև այսօր կենդանի եւ պահել իրենց անարգողներին, չօգնեցին քեզ»:

Եվ թագավորը հրամայում է Դենշապունի իշխանին՝ գնալ Նյուշապունի քաղաք, չարչարել սուրբ քահանաներին և, եթե չերկրպագեն աստվածներին, սրով սպանել նրանց: Դենշապունի, գալով Նյուշապունի քաղաք, տեսնում է նրանց հետ մոգպետին և զարմանալով հարցնում է, թե արդյո՞ք քրիստոնյա է դարձել նա: Եվ, իմանալով, զայրանում է և նախ սպանել տալիս Սամվել և Արրահամ քահանաներին՝ ցանկանալով այդպիսով ահաբեկել մոգպետին և մյուս քրիստոնյաներին:

Այնուհետև Դենշապունի գիշերով առնում է սուրբ Հովսեփին իր ընկերներով, և հեռացնելով քաղաքից ու յուրաքանչյուրին հարցաքննելով և տեսնելով, որ հաստատուն են իրենց հավատքի մեջ, հրամայում է դահիճներին՝ կապել նրանց ոտքերը և ձեռքերը ու քարշ տալ ապառաժ վայրերում, մինչև որ արյունաքամ և ուժասպառ են լինում: Եվ դարձյալ բերում են Դենշապունի մոտ ու հարցնում, թե նորի՞ց չեն ցանկանում կատարել թագավորի կամքը՝ երկրպագել արեգակին: Սրբերը պատասխանում են. «Մենք մեր Աստծուն չենք ուրախ և երկրի տարերքներին չենք երկրպագի ու ոչ էլ կլենք ձեր հոգով կույր և միականի թագավորին»:

Երբ լսում է այս խոսքերը Դենշապունի, զայրանում է իբրև աղյուծ և հանելով իր սուրբ, հարձակվում նրանց վրա ու հարվածում սուրբ եպիսկոպոսի աջ ուսին՝ այն անջատելով մարմնից: Իսկ սուրբը, քաջալերելով իր ընկերներին, ասում է. «Ահա տեսնում եմ, որ հրեշտակների գունդը գալիս է մեզ մոտ և հրեշտակապետի ձեռքին վեց պսակ կա»:

Եվ այս լսելով սուրբ Ղևոնդը ասում է սուրբ Հովսեփին. «Մոտեցիր սրին. որովհետև դու աստիճանով ավելի մեծ ես, քան մենք բոլորս»: Եվ այսպես գլխատում են վեց երանելիներին, որոնք են. Մեծն Հովսեփ, Սահակ եպիսկոպոս, Ղևոնդ Երեց Վանանդեցի, Մուշե երեց Բագրևանդացի, Քաջաջ սարկավազ Ռշտունցի և Նյուշապունի քաղաքի մոգպետը:

Իսկ Սամվել քահանան Արարատի Արած գյուղից և նույն գյուղից Արրահամ սարկավազն ու Թաթիկ եպիսկոպոսը նահատակվում են:

Եվ սուրբ Ղևոնդյանց նահատակության օրը հրոտի 27-ն է (օգոստոսի 2):

Եվ մի խումբիկ քրիստոնյա գաղտնաբար վերցնում է սրբերի մարմինները ու տանելով բաժանում քրիստոնյաներին:

Սրանց աղաչանքներով Քրիստոս Աստ-

ված թող հաստատուն պահի Հայաստանյայց եկեղեցին. ամեն:

Հատված շարականից

Առաել պարծիմք ձեռք. սուրբ հօտապետք Քրիստոսի.

Յօրինեալք և յարդարեալք. տաճարք սուրբ մաքրեալք.

Օթեվանք տէրութեան երկնաւոր թագաւորին.

Ով սուրբ Ղևոնդեանք:

Ծ ո շ ա ն ի կ

Վարդան Մամիկոնյան զորավարի ավագ դուստրն էր, իր իսկական անունը՝ Վարդենի: Իսկ Ծուշանիկը իր փառաքչական անունն էր, որով և ճանաչվել է երկար դարեր հայ պատմության և վարքաբանության մեջ:

Ամուսնացել է վրաց Աշուշա բոեշխի որդի Վազգենի հետ և որոշ ժամանակ ապրել հանգիստ ամուսնական կյանքով՝ ունենալով երեք տղա և մի աղջիկ: Սակայն Աշուշա բոեշխի մահից հետո, երբ իր ամուսինը վրաց բոեշխ է դառնում և կրոնափոխ լինում պարսկական իշխանության դրոյմով ու կրկին անգամ ամուսնանում Պերոզ արքայի զորանշի հետ, Ծուշանիկը քաշվում է մի փոքրիկ եկեղեցու առընթեր տնակը և այնտեղ ապրում աղոթքով ու արցունքներով՝ արհամարհելով իր ամուսնու քաղմաթիվ առաջարկներն ու սպառնալիքները՝ հավատափոխ դառնալու համար: Այդ ժամանակ է, որ խեղդվում է իր զավակներից մեկը Քուռ գետում: Ծուշանիկը ուրախանում է իր զավակի մահվան համար, որովհետև նա ազատվում էր այդպիսով ուրացման վտանգից:

Ծուշանիկը 7 տարի անյուր տանջանքների է ենթարկվում իր ամուսնու ձեռքով ապավինելով միայն իր պապից՝ ս. Սահակ հայրապետից իրեն կտակված Ավետարանի ընթերցանությանը:

Ս. Ծուշանիկը, այսպես տանջվելով բանտում, մարտիրոսական մահով իր հոգին է ավանդում Աստծուն 470 թ.:

Ուխտանեսն պատմիչը նրա գերեզմանը ցույց է տալիս Յուրտավում:

Հիշվում է հետևյալ տողերը, որ ս. Ծուշանիկը գրել էր իր Ավետարանի մեջ. «Սրտիս տաճարը պահեցի անաղարտ: Պապիս՝ ս. Սահակի, և ծնողներիս՝ Վարդանի ու Դստրիկի միջոցով այն նվիրում եմ իմ Աստծուն: Թող իմ մահն էլ խառնվի իմ սուրբ հայրերի հետ...»:

Հայ եկեղեցին այս սրբուհու հիշատակը տոնում է Վարդապապի Խաչի պահքի երեք-շաբթի օրը:

Վկայաբանությունը.—Յայնմալորք, Վ. Պոլիս, 1834 թ., Բ 315:

Սա սուրբ Վարդանի դուստրն էր և Մեծ Հայքի հայրապետ սուրբ Սահակի թոռը, որ վրաց Վազգեն բղեշխի կինը եղավ, որը թագավորում էր Մցխեթում:

Նկար 7. Ա. Ծուշանիկ

Եվ սուրբ Վարդանանց նահատակությունից հետո Ծուշանիկի ամուսին Վազգենը, պարսից թագավորին հաճոյանալու համար, ուրանում է Քրիստոսին և ստիպում սրբունի Ծուշանիկին, որ նա էլ ուրանա:

Եվ չկարողանալով հավատափոխ անել, բանտարկում է: Բանտում քաղցածությունից ու տանջանքներից սրբուհու մարմինը պատվում է ցավերով ու վերքերով, բայց և ավելի մեծ ժողովարությանը ու ճգնությանը էր նա տանում այս ամենը Քրիստոսի սիրո համար:

Եվ մի օր Վազգենը սաստիկ բարկանալով նրա հավատարմության վրա, լախտով հարվածում է նրան ու նահատակում: Վկայունի թաղվում է Վրաց աշխարհում:

Հատված շարականից

Քրիստոսի պատկողին զաղօթանուէր
զմաղթանա.

Զերանեալ նահատակին մատուցուք ի
յնծայումն.

Զի հաճութեամբ խոնարհեալ ընկալցի
վասն մեր.

Թողութիւն շնորհեցել մեր բազում
յանցանացն:

Ա տ ո մ յ ա ն ք

Այս անվամբ ճանաչվում են երկու խումբ սրբեր.

ա.— Ատոմյանք, որոնց նահատակությունը տեղի է ունեցել Ե դարի կեսերին, Վարդանանց պատերազմից երկու տարի առաջ:

բ.— Ատոմյանք, որոնք նահատակվել են 853 թ. Դվինում, Բուղա ուստիկանի հրամանով:

Առաջին Ատոմյանց նահատակությունը կապված է Վարդանանց նախաշարժման հետ: Սասանյան Պարսկաստանը, ցանկաւազով իրականացնել իր բոլոր քրիստոնյա հպատակ ժողովուրդների կրոնափոխության ծրագիրը, նախ աշխատում է նրանց զինորական ուժերը դուրս հանել երկրից և պատերազմի ուղարկել իր թշնամիների դեմ: Ատոմ Գևորգի և Մանաճիհր Ռշտունի, այլ նախարարների նման, իրենց զնդերով թողնում են իրենց հայրենիքը և ուղևորվում Պարսկաստան: Սակայն շուտով ետ են կանգնում իրենց ճանապարհից և վերադառնում հայրենիք: Պարսկական պատմիչ բանակը հարձակվում է Ատոմ Գևորգի և ապա Մանաճիհր Ռշտունու զնդերի վրա և ստիպում նրանց կրոնափոխ դառնալ: Բոլոր հայ զինվորները և իշխանազունները գերադասում են նահատակվել, քայք չուրանալ Քրիստոսին:

Ատոմ Գևորգի հետ նահատակվածներից հակաճե-անվանե հիշվում են Վարս Գևորգին, Վարս Աստանիկը, Ներսէս Երվանդունին և Վարձալոր Արծրունին:

Երկրորդ Ատոմյանները, ինչպես արդեն նշեցինք, նահատակվել են Թ դարի կեսերին Դվինում, Բուղա ուստիկանի հրամանով, որը Հայաստանի զանազան կողմերից հավաքել էր 150 զեղեցկատես և հաստաբազուկ երիտասարդների՝ հավատափոխ անելուց հետո ամիրապետին ընծայելու համար:

Սակայն Բուղա ուստիկանին չի հաջողվում նրանցից որևէ մեկին հավատափոխ անել և բարկությունից հաջորդաբար բռնորդին էլ նահատակում է զանազան տանջանքներով: Այդ նահատակներից հիշվում

են միան մի քանի անուններ. Ատոմ Անձեազի, Մլեհ Վարաժնունի, Գևորգ Բողկազի և Վասակ Ակեազի:

Հատկանշական է, որ առաջին Ատոմյանների մասին ոչ մի տեղեկություն չկա մեր պատմիչների մոտ. նրանց պատմությունը ծանոթ է մեզ միայն վկայաբանությունից և ճառընտիրներից, իսկ երկրորդ Ատոմյանների մասին լայնորեն հիշատակում են Հովհաննես Դրասխանակերտցին, Թովմա Արծրունին և Ասողիկը:

Հայամալորքում կա միայն առաջին Ատոմյանների վկայաբանությունը:

Դեռ հին ժամանակներից հայ եկեղեցին սրբացրել է այս երկու խումբ նահատակների և նրանց հիշատակը միասին տոնել ամեն տարի Բուն Բարեկենդանից երկու շաբաթ առաջ ընկնող երկուշաբթի օրը՝ «Արթոց Ատովմեանց զօրավարացն»:

Վկայաբանությունը.— Յայմալորք, Կ. Պոլիս, 1834 թ., Բ 87—88:

Սուրբ Ատոմը հայերի մեծ իշխաններից էր և գտնվում էր պարսիկների զորքում: Հազկերտ կրակապաշտ պարսից արքան ստիպում է իր բանակում եղած քրիստոնյաներին կրոնափոխ լինել: Ատոմը չհամաձայնվելով, առնում է իր զորքը և գնում Հայոց աշխարհ:

Եվ Հազկերտը մեծ զորք ուղարկեց նրանց ետևից, որպեսզի, ուր որ հասնեն, կա՛մ իրենց կրոնքին դարձնեն, կա՛մ կոտորեն սրով: Սրբերը հասնում են հայոց սահմանը և հաստատվում մի միայնակյացի մոտ: Նա մարգարեանալով ասում է, թե դուք պիտի նահատակվեք Քրիստոսի համար: Եվ Քրիստոս գիշերով երևալով Ատոմին, բաշխում է նրանց կարմիր վարդե պակներ:

Առավոտյան պարսից սևագուն զորքը հասնում է նրանց: Ատոմյանները նստելով իրենց ձիերը ցանկանում են կռվել, սակայն գիշերվա տեսիլքը երևում է բոլորին և, իջնելով ձիերից, իրենց պարանոցները հոծարակա՛մ դնում են պարսիկների սրերի առաջ:

Եվ նահատակվածների մեջ էին սուրբ Ատոմը և իր որդին՝ Գևունիների ազգից, Վարսը՝ Ոստան տնից, Ներսես Երվանդունին, Վարձավորը և ուրիշներ:

Իսկ Ռշտունյաց մեծ իշխան Մանանդիսը, նույնպես փախնելով պարսից զորքից, իր գնդով նահատակվում է իր երկրի սահմանի վրա, այն տեղում, որը Ռշխարաց վանք է կոչվում:

Եվ արանք նահատակվեցին նավասարդի 9-ին (օգոստոսի 19-ին)՝ Քրիստոսի փառքի համար:

Հատված շարականից

Աղաչեմք զքեզ Տէր բարեխօսութեամբ
սրբոց Ատովմեանց,
Որք նահատակեցան ի նակատամարտ
պատերազմի.

Յաղթող գտան ընդդէմ թշնամուն.
Բարեխօսութեամբ սոցա Քրիստոս
խնայեա ի մեզ:

Թ ա թ ո լ ի , Վ ա ր ո ս , Թ ո մ ա ս

Թաթուլը և Վարոսը եղել են ս. Սահակի և ս. Մեսրոպի աշակերտները: Մասնակցել են Վարդանանց հերոսամարտին և ապա ճգնել Գաբեղենից երկրում՝ առանձին-առանձին:

Թաթուլի համբավը տարածվում է ողջ երկրում: Բազմաթիվ աշակերտներ են հավաքվում նրա շուրջը: Թաթուլը մի վանք է կառուցում և միաբանություն հիմնում: Այդ վանքը նրա անունով կոչվում է Թաթուլի վանք: Լինելով միայնակյաց, առանձնաբեր, Թաթուլը վանքի վերակազմությունը հանձնում է իր աշակերտներից Թոմասին, իսկ ինքը առանձնաճանա՛մ մի մենարանում, ուր և ճգնելով կնքում է իր մահկանացուն: Նրա մարմինը ամփոփում են իր հիմնած վանքում: Այդտեղ է մահանում և թաղվում նաև Թոմասը:

Իսկ Վարոսը իր ողջ կյանքը անցկացնում է ճգնությամբ և սրբությամբ ու մահանում մարդկանցից անհայտ: Նրա մարմինը պատահմամբ գտնվում է մի օր: Այդ պատճառով էլ նրա անունը կոչվում է նաև Գյուտ:

Այս սրբերի մասին Հայամալորքում կա միայն հետևյալ տողը. «Ի սմին ատոր (դեկտեմբերի 11 և տրեխի 10) ի Հայս յիշատակ սուրբ ճգնաւորացն Թաթոյ և Վարոսի, Գիւտի և Թոմասու» (Էջ 269):

Հայ եկեղեցին այս սրբերի հիշատակը տոնում է Գրիգորիս Աղվանից կաթողիկոսի նշխարների գյուտի, Անտոնի և Կրոնիդեսի ու 7 խոտանարակների հիշատակների հետ միասին, Խաչվերացի հինգերորդ կիրակիին հաջորդող երկուշաբթի օրը:

Հատված շարականից

Այսօր յիշատակ սրբոց
Եւ փայլին նշխարք սոցա ի մէջ եկեղեցոյ.
Աղաչեցոյք զՏէր սոքօք խնայեա ի մեզ:
Տաճար են սուրբ հոգոյն
Կենդանի ոսկերք սոցա հիսանդաց բծիշկ.
Աղաչեցոյք զՏէր սոքօք խնայեա ի մեզ:

Յոթ խոտանարակներ

Իննականյան վանքի յոթ ճգնավորներ էին Գալլ Վահանի իշխանության և Թադիկ վանահոր առաջնորդության օրով, Ջ դարի վերջերին:

Նրանց անուններն էին Պողիկարսոս, Թեոսնաս, Սիմեոն, Հովհաննես, Եպիփան, Դիմատիոս, Նարեկեսոս:

Երբ պարսկական բանակը թալանի նպատակով արշավում է Տարոնի վրա, վանքի միաբանները հավաքում են զանազան և ապաստանում հեռու թաքստոցներում՝ վանքի պահպանությունը թողնելով յոթ խոտանարակներին:

Երբ պարսիկները հարձակվում են վանքի վրա և այն դատարկ տեսնում, հուսախաբությունից կատաղած, գլխատում են ճգնավորներին, 604 թ.: Երեք օր հետո հեռացած միաբաններից ոմանք զալիս և թաղում են նրանց մարմինները Անտոնի և Կրոնիդեսի գերեզմանների մոտ:

Հայ եկեղեցին այս սրբերի հիշատակը տոնում է Գրիգորիս Աղվանից կաթողիկոսի ճշարտների գլխով, Անտոնի և Կրոնիդեսի ու Թադիկի, Վարսի, Թումասի հիշատակների հետ, ս. Խաչի հինգերորդ կիրակիին հաջորդող երկուշաբթի օրը:

Հատված շարականից

Երբ աստեղեան երկնից կամարք
աստուածութեանն կամարարք.
Ճգնող մարմնով խոտանարակք մաքուր
հոգով լուսոյ տաճարք.
Եկեղեցոյ բարձր աշտարակք տաճա հայոց
ամուր պատուարք.
Ջնեզ աղաչեմք ճգնող սուրբ հարք լինել
անձանց մեր բարերարք:

Գրիգոր-Մանաճիհր Ռաժիկ

Գրիգոր-Մանաճիհր Ռաժիկը զրադաշտականությունից քրիստոնեության դարձած և քրիստոնեական կրոնին հավատարիմ մնալու համար նահատակված պարսիկ վկա է:

Բավականին միևնույն հարցեր կան կապված նրա անձնավորության և նահատակության վայրի վերաբերյալ:

Բազմաթիվ հավաստի աղբյուրներից հայտնի է մեզ, որ 547—548 թթ. Գրիգոր-Մանաճիհր Ռաժիկի անունով Դվինում կառուցվել է մի եկեղեցի, որը և կործանվել է Ներսես Բ կաթողիկոսի հրամանով 554 թ. նետորակների բույն լինելու պատճառով:

Գրիգոր-Մանաճիհր Ռաժիկի մասին մի

վկայաբանություն կա Հայամալորքում, ըստ որի նա, գալով Պարսկաստանից, բնակվել է Դվինում, մկրտվել քրիստոնյա, բնակավոր դարձել և նահատակվել Դենշապուն մարզպանի հրամանով:

Գրիգոր-Մանաճիհր Ռաժիկի մասին մի այլ վկայաբանություն է հրատարակել Գալուստ Տեր-Մկրտչյանը «Արարատ» ամսագրում (1901 թ., էջ 468—474) և ապա առանձին գրքով: Ըստ այս վկայաբանության, Գրիգորը նահատակվել է 545—546 թթ.: Նա ոչ թե վանական էր Դվինում, այլ զինվորական՝ Վրաստանում: Այդ ժամանակ Պարսից արքունիքից հրաման է եղել, որը մահվան է դատապարտել զրադաշտականությունը ուրացողներին: Գրիգոր-Մանաճիհր Ռաժիկը նախ չարչարանքների է ենթարկվել Վրաստանի Երվանդ-Վենամայ մարզպանի կողմից և ապա տարվել «դոուն արքունի... ի բանակն», որ և նահատակվել է:

Գրիգոր Ռաժիկի նահատակության վայրի մասին արժեքավոր մի վկայություն է հաղորդում իր ժամանակակից Ներսես Ռաժիկը Հիգիսթուրիտ Մախոմի վկայաբանության մեջ (Վարք և Վկայաբանությունը սրբոց, Վենետիկ, 1874 թ., էջ 124—130):

«Սա (Մախոմը—Ե. Ա. Պ.) ի դիպուածոյ ի մեքէ ի բանակս թագաորին հասանէր և պատահէր չարչարանաց սուրբ վկայի ուրումն՝ որում անուն էր Գրիգորիոս: Հրաշացեալ ընդ համարձակութիւն նահատակին ... յայնմհետէ զոջմամբ ունէր գնդգործին: Գայր անտի յաշխարհն Սիւնեաց, պարապելով յունկնորութիւն սրբոց, և լեալ անդ սակաւ ամիսս՝ հասանէ ի Հայս. և եկեալ յԱրարատ գաւառ՝ բնակէր յատանի Հայոց ի Դովին: Աշտեղից կարելի է եզրակացնել, որ Գրիգոր-Մանաճիհր Ռաժիկի նահատակության վայրը «արքունի բանակն է», որը համընկնում է նաև Գալուստ Տեր-Մկրտչյանի հրատարակած վկայաբանության հետ՝ «դոուն արքունի ... ի բանակն», որտեղից և նա անցնում է Սյունիք և ապա «ի Հայս»՝ Արարատյան նահանգ՝ Դվին: Դժվար է ճշտել «արքունի բանակի» վայրը, սակայն կարելի է ենթադրել, որ այն կա՛մ Հայաստանում պետք է եղած լինի, կա՛մ էլ Հայաստանի սահմանների մոտ:

Այս ամենից կարելի է եզրակացնել միայն այն, որ Մանաճիհր Ռաժիկը, ազգությամբ պարսիկ, զրադաշտականությունից քրիստոնյա է դարձել՝ վերանվանվելով Գրիգոր, և ապա նահատակվել պարսիկների ձեռքով (Հայաստանում կամ նրա շրջակայքում)՝ դենակորույս, հավա-

ստորաց լինելու պատճառով, 545—546 թթ.:
Նրա անունով մի վանք է եղել Դվինում
2 դարի կեսերին:

Հայ եկեղեցին այս սրբի հիշատակը սո-
նում է շարժական տոնով՝ ամռանը կամ
ձմռանը:

Վկայաբանությունները.—

ա.—Յալսմատուրք, Կ. Պոլիս, 1834 թ.,
Ա. 6:

Սա Ռաժիկ ցեղից էր, Կալատի որդի
Պարսից Խոսրով արքայի ժամանակ, ծնե-
ված անհավատ ծնողներից և եկած-բնակ-
ված Հայաստանի Դվին քաղաքում: Դվին-
ում քրիստոնյա է դառնում, ընդունելով
մկրտության սուրբ խորհուրդը, և վանք
մտնելով կրոնավոր լինում:

Դենշապուհի պարսիկ մարգալանը գալով
Հայաստան, լսում է նրա մասին, թե քրիս-
տոնյա է դարձել, կանչում է իր մոտ և
ստիպում, որ նորից պարսից կրոնին դառ-
նա: Իսկ նա հաստատում է մնում իր նոր
հավատքին և Քրիստոսին Աստված խոս-
տովանում ու բռնավորի հրամանով վկա-
յական մահ ընդունում հունվարի 2-ին:

բ.—Սուրբ Գրիգոր Պարսիկի Վկայու-
թյունը: Գալուստ Տեր-Մկրտչյան, «Գրի-
գոր-Մանանդիս Ռաժիկ միսրան տոհմից»,
Վաղարշապատ, 1902 թ., էջ 22—25:

Որմիզդի որդի պարսից Խոսրով արքայի
թագավորության 15-րդ տարում թագավո-
րից հրաման է եկնում՝ իր իշխանության
բոլոր գավառներում պարսիկ ազգից քրիս-
տոնյաներ դարձաներին բանտարկելու,
տանջելու, որպեսզի ուրանան քրիստո-
նությունը և երկրպագեն արեգակին ու
կրակը պաշտեն:

Եվ այս հրամանը լսելով գավառների
դատավորները, գործադրում են այն՝ մեծ
մեղություն և տրտմություն պատճառելով
եկեղեցուն: Բռնելով նորահավատներին՝
պարսկական կրոնից քրիստոնեության
դարձաներին, սաստիկ և դառն տան-
ջանքների են ենթարկում: Իսկ աստվածա-
յին օգնականությունը ամրապնդում էր
նրանց սրտերը՝ համբերելու համար սրի
և հրի, խեղդվելու և փայտի տանջանքնե-
րին ու մահատակվելու հավատքով, սիրով
և քաջությամբ:

Այդ ժամանակ Վրաց աշխարհում գիև-
վորական ծառայության մեջ Մանանդիս
անունով մի պարսիկ կար, Ռաժիկ աշ-
խարհից և Միսրան տոհմից, որը քրիս-
տոնյա էր դարձել վերանվանվելով Գրի-
գորիս: Վրաց Երվանդ Վշնասայ մարգալա-
նը բազում տանջանքների է ենթարկում
նրան, գլխիվայր կախելով և քրածնե անե-
լով: Եվ անորենը այսպես չարչարելով

սրբին, չի կարողանում խախտել նրա հա-
վատքը:

Այս մտածելով, որ նա երևելի մարդ է,
կապանքներով ուղարկում է արքունի դու-
ռը: Մոգպետը իմանալով, թե սուրբը շատ
չարչարանքներ է կրել և չի ուրացել քրիս-
տոնությունը, խորհրդակցում է թագավո-
րի հետ, թե ինչպե՞ս պետք է սպանել
նրան: Թագավորը պատասխանում է. «Մի
մարդ սպանել ես տալիս և շատ քրիստոն-
յաներ են դրանից լինելու, որովհետև նրա
մահը տեսնելով շատերը կթողնեն մեր
հավատքը և նրանց Աստծուն կերկրա-
գեն»: Իսկ մոգպետը թագավորին պա-
տասխանում է. «Մեր օրենքները թույլ չեն
տալիս ապրելու հավատակորույս ավագ
տոհմիկ մարդուն»:

Եվ արքան հրաման է տալիս սպանելու
երանելուն: Բայց նախ առչան է կանչում
սրբին, մեծ պարգևներ և պատվներ խոս-
տանում, եթե դարձյալ երկրպագի երկրի
տարերթներին՝ արեգակին, լուսնին, ջրին
և կրակին, ապա թե ոչ՝ սպառնում է անա-
վոր տանջանքների և դժոխակ մահվան
դատապարտել:

Իսկ սուրբ Գրիգորիսը ավելի համար-
ձակ դառնալով, բարձրաձայն ուրանում է
նրանց բազմաստվածությունը և խոստո-
վանում ու դավանում բարձրյալ Աստուծո
րդի Քրիստոսի հավատքը:

Այն ժամանակ մոգպետը հրամայում է
հավատարիմ մոգերին՝ տանել Գրիգո-
րին մի առանձին տեղ և սրով մահատա-
կել:

Եվ նրանք, տանելով սրբին մահատա-
կության վայրը, գլխատում են նրան մինչ
նա փառաբանում էր ամենատուրք Երրոր-
դությանը՝ Հորը, Որդուն և սուրբ Հոգուն,
որին և երկրպագելով գոհություն ենք մա-
տուցում մենք այժմ և միշտ. ամեն:

Հատված շարականից

Դոչենք առ քեզ սուրբ մահատակ,
Հողանիթեայ մարմնով հրեշտակ,
Մարտիրոս սուրբ և վկայ,
Որ սրոյ մահումս կատարեցար,
Յորդոր տոնիս քո յիշատակ՝
Արեան սրբոյդ հեղման վտակ,
Առ Տէր յիցի սուրբ պատարագ
Պահել գմեզ միշտ անվտանգ:

Ա ս տ վ ա ծ ա տ ու թ - Մ ա խ ո ծ

Աստվածատուր-Մախոժը նույնպես, Գրի-
գոր-Մանանդիս Ռաժիկի նման և նրանից
ազդվելով, գրադաշտականությունից քրիս-
տոնության դարձած և քրիստոնեական

կրողին հավատարիմ մնալու ամենար անհատական վարքի վկա է:

Նա Պարսկաստանի հեշտալու գավառից էր, մոգայեղի գավառի և ինքն էլ մոգ, որ եկել և բնակվում էր Դվինում:

Պարսկաստանից Դվին գալու մանապարհին հանդիպում է արքունի բանակին, որ նա ակամատես է լինում Գրիգոր-Մանադի որդիների հաճատակությունը:

Մախոժ մոգի վրա մեծ ազդեցություն է գործում քրիստոնյա դարձած պարսիկ հաճատակի հրաշանման համարձակությունը, որ իր դավանած ճշմարիտ կրոնի արգասիքն էր:

Մախոժ մոգի կենսագիր Ներսես բանական սգս առթիվ հաղորդում է, թե «Սա (Մախոժը—Ն. Ա. Պ.) ... յայնմհետև զղղջմամբ ունէր զմոգութիւնն: Գայր անտի յաշխարհն Սրինեսաց, պարսպելով յունկնորութիւն սրբոց, և լեալ անդ սակաւ ամիսս հասանէ ի Հայս. և եկեալ յԱրարատ գավառ՝ բնակէր յուստանի Հայոց ի Դուին»:

Այսպիսով երևում է, որ Գրիգոր-Մանադի որդիների հաճատակությունը խախտել էր Մախոժ մոգի համոզումները իր դավանած կրոնի նկատմամբ ու մեծ հետաքրքրությունն առաջացրել քրիստոնեության նկատմամբ:

Սակայն Դվինում էլ Մախոժը շարունակում է կատարել իր՝ մոգի պարտականությունները, մինչև որ ակամատես է լինում մի հրաշքի, թե ինչպես է ս. Խաչը հանգցրել մագդեղական կրակից բռնկված հրդեհը հենց իրենց տաճարի մեջ:

Այս դեպքից հետո արդեն Մախոժը քրիստոնյա է դառնում, մկրտվում է և վերանվանվում Հիգիորուզիտ, որ թարգմանվում է Աստվածատուր:

Իմանալով այս մասին, Դենշապուր մարզպանը նախ բանտարկում է և ապա, տեսնելով, որ չի կարող նրան վերադարձնել իր հին հավատքին, նահատակել է տալիս Դվինում, 553 թ., քանի որ պարսկական կրոնի օրենքները մահապատիժ էին սահմանել իրենց կրոնը ուրացողներին:

Հայ եկեղեցին սրբի հիշատակը տոնում է Աբրահամ և Խորեն բահանաների և այլ սրբերի հետ, շարժական տոնով:

Հատված շարականից

Տօն ճգնադարացն այսօր.

Եկաք հաւատացեալք օրհնեցէք զԱստուած յիշատակի սուրբ վկայիցն:

Որք զմահս իւրեանց կանգնեցին յերկրի աշտարակ հօգօր,

Յոր ապստինեալքս ամենեքեան

Եկաք հաւատացեալք օրհնեցէք զԱստուած յիշատակի սուրբ վկայիցն:

Դ Ե Վ Ի Թ Դ Վ Ն Ե Գ Ի

Հայաստանում արաբական բանակի մեջ ծառայող մի պարսիկ ազնվական էր, Սուրհան անունով:

665 թ. դառնում է քրիստոնյա և վաշելում հովանավորությունը և հոգատարությունը ժամանակի կաթողիկոս Անաստան Ա Ակոմեցու և Գրիգոր Մամիկոնյան իշխանի: Անաստան Ա կաթողիկոսը հոգ է տանում նորադարձի հոգևոր կրթությանը, իսկ Գրիգոր իշխանը լինում է նրա կնքահայրը և իր հոր անունը կրեքում նրան՝ վերանվանելով Դավիթ:

Դավիթ պարսիկը ամուսնանալով հաստատվում է Դվինում, որ և ապրում է մինչև իր կյանքի վերջը:

Դավիթ Դվնեցին նահատակվում է Աբդուլլահ ուռչիկանի ժամանակ, Դվինում, 700-ական թթ., մահմեդականությունը ուրանալու, ինչպես նաև քրիստոնեական կրոնին հավատարիմ մնալու համար:

Սարգիս Անատունյանց եպիսկոպոսը և Մուշեղ ու Արտավազդ Մամիկոնյան իշխանները փառավոր հուղարկավորություն են կազմակերպում Դավիթ Դվնեցու թաղման առթիվ և նրա մարմինը ամփոփում Աստվածատուր-Մախոժի գերեզմանի կողքին:

Հայ եկեղեցին Դավիթ Դվնեցու հիշատակը տոնում է ամեն տարի Վարազա ս. Խաչի կիրակիին հաջորդող երկուշաբթի օրը:

Վկայաբանությունը.— Յայմատուրը, Կ. Պոլիս, 1834 թ., Ա. 142—143:

Սա պարսիկ հոր և քրիստոնյա մոր զավակ էր: Խորասան աշխարհից գալով Հայաստանի Արարատ նահանգ և, տեսնելով տեղի հավատացյալների բարի և սրբապետ վարքը, հավատում է Քրիստոսին և մկրտվում երանելի Անաստաս կաթողիկոսից, իսկ մեծ իշխան Գրիգորը առնում է նրան ավագանից և իր հոր անունը դնում նրան՝ Դավիթ կոչելով:

Դրանից հետո Արջահան անունով մի ամիրա է գալիս Դվին և, խելով Դավթի մասին, թե առաջ մահմեդական էր և այժմ քրիստոնյա է դարձել, կանչում է նրան իր մոտ և ստիպում ուրանալ Քրիստոսին և կրկին իր նախկին հավատքին դառնալ խոստանալով նրան տալ պատիվ և իշխանություն: Եվ երբ տեսնում է, որ Դավիթը չի ցանկանում դարձի գալ, հրամայում է բանտարկել, չարաբել և բաղցի ու ծառալի ենթարկել, իսկ սուրբը ոչ միայն չի

տրտնջում, այլև ուրախությամբ օրհնում է Քրիստոսին:

Ապա ամիրան հրամայում է խաչել նրան փայտի վրա և գեղարդով խոցել սիրտը: Այդպես նա ավանդում է իր հոգին Աստծուն արեգի 23-ին (մարտի 31-ին):

Եվ հայոց Անաստան կաթողիկոսը բազում եպիսկոպոսներով ու քահանաներով իջեցնում են նրա մարմինը խաչից և մեծ շուքով թաղում նշանավոր վայրում ու ամեն տարի մեծ տոն նշանակում այդ օրը: Իսկ խաչը տանում են Ջագ գյուղաքաղաք և կննգեցնում եկեղեցում, որը և շատ հրաշքներ է կատարել Քրիստոսի գործությամբ նրանց համար, ովքեր որ հավատով ապավինում են սուրբ Դավթի բարեխոսությամբ:

Հատված շարականից

Լցեալ աստուածային շնորհիւ երանելի
սուրբ ճգնաւոր տէրդ Դաւիթ.
Եւ անուն քաջութեան քո ել յերկինս.
Յուրախութիւն հրեշտակաց
Եւ ընդ աշխարհս ամենայն ցնծութիւն
մարդկան:

Վ ա հ ա ն Գ ո ղ թ ն ա ց ի

Վահանը որդին էր Գողթնի նախարար Խոսրով իշխանի: Ը դարի սկզբին մանուկ հասակում գերի տարվելով Դամասկոս, մեծանում և կրթվում է իսլամ կրոնի ազդեցության տակ և վերանվանվում Վահապ:

Երբ 719 թ. Հովհաննես կաթողիկոս Օձնեցին այցելեց Դամասկոսի ամիրայետին, վերջինս թույլատրեց գերադարձ հայերի համար: Վահանը ցանկացավ օգտվել այդ առիթից, սակայն Օմար ամիրայետը սիրում էր նրան և չցանկացավ բաժանվել նրանից և միայն թույլատրեց գնալ իր հայրենի երկիրը՝ շուտով վերադառնալու պայմանով:

Հազիվ էր Վահան Գողթնացին Հայաստան հասել, երբ 720 թ. փետրվարի 10-ին մահանում է Օմար ամիրայետը: Վահանը, օգտվելով առիթից, չի կատարում իր խոստումը և ամուսնանալով Սյունյաց հարգեն նախարարի դստեր հետ, հաստատվում է իր հայրենի երկրում, ուր և ապրում է շուրջ 10 տարի:

Օմարին հաջորդող Հեշմ ամիրայետը լսում է Վահանի քրիստոնյա դառնալու մասին և սկսում է փնտրել նրան՝ կրկին իսլամ դարձնելու համար:

Վահանը մի առ ժամանակ ապրում է ծալոված, թափառաշրջիկ, կրոնավոր է դառնում և շրջում Հայաստանի վանքե-

րում, բայց ի վերջո բռնվում է Մրվան ուտիկանի կողմից և նահատակվում 737 թ.:

Նահատակությունից 7 տարի հետո Արծկեի Երաշխավորաց վանքի վանահայր Արտավազ վարդապետը գրում է Վահան Գողթնացու վկայաբանությունը և «Կարգեալ նշանակեաց տօնախմբել գլխատակ սրբուն Վահանայ ի նոյն ատուր կատարման իւրոյ»:

Նահատակ սրբին նվիրված մի գողտրիկ շարական է գրում նաև նրա թուրք շարականագիր-երածիշտ Խոսրովադուխտը:

Հայ եկեղեցին Վահան Գողթնացու հիշատակը տոնում է ամեն տարի շարժական տոնով, ամուսնը կամ ծնունդը:

Վկայաբանությունը.—Յայսմատուրք, Կ. Պոլիս, 1834 թ., Ա 138—139:

Քրիստոսի սուրբ վկա Վահանը Գողթն գավառի Խոսրով իշխանի որդին էր: Երբ Արդվեղիքի հրամանով այլազգիները հայոց իշխաններին լցնում են Նախիջևանի փայտաշեն եկեղեցին և այրում բոլորին, երկիրը անտեր համարելով, ասպատակում են Հայոց աշխարհը և շատերին գերության տանում: Գերիների մեջ էր Վահան անունով մի մանուկ, որին տանելով Սամարա, ուսման են տալիս: Մանուկը փայլուն կերպով սովորում է հազարացիների գիտությունը և դառնում արքունիքում դիվանագիր և դպրապետ:

Երբ Օմարը դառնում է հազարացիների իշխանը, բարեմիտ է լինում արաբ արքունիքը քրիստոնյաների և մանավանդ հայերի նկատմամբ: Այդ ժամանակ գերիներին թույլատրվում է տուն վերադառնալ:

Տուն է վերադառնում նաև Վահանը, որին օտարները Վահապ էին անվանում, և, գալով Գողթն գավառ, ամուսնանում է Սյունյաց օրիորդներից մեկի հետ և համարձակ խոստովանում քրիստոնեությունը, որը մոռացել էր մանուկ ժամանակվանից ի վեր:

Ապա կրոնավոր է դառնում և, ապրելով մեծ ճգնությամբ, ցանկանում է մահանալ մարտիրոսությամբ:

Այդ օրերին մահանում է հազարացիների իշխան Օմարը և իշխան է դառնում Ծաման: Վահանը գնում է արքունիք, համարձակությամբ կրոնափոխ և քրիստոնյա դառնալու, ներկայացնելով իշխանին իր խնդրագիրը:

Իշխանը խոստանում է նրան մեծ նվերներ և պատիվ, եթե հրաժարվի իր մտադրությունից, ապա, տեսնելով Վահանի անսասանությունը քրիստոնյա կրոնի նկատմամբ, հրամայում է սրախողխող անել:

Եվ հանելով նրան բաղաբից դուրս, գլխատում են տրեզի 20-ին (մարտի 28-ին): Եվ նրա մարմնի վրա լույս է ծագում: Քրիստոնյաները, գաղտնի վերցնելով նրա մարմինը, պատվով թաղում են նշանավոր վայրում, և սրբի նշխարները շատ բժշկություններ են անում:

Հատված շարականից

Ջարմանակի է ինձ քան գերզս
երածշտականաց ձայնս,

Ողբոց քոց հնչմունք.

Ով երանելի տէր Վահան ընտրեալ
Սատուծոյ:

Ջարհուրեցուցանէ քո ճգնութիւնդ
գմարմնոյս բնութիւնս,

Իսկ դու առաւել գտար.

Ով երանելի տէր Վահան սիրող Քրիստոսի:

Սահակ և Համագասպ Արծրունիներ

785 թ. արար ամիրապետության գահին է բազմում Մուսան, որը իսպառ ոստիկանին ուղարկում է Հայաստան՝ պատվիրելով դաժանորեն հաշվեհարդար տեսնել 10 տարի առաջ արաբների դեմ կատարված սպառնալուծության մասնակիցների նկատմամբ:

Իսպառ ոստիկանը առաջին հերթին ձերբակալում և մահվան է դատապարտում Գագիկ Արծրունու երեք որդիներին՝ Համագասպ, Սահակ և Մերուծան Արծրունիներին:

Սահակատոցից առաջ նրանց առաջարկվում է ընդունել իսլամությունը, փրկվելու համար, մի քան, որ առաջարկվում էր ամեն մի քրիստոնյա դատապարտյալի:

Մերուծան Արծրունին ընդունում է առաջարկը և ազատ է արձակվում: Իսկ Համագասպ և Սահակ Արծրունիները Սատուծո ճշմարտությունը չեն կարողանում փոխել ստության հետ և մահատակվում են Քրիստոսի սիրո համար, 786 թ.:

Հայ եկեղեցին նրանց հիշատակը սկսել է տոնել շատ հին ժամանակներից, Եռայի Ա կաթողիկոսի (Ը դար) հրամանով:

Վկայաբանությունը.—Յալամատորք, Կ. Պոլիս, 1834 թ., Ա. 155:

Սահակը և Համագասպը Արծրունյաց իշխանական մեծ տոհմից էին:

Իսրայելացիների իշխանը լսելով, թե նրանք ցանկանում են հույների հետ դաշինք կնքել, առաքում է Ապուսանի որդի Ափշինին, որպեսզի նենգությամբ բռնի նրանց: Իսկ նա, գալով Աղվանից աշխարհի Պարտավ քաղաք, իր մոտ է կանչում

Համագասպ, Սահակ և Մերուծան Արծրունի եղբայրներին: Նրանք միամտաբար գնում են:

Ափշինը նախ սիրալիր ընդունում է նրանց և ապա կալանավորում և ստիպում ուրանալ Քրիստոսին, խոտանալով մեծ իշխանություն:

Մերուծանը, չկարողանալով տանել նեղությունը, ուրանում է և, նրանից մեծ իշխանություն անելով, գալիս Հայաստան: Այս լսելով Գրիգոր Մամիկոնյան իշխանը դուրս է գալիս նրա առաջ և սպանում նրան:

Իսկ սուրբ Համագասպը և սուրբ Սահակը Քրիստոսի անվան համար բազում շարժառնքներ կրելով՝ հաճատակվում են սրով և արժանանում հաճատակության պատկին անկի 1-ին (ապրիլի 8-ին), Քրիստոսի փառքի համար:

Հատված շարականից

Որ օրհնիս յանձնարմանկան փնտրութեանց
Վերագոչեմք առ քեզ Տէր.

Սոթօք սրբոց մարտիրոսաց

Խնայեա ի ժողովորդս քո միայն

մարդասեր:

Սահակ և Հովսեփ Կարնեցիներ

Հագարացի մի իշխանագուն Կարինում ամուսնանում է մի քրիստոնյա կնոջ հետ՝ թույլատրելով նրան մնալ քրիստոնյա և երեխաներին էլ քրիստոնյա դարձնել: Ունենում են երեք տղա՝ Հովսեփ, Սահակ, իսկ երրորդի անունը չի հիշվել: Երկար ժամանակ արանք ապրում են խաղաղությամբ, մինչև որ Հովսեփը ամուսնանում է և ընտանիք կազմում: Այդ ժամանակ նրանց՝ իսլամ հոր զավակներ լինելը խոսակցությունների ստարկա է դառնում:

Փոքր որդին փախչում է Բյուզանդիա: Հովսեփը և Սահակը նույնպես պատրաստվում են փախչել հույների երկիր, Բուրդ Մամիկոնյան իշխանի օգնությամբ, սակայն նրանց մտադրությունը իմացվում է, և ձերբակալվում են ու բռնադատվում իսլամությունը ընդունելու:

Երկուսն էլ մահատակվում են՝ քրիստոնեությանը հավատարիմ մնալու համար, 808 թ.-ին:

Մինչև վերջերս քրիստոնյա և իսլամ ժողովուրդները Կարինում ցույց էին տալիս և հարգանք մատուցում նրանց գերեզմաններին:

Հայ եկեղեցին այս սրբերի հիշատակը տոնում է Հոգեգալստյան Գ. կիրակիին հախորդող երեքշաբթի օրը:

Վկայաբանությունը.—Յալամատորք, Կ. Պոլիս, 1834 թ., Ա. 40:

Կարենցի արաք հոր և հայ քրիստոնյա մոր երկու եղբայրներ էին: Մայրը նրանց տվորեցրեց քրիստոնեական կրոնով ապրել և սկսեցին: Եվ արաքների հզորանալով ու քրիստոնյաների թուլացումով մտածում են գնալ Կոստանդնուպոլիս, հունաց Լևոն կայսեր մոտ, ու բացարձակապես պաշտել քրիստոնեությունը:

Եվ այս իմանալով Կարինի քաղաքապետը, բռնում է նրանց և բանտարկում ու երկար օրեր խոշտանգումներով ստիպում ուրանալ Քրիստոսին և մահմեդական դառնալ, մեծ նվերներ և իշխանություն խոստանալով, սակայն չկարողացավ համոզել նրանց:

Նրանց հայրը գալիս է բանտ, խնդրում է, լալիս և աղաչում, որ համաձայնվեն, սակայն նրանք հաստատում են մնում իրենց հավատքին:

Եվ սրով գլխատում են նրանց արաք 15-ին (հունվարի 22-ին): Սուրբ Աստվածների մարմինների վրա լույս է ծագում, և իշխանը, սարսափելով, հրամայում է քրիստոնյաներին պատվով թաղել նրանց:

Հատված շարականից

Ով երանեալք սուրբ վկայք,

Որք արժանի եղեք

Մարմնով և արեամբ դասակից լինել
գուարթնոց երկնից:

Քաղաքավարեալք ի մարմնի

Եւ հետեօղք Որդույն Աստուծոյ

Մարմնով և արեամբ դասակից լինել
գուարթնոց երկնից:

Գ ո հ ա ր ի ն յ ա ն ք

Մահմեդականության օրերը մահվան էր դատապարտում իսլամությունը ուրացողներին: Այս օրերին գոհ գնացին Գոհարինյան վկաները:

Նրանց հայրը, Սեբաստացի Դավիթ անունով հայ մի իշխանավոր, գերության ժամանակ իր անդրանիկ որդու՝ Արևի հետ ստիպված էր ընդունել իսլամությունը: Սակայն նրա կինը քրիստոնյա էր մնացել և այդ կրոնով էլ դաստիարակել իր մնացած չորս որդիներին՝ Գոհարինոսին, Ռատիկոսին, Ծամիդոսին և Տուքիկոսին, որոնք մեծանալով զինվորական ծառայության մտան Ալիքան իշխանի բանակում:

Անարգելով իսլամ զինվորների կողմից, նրանք մի քանի անգամ ենթարկվեցին հարցաքննության և ապա մահատակվեցին իրենց կրոնին հավատարիմ մնալու համար: Գոհարինյանց կարգին է դասվում նաև

Գոհարինոսի որդի Թեոդորոսը, որ մուսուլման մահատակվել է մուսլիմ շրջանին հանուն Քրիստոսի:

Հայ եկեղեցին Գոհարինյանց հիշատակը տոնում է ամսովա շրջանին, Ստեփանոս Ուլենցու հետ միասին:

Վկայաբանությունը.—Յալամաուրք, Կ. Պոլիս, 1834 թ., Բ 47—49:

Այս ազնվական վկաները հայոց Սեբաստիայի երկրից էին: Իրենց հորը՝ Դավթին, և անդրանիկ որդուն գերեցին այլազգիները և իսլամ կրոնին դարձրեցին: Իսկ նրանց մայրը հաստատում մնաց Քրիստոսի հավատքին ու բարեպաշտությամբ սնեց իր որդիներին:

Նրանք, քանի որ արիության տեր մարդիկ էին, զինվորներ դարձան այլազգի բրնձավոր Ալիքասանի մոտ, որը Դանշմալաց ազգից էր և տիրում էր Սեբաստիայի և Պոնտոսի կողմերին: Նա զազանաբար, արյունախում և քրիստոնյաների դեմ մոլեռանդ հակառակորդ մի մարդ էր:

Եվ ոմանք Գոհարինյանների մասին չարախոսեցին Ալիքասանի առաջ՝ ասելով, թե նրանք այլազգիների որդիներ են և թողնելով մեր օրերը, քրիստոնյա են դարձել և զարշում են մեր կերակուրներից ու մեզ հետ չեն աղոթում: Եվ նա զինվորներ ողարկեց ու հրամայեց իր սոջև բերել ու հարցաքննել նրանց, թե արդյոք քրիստոնեությունն են ընդունում:

Հարցաքննության ժամանակ Գոհարինյանների ավագ եղբայրը չթողեց սրբերին, որ պատասխանեն, այլ ինքը, որ իսլամ էր, պատասխանեց՝ ասելով, թե իրենք մուսլիմ հավատքն են պաշտում, ինչ որ Ալիքասան զորավարը: Եվ իշխանը ազատ արձակեց նրանց, ու սրբերը տրտմությամբ տուն գնացին, որովհետև չէին խոստովանել Քրիստոսին ու այս քանի համար մեղադրում էին իրենց ավագ եղբորը:

Ռատիկոսը մտնում է վանք և կրոնավոր դառնում:

Օրեր հետո չարախոսները դարձյալ մատնում են նրանց բռնակորիճ՝ ասելով, թե դու նրանց ազատ արձակեցիր, սակայն այժմ ավելի են անարգում մեր օրերը և կրոնը: Ալիքասանը կրկին սրբերին իր մոտ է կանչում և հարցնում նրանց քրիստոնեության մասին: Սուրբ Ռատիկոսը համարձակությամբ պատասխանում է. «Քրիստոնյա էինք, ենք և կլինենք», ու սկսում է անարգել իսլամների օրերը և կրոնը:

Բռնակորը հրամայում է հարվածներ տեղալ սրբի բերանին և լեզուն կտրել: Եվ սուրբը գոհ էր, որ հարվածում էին իրեն, սակայն լեզուն չկտրեցին: Եվ այնուհետև

բոլոր սրբերն էլ խոստովանեցին Քրիստոսին:

Բռնալորը հրամայում է Գոհարիներին մինչև մեջքը թաղել գետնի մեջ և ապա նետերով խցել նրան:

Եվ, մինչ գետնին էին փորում, զինվորները բերում են սրբերի կանանց, երեխաներին ու իրենց ողջ հարստությունը: Իշխանը փորձում է համոզել սրբերին, որ ուրանան իրենց հավատքը և ազատ առնակվեն, սակայն նրանք համբուրելով միմյանց, քաջալերում էին իրար, հաստատ մնալու Քրիստոսի հավատքին:

Եվ տնօրենը բարկանալով հրամայում է Գոհարիներին գցել ջրի հեղհեղատի մեջ և իր մոտ կանգնելով Տուկիսոսին և Ծամիդեսին, ասում է. «Այդ ողջ հարստությունը, որ տեսնում եք, և այլ շատ հարստություններ ես ձեզ կտամ, Գոհարիներին իշխանությանը կփառալորեմ և Ռուսիկոսին կթողնեմ իր կամքին, եթե միայն լսեք ինձ և մահմեդական դառնաք»:

«Թող այդ բոլորը քեզ լինեն,—ասում են սրբերը,—և մենք քեզ ծառայենք խոնարհությամբ, միայն թե թող որ մենք քրիստոնյաներ մնանք, ապա թե ոչ, մեզանից ուրիշ ոչինչ մի հարցրու: Քրիստոնյա ենք և ինչ որ ցանկանում ես, արա»:

Եվ իշխանը բարկանալով հրամայում է բաժանել նրանց հարստությունը, կանանց և երեխաներին իր զորապետներին ու սրբերին էլ սրախողխող անել:

Իսկ այնտեղ եղող հավատացյալները գաղտնաբար վերցնում են նրանց մարմինները և թաղում:

Եվ այս տեղի ունեցավ հայոց 524 թվականին (1075 թ.), հրոսի 24-ին (հուլիսի 30-ին):

Հատված շարականից

Ջարիական մահ սրբոց քոց Քրիստոս
Ընդ երկնային զօրսն այսօր երգակցեալ
տօնեմք
Որք հանդիսանան ընդդէմ բռնութեան
թշնամուն:

Անմարմինք ի մարմնի ցուցան
Գեր ի վերոյ սրոյ և հրոյ տանջանաց
Զպատուական մահս իրեանց ընծայեցին
քեզ Քրիստոս բանաւոր զենմունք:

Ինչպես արդեն նշել էինք մեր հոդվածի

ստաճաքանում, մեր նպատակը չէր բանասիրական ուսումնասիրություն կատարել, այլ պարզապես հայ հավատացյալներին ներկայացնել մի փոքրիկ շարադրանք՝ հիմնականում օգտվելով վարքաբանական գրականությունից:

Հարմար մի առիթով ավելի հանգամանորեն պիտի անդրադառնանք մահ մեր «եկեղեցու վարդապետների» վարքերին, ինչպես մահ այն սրբական անձանց, որոնք դեռևս չեն դատվել հայ եկեղեցու տոմեղի սրբերի կարգը:

Օգտագործված գրականության ցանկ

«Յայամատրք», Կ. Պոլիս, 1834 թ.:

Թորգոմ արք. Գուշակյան, «Սուրբք և տօնք Հայաստանեացք եկեղեցույ», Երուսաղեմ, 1939 թ.:

Մաղաքիա արքեպ. Օրմանյան, «Ազգապատմ», Ա. հեղուր, 1959 թ.:

Գարեգին եպ. Խաչատուրյան, «Աշխարհի յոյսն ի Հայս», Փարիզ, 1936 թ.:

Հ. Մկրտիչ Ավգերյան, «Լիակատար վարք և վկայաբանությունք սրբոց», Վենետիկ, 1810—1815 թ.:

«Վարք և վկայաբանությունք սրբոց», Բ. Վենետիկ, 1847 թ.:

Տօնացոյց նախապես կարգեալ և աւանանեալ սրբոյն Սահակայ Պարթևի հաշրապետին հաջոց ըստ աւանդութեան Հայաստանեաց սրբոյ եկեղեցույ, և զկնի յոգնաջան կարգաւորութեամբ և աշխատասիրութեամբ Տեսուն Սիմեօնի Սրբազան կաթողիկոսին յերկուս հատորս բաժանեալ», Էջմիածին, 1887 թ.:

«Լաբուրնեալ դիւանագիր դարի Եղևիոյ թողթ Արգարու», Վենետիկ, 1868 թ.:

«Եւսեփոսի Կեսարացոյ պատմութիւն եկեղեցույ, Վենետիկ, 1877 թ.:

Մովսէս Խորենացի, «Հայոց պատմություն», Երևան, 1961 թ.:

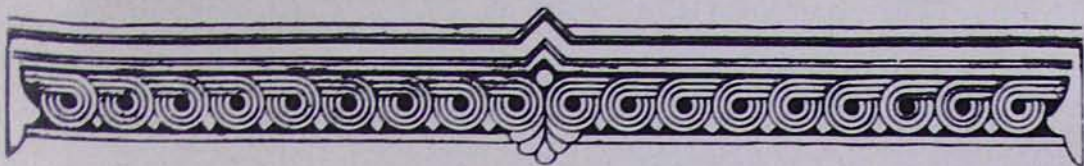
«Մշտնջենաւոր Պարգատումար յոր յարի և Տօնացոյց, աշխ. Հ. Վրթանէս վրդ. Ասկերեանի», Վենետիկ, 1782 թ.:

«Ազարթանգեղայ պատմութիւն», Թիֆլիս, 1882 թ.:

Եղիշե, «Վարդանի և հաջոց պատերազմի մասին», Երևան, 1971 թ.:

Գալուստ Տեր-Մկրտչյան, «Գրիգոր-Մանգիհր Ռաժիկ միհրան տոհմից», Վարշապատ, 1902 թ.:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ՎԵՀԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ Կոնդակը Իրաքի հայոց թեմի առաջնորդ տ. Ասողիկ եպիսկոպոս Ղազարյանին արքայական պատիվ շնորհելու առթիվ	3
ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ՎԵՀԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ Կոնդակը Կարապետ Սյուլահյանին ա. Գրիգոր Լուսավորչի շքանշանով պարգևատրելու առթիվ	5
ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ՎԵՀԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ Կոնդակը Անդրանիկ Անդրեասյանին ա. Գրիգոր Լուսավորչի շքանշանով պարգևատրելու առթիվ	7
ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ՎԵՀԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ Կոնդակը Երվանդ Տեմիրճյանին ա. Գրիգոր Լուսավորչի շքանշանով պարգևատրելու առթիվ	9
ԽԱՅՐ ԱԹՈՒՌՈՒՄ—Եկեղեցական քեմ. լուրեր	11
Ա. Հ.—Տիրամայր Սիրանուշ Պալճյանի մահվան տարելիցը	16
Գրախոսություն—Ընդհանուր արքեպիսկոպոս Գալուստյան, «Անագ շարաթ», 208 էջ, Բեյրութ, 1974, տպարան Տոնիկյան և որդիք	18
ՆԵԿՏԱՐԻՈՍ ՊԱՏՐԻԱՐԻ Կ. ՊՈԼՈՑ—Յաղագս տառնի սրբուն Թեոդորոսի	24
Հ. Ս. ԱՆԱՍՅԱՆ—Հայոց մոլորական համարված գրքերն ըստ լատինական մի հին ցուցակի	27
Ա. Շ. Մնացականյան—ԺԶ—ԺԷ դդ. մոռացված բանաստեղծ Գրիգոր Վանեցին և նրա անտիպ տաղերը	40
ԱՌԱՔԵՆ, ՊԱՏՐԻԿ—Նոր նյութեր խաչքարերի պատմության առնչակից	46
ԵԶՆԻԿ ԱԲԵՂԱ ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ—Հայաստանյայց եկեղեցու տեղական տոնելի սրբերը	49

ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՍՑԵՆ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՀ, ԷՋՄԻԱՇԻՆ

«ԷՋՄԻԱՇԻՆ» ԱՄՍԱԳՐԻ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

Армянская ССР, Эчмиадзин, Редакция журнала «Эчмиадзин»
Rédaction de la revue «Etchmiadzine», Etchmiadzine. Arménie, URSS

Հանձնված է արտատրության 20/X 1975 թ.: Ստորագրված է տպագրության 14/XI 1975 թ..
Տպագրական 4 մամուլ+1 ներդիր, թուղթ 60×84¹/₈, պատվեր 765

Մայր Աթոռ ս. Էջմիածնի տպարան, 1975 թ.